

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

KAZAKİSTAN'IN HAZAR DENİZİ KONUSUNDA ENERJİ
DİPLOMASİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Akbope ABILKASH

Danışman:
Prof.Dr. Ömer Göksel İŞYAR

BURSA-2022

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

KAZAKİSTAN'IN HAZAR DENİZİ KONUSUNDA ENERJİ
DİPLOMASİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Akbope ABILKASH

Danışman:
Prof.Dr. Ömer Göksel İŞYAR

BURSA-2022

ÖZET

Yazar adı soyadı	Akbope Abilkash
Üniversite	Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim dalı	Uluslararası ilişkiler
Bilim dalı	Uluslararası ilişkiler
Tezin niteliği	Yüksek lisans
Mezuniyet tarihi	...../...../20....
Tez danışmanı	Prof.Dr. Ömer Göksel İşyar

KAZAKİSTAN'IN HAZAR DENİZİ KONUSUNDA ENERJİ DİPLOMASİSİ

Hazar bölgesi belirli bir coğrafi peyzaj alanına ve büyük maden rezervlerine sahip eşsiz bir su kütesidir. SSCB'nin çöküşünden sonra denize erişimi olan ülke sayısının ikiden (SSCB ve İran) beşe (Rusya, İran, Kazakistan, Azerbaycan ve Türkmenistan) çıkmasıyla birlikte, Hazar'ın uluslararası hukuki statüsüne dair daha önceki anlaşmalar (Rusya Sosyalist Cumhuriyeti ile İran arasında 1921 ve SSCB ile İran arasında 1940) yeni devletler tarafından sorgulanmaya başlanmıştır. Hazar'ın hukuki statüsünün belirlenmesine ilişkin Hazar devletleri arasındaki anlaşmazlık, bu sorunun çözümüne engel olan birçok nedene dayanmaktadır. Çalışmada Hazar bölgesinin en son hukuki statüsünün pekiştirilmiş olduğu 20. yüzyıldaki tarihi arka planı ve 1991'den sonra ortaya çıkan yeni siyasi durumu incelenmektedir. Çalışmamızın temel konusu olan Kazakistan Cumhuriyeti'nin, ulusal çıkar, komşularla ve dünya güçleriyle iyi ilişkiler, denge ve çok yönlü politika ilkelerine dayalı dış politikası bağlamında, 1991'den itibaren Hazar bölgesi konusunda yürüttüğü diplomasi, aldığı siyasi kararlar, hukuki düzenlemelerin araştırılması neticesinde Kazakistan'ın ekonomi politikası, enerji politikası ve enerji güvenliği politikasının öncelikleri, prensipleri, araçları ve pratikteki sonuçları açıklanmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda genel olarak bölgenin tarihsel arka planı da dikkate alınarak, söz konusu ekonomik ve siyasi çelişkinin temel aktörleri olan beş bölge ülkesinin (Azerbaycan, İran, Kazakistan, Rusya, Türkmenistan) Hazar su kütesi konusunda uyguladıkları diplomasi ve verdikleri kararlar, giriştikleri iktisadi projelerde yaptıkları işbirlikleri de değerlendirilmiştir. Son olarak, Enerji güvenliğinin, Kazakistan devletinin ulusal güvenlik sisteminde önemli bir unsur olduğu, ülke ekonomisinin ağır payını oluşturduğu ve dış politikayı büyük ölçüde etkilediği sonucuna varılmıştır. Araştırma konusu, Kazakistan devletinin Hazar denizi enerji politikası olduğundan yola çıkarak, dış politika kavramının temel aktör sayılan devlet (Kazakistan) ile ilişkin olduğundan dolayı realist Uluslararası Ekonomi Politik teori çerçevesinde analiz edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Kazakistan, Enerji, Hazar Denizi, Petrol, Gaz.

ABSTRACT

Name & surname	Akbope Abilkash
University	Bursa Uludağ University
Institute	Institute of Social Sciences
Field	International Relations
Subfield	International Relations
Degree awarded	<i>Master</i>
Date of degree awarded	...../...../20....
Supervisor	Prof.Dr. Ömer Göksel İşyar

ENERGY DIPLOMACY OF KAZAKHSTAN ON THE CASPIAN SEA

The Caspian region is a unique water body with a specific geographical landscape and large mineral reserves. With the increase in the number of countries with access to the sea from two (USSR and Iran) to five (Russia, Iran, Kazakhstan, Azerbaijan and Turkmenistan) after the collapse of the USSR, previous agreements on the international legal status of the Caspian (between the Russian Socialist Republic and Iran in 1921 and 1940) between the USSR and Iran began to be questioned by the new states. The disagreement between the Caspian states regarding the determination of the legal status of the Caspian is based on many reasons that prevent the solution of this problem. In the study, the historical background of the Caspian region in the 20th century, when the last legal status was consolidated, and the new political situation that emerged after 1991 are examined. In the context of the foreign policy of the Republic of Kazakhstan, which is the main subject of our study, based on national interests, good relations with neighbors and world powers, balance and multi-faceted policy principles, as a result of the diplomacy, political decisions and legal regulations it has carried out on the Caspian region since 1991, It has been tried to explain the priorities, principles, tools and practical results of the economic policy, energy policy and energy security policy of Turkey. At the same time, given the historical background of the region as a whole, the diplomacy and decisions taken by the five countries of the region (Azerbaijan, Iran, Kazakhstan, Russia, Turkmenistan), which are the main actors of the economic and political conflict under consideration, in the Caspian reservoir, and the cooperation that they did in the economic projects they embarked on were also valued. Finally, it was concluded that energy security is an important element in the national security system of the state of Kazakhstan, it constitutes a heavy share of the country's economy and greatly affects foreign policy. The research subject has been analyzed within the framework of the realist International Political Economy theory since the concept of foreign policy is related to the state (Kazakhstan), which is considered the main actor, starting from the Caspian Sea energy policy of the Kazakhstan state.

Key words: Kazakhstan, Enerjy, Caspian sea, Oil, Gas.

ÖNSÖZ

Hazar bölgesinde Kazakistan'ın enerji faktörünün incelendiği bu çalışma uzun bir sürecin ardından tamamlandı. Kazakistan yakıt ve enerji kaynakları açısından dünyanın en büyük potansiyellerinden birine sahiptir. Hazar coğrafyası şüphesiz Kazakistan için stratejik önem taşıyan bir bölgedir. Bu nedenden dolayı araştırmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışma sırasında uluslararası hukuk, özellikle deniz hukuku hakkında okuduklarım ufkuma çok şey kazandırmış, gelecek çalışmalar için beni cesaretlendirmiştir. Bu nedenle konu seçimi ve kaynak araştırması ve diğer her konuda bana yol gösteren, uzakta olmama rağmen beni her seferinde destekleyen değerli hocam Prof.Dr. Ömer Göksel İşyar'a teşekkür ederim.

Son olarak her zaman yanımda olan ve beni her zaman destekleyen aileme ve arkadaşlarıma şükranlarımı sunmak isterim.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	II
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ YÜKSEK LİSANS İNTİHAL	
YAZILIM RAPORU.....	III
YEMİN METNİ.....	IV
ÖZET	V
ABSTRACT.....	VI
ÖNSÖZ.....	VII
İÇİNDEKİLER	VIII
TABLolar.....	XI
ŞEKİLLER.....	XII
HARİTALAR.....	XIII
GRAFİKLER.....	XIV
KISALTMALAR.....	XV
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM: TEORİK ÇERÇEVE

1. Ekonomi Politik Kavramı.....	4
2. Bir Akademik Disiplin olarak Uluslararası Ekonomi Politik (UEP).....	6
2.1 Tarihsel Gelişimi.....	8
2.2 UEP’de Kurumsal Yaklaşımlar.....	13
2.2.1. Liberal Yaklaşım.....	14
2.2.1.2. Neoliberalizm.....	15
2.2.2. Marksist Yaklaşım.....	18
2.2.2.1. Marksist Emperyalizm Teorisi.....	19
2.2.2.2. Bağımlılık Teorisi.....	19
2.2.2.3. Dünya Sistemi Yaklaşımı.....	20
2.3. Uluslararası Ekonomi Politikte Realist Yaklaşım.....	21
2.3.1. Realist UEP’nin Tarihsel Gelişimi.....	23
2.3.2. UEP’nin Realist Paradigması: Merkantilizm ve Ekonomik Milliyetçilik.....	27
2.3.2.1. Merkantilizmin Tanımlanması.....	27
2.3.2.2. Ekonomik Milliyetçilik Yaklaşımının Tanımlanması.....	29

3. Teorik Çerçevenin Araştırma Konusu ile İlişkisi.....	31
---	----

İKİNCİ BÖLÜM: HAZAR DENİZİ SORUNLARI VE ENERJİ GÜVENLİĞİ

2.1. Enerji Güvenliği Araştırmalarının Metodolojik Temelleri.....	40
2.1.2. Enerji Güvenliğinin Boyutları.....	43
2.1.3. Bir Faktör Olarak Enerji Güvenliğinin Tarihsel Arka Planı.....	44
2.2. Çalışmamızın Coğrafi İlgî Odağı Olarak Hazar Denizi.....	47
2.2.1. Hazar Bölgesinin Tanımlanması.....	50
2.2.2. Hazar Sorununun Tarihsel Süreci.....	52
2.3. Hazar Bölgesi Sorunlarının Müzakere Edilmesi Süreci ve Konunun Siyasi-Hukuki Yönleri.....	58
2.3.1. I. Hazar Zirvesi: Diyaloga Hazırlık.....	77
2.3.2. II. Hazar Zirvesi: Geleceğin Görünümü.....	79
2.3.3. III. Hazar Zirvesi: Kapsayıcı Güvenlik.....	80
2.3.4. IV Hazar Zirvesi: Müzakereye Giden Yol.....	81
2.3.5. V. Hazar Zirvesi: Tarihî Bir Zirve.....	82

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: KAZAKİSTAN'IN DIŞ POLİTİKASI ve HAZAR'IN STATÜSÜ MESELESİ

3.1. Kazakistan'ın Dış Politikası: Oluşumu ve Gelişimi.....	85
3.1.2. Kazakistan'ın Ulusal Güvenliğinin Sağlanmasında Enerji Faktörünün Rolü.....	90
3.2. Kazakistan'da Petrol Endüstrisinin Mevcut Durumu.....	93
3.2.1. Kazakistan'ın Petrol Alanları.....	95
3.2.2. Tengiz Rezervi.....	96
3.2.3. Karaçaganak Rezervi.....	97
3.2.4. Kaşagan Rezervi.....	99
3.2.5. Uzen Rezervi.....	101
3.3. Kazakistan'da Doğal Gaz Endüstrisinin Mevcut Durumu.....	103
3.3.1. Kazakistan'daki Doğal Gaz Boru Hatları.....	104
3.3.2. Beineu-Bozoi-Çimkent Doğalgaz Boru Hattı.....	106
3.3.3. Sarıarka Gaz Boru Hattı.....	107

3.3.4. Kazakistan-Çin Boru Hattı.....	108
3.3.5. Orta Asya – Merkez Boru Hattı.....	110
3.4. Kazakistan’da Diğer Enerji Kaynakların Mevcut Durumu.....	111
3.4.1. Kömür Rezervleri.....	111
3.4.2. Uranyum Rezervleri.....	112
3.4.3. Yenilenebilir Enerji Kaynakları.....	113
3.5. Hazar Bölgesinin Enerji Boyutu.....	114
3.5.1. Hazar Bölgesindeki Hidrokarbon Hammadelerinin Değerlendirilmesi.....	115
3.6. Kazakistan’ın Hazar Enerji Kaynaklarının Dünya Enerji Pazarına Taşıma Politikası.....	118
3.6.1. Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu (CPC-Caspian Pipeline Consortium).....	121
3.6.2. Atyrau-Samara Boru Hattı.....	125
3.6.3. Atasu-Alashankou Boru Hattı.....	126
3.7. Kazakistan’ın Hazar Bölgesindeki Enerji Politikası.....	128
3.8. Kazakistan’da Yaşanan Ocak 2022 Olaylarının Enerji Politikası Açısından Değerlendirilmesi.....	137
SONUÇ.....	143
KAYNAKLAR.....	147

TABLÖLAR

Tablo 1. Güvenlik Kavramı Diyagramı.....	42
Tablo 2: CPC Hissedar Sermayesinin Yapısı.....	124

ŞEKİLLER

Şekil 1. Hazar Denizi Havzası.....	35
Şekil 2. Hazar Denizi'nde Mutabık Kalınan Deniz Sınırları.....	58
Şekil 3. Hazar (Göl\ Deniz) Olarak.....	65
Şekil 4. Kaşagan yatağının yüzeyindeki alan (75km x 45 km).....	99
Şekil 5. Uzen Alanı.....	102
Şekil 6. Sarıarka Gaz Boru Hattı Şeması.....	108
Şekil 7. Trans-Asya Gaz Boru Hattı.....	109
Şekil 8. Kazakistan'da boru hatlarının birleşik haritası.....	121
Şekil 9. Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu.....	123
Şekil 10. Kuzey Hazar'ın blokları.....	131

HARİTALAR

Harita 1. Hazar Denizi Bölgesi.....	51
Harita 2. Karaçaganak Alanı.....	97
Harita 3: Kazakistan-Çin Petrol Boru Hattı Güzergahı.....	127

GRAFİKLER

Grafik 1. Kazakistan Petrol Alanlarının Payı.....	95
Grafik 2: Tengizchevroil Şirketi Hissedarları.....	97
Grafik 3. NCOC Şirketi Hissedarları.....	101

KISALTMALAR

Kısaltma

Bibliyografik Bilgi

BDT	Bağımsız Devletler Topluluğu
BTC	Bakü-Tiflis-Ceyhan
CNPC	China National Petroleum Corporation
ÇHC	Çin Halk Cumhuriyeti
OECD	Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı
CPC	Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu
KMG	KazMunayGaz
KTO	KazTransOil
KKST	Kazakistan Hazar Petrol Taşıma Sistemi
KazGIT	Kazak Gaz İşleme Tesisi
KGAÖ	Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü
NCOC	Kuzey Hazar Operasyon Şirketi
OPEC	Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
RSFSC	Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti
UEP	Uluslararası Ekonomi Politik
IEA	Uluslararası Enerji Ajansı
VNSA	Violent Non-State Actors

GİRİŞ

Küresel siyaset ile ekonomi arasındaki ilişkiler, yeni bir araştırma alanı haline gelerek daha ayrıntılı ve bağımsız bir şekilde analiz edilme statüsünü kazanmıştır. Uluslararası Ekonomi Politik (UEP) olarak adlandırılan bu disiplin ekonomik ve siyasi sistem kurallarının birlikte çalıştığı bir mekanizmaya dayanmaktadır. UEP'nin bir diğer özelliği, büyük çeşitte terimlerin kullanılması ve dolayısıyla farklı yaklaşımlarla anlaşılabilen geniş bir alan olmasıdır. Çoğu görüşler, Uluslararası Ekonomi Politik'in devletlerin ve piyasanın paralel varlığından ortaya çıktığını savunmakta olup diğer bazılarına göre UEP, özel ekonomik aktörler ile devletler arasındaki ilişkiyi analiz eden bir bilim dalıdır. Belirtmek gerekir ki, globalleşme süreci ile beraber literatürde "uluslararası" kavramı yerine "küresel" sözcüğü kullanılmaya başlamış ve söz konusu bilim dalı için Küresel Ekonomi Politik kavramını tercih edilmiştir. Ayrıca disiplinlerarası bir dal olarak gelişen UEP, daha bağımsız nitelik kazanarak uluslararası kuruluşların çoğalması ve uluslararası ilişkiler teorilerinde daha fazla önem kazanmalarına katkıda bulunmuştur. Ortaya çıkışından itibaren UEP'nin ana konusu olan politikanın ekonomik yönlerinin incelenmesi, bugün şüphesiz daha fazla araştırmayı gerektiren konulardan bir tanesidir. Ancak artık sadece uluslararası siyasetin ana aktörleri olan devletlerin küresel ekonomiye etkisinin değil aynı zamanda ekonomik süreçlerin devletlerin dış politikasına etkisinin ve dış politikaların şekillenmesinde ekonominin oynadığı role önem veren yaklaşımların da yaygınlaştığı gözlemlenmiştir.

18. ve 19. yüzyıllarda yaşanan tarihi gelişmeler sonucunda enerji kaynakları, devlet ekonomilerinin belirleyici unsurlarından biri olmaya doğru evrilmiştir. Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile meydana gelen büyük ekonomik ve siyasi değişimler dünya siyasetinde yeni dinamiklerin oluşmasına sebep olmasıyla birlikte 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla ve yerine Bağımsız Devletler Topluluğu'nun kurulmasıyla bu coğrafyada en büyük enerji kaynakları ihracatçılarından bir tanesi Kazakistan Cumhuriyeti olmuştur. BDT ülkelerinde ikinci, dünya sıralamasında ise otuzuncu sırada olan Kazakistan'ın ulusal ekonomisi enerji kaynaklarının ihracatına dayanmaktadır. Aynı zamanda bulunduğu jeopolitik konumu, ülkenin Avrupa ve Doğu Asya gibi büyük enerji tüketim bölgelerine enerji kaynakları transiti için uygun

bir coğrafyayı sunmaktadır. Kazakistan Cumhuriyeti'nin enerji kaynakları büyük ölçüde ülkenin batı tarafında bulunmakta ve bu durum, Hazar bölgesi ve bölgedeki enerji kaynakları problemini karşımıza çıkarmaktadır.

Hazar bölgesi, hem küresel hem de bölgesel olarak modern uluslararası düzenin şekillenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Soğuk Savaş döneminde “iki devletin denizi” olarak anılan Hazar bölgesi, bugün beş tane bağımsız devletin (Azerbaycan, Kazakistan, İran, Rusya, Türkmenistan) bulunduğu bir coğrafyadır. Son 30 yılda Hazar bölgesi, beş Hazar devletinin petrol ve gaz kompleksinin geliştirilmesine yönelik uzun vadeli planlara yansıyan büyük hidrokarbon hammadde rezervlerinin yoğunlaştığı bir bölgeye dönüşmüştür. Öte yandan, bu durum, Kazakistan, Azerbaycan ve Türkmenistan'daki petrol ve gaz projelerine yatırım yapma konusunda son derece yüksek faaliyet gösteren dünyanın en büyük ülkelerinin dikkatini çekmiştir. Modern dünyada enerji güvenliğinin sağlanması, uluslararası ilişkilerin ana konusu olan devletlerin ulusal çıkarlarının korunmasında özel bir rol kazanmıştır. Dolayısıyla enerji güvenliği, devletin güvenliğini sağlama konusunda göz ardı edilemez hedeflerden birine dönüşmüştür.

Batı literatüründe Uluslararası Ekonomi Politik bağlamında birçok bilimsel araştırma yapılmıştır. Ancak Hazar bölgesi ve etrafında oluşan siyasi durum, 21.yüzyılın güncel ve sadece bölgesel değil aynı zamanda global nitelik taşıyan bir çatışma alanı yaratmaktadır. Temelinde büyük ölçüde ekonominin yattığı bu problemin uluslararası ilişkiler disiplininin ekonomi teorileri çerçevesinde analiz edilmesi açısından literatürdeki bir boşluğun doldurulması, çalışmanın amaçlarından biridir.

Çalışmada devletlerin ekonomisi ve ekonomik ilişkileri, uluslararası piyasa dinamikleri gibi konular Uluslararası Ekonomi Politik bilim dalının sunduğu ilkeler çerçevesinde analiz edilmiştir. Ekonomi Politik kavramını ilk kullanan Antoine de Montchretien ve William Petty gibi düşünürler yanısıra Adam Smith, Karl Marx gibi tarihsel açıdan ekonomi teorilerinin gelişmesi sürecine katkı sağlayan teorisyenlerin ve Robert Gilpin gibi UEP bilim dalının uzmanlarının fikirleri kullanılmıştır. Araştırmada Kazakistan Cumhuriyeti'nin Hazar denizi konusunda enerji diplomasisinin analiz edilmesinden dolayı, uluslararası ilişkilerin ana aktörü olan

devletin dış politikasının UEP'nin realist yaklaşımı bağlamında incelenmesi tercih edilmiştir.

Çalışmanın birinci bölümü, teorik çerçevden oluşarak Ekonomi Politik, Uluslararası Ekonomi Politik kavramları ve onların tarihsel gelişimi, UEP'nin kuramsal yaklaşımlarına dair bilgileri içermektedir. İkinci bölümünde ise Enerji güvenliği ve boyutları, enerji güvenliği faktörünün tarihsel arka planı, Hazar Denizi ve coğrafyası, bölgenin tarihsel gelişimi, bölgenin sorunları, bunların siyasi ve hukuki yönleri gibi başlıklar altında ilgili kavramların açıklamaları ve coğrafı, tarihsel ve ekonomik bilgilere yer verilerek, çalışmanın kavramsal çerçevesi oluşturulmuştur. Kazakistan Cumhuriyeti ekonomisinin enerji sektörüne dair güncel bilgi ve verilere önemli yer verilmiştir. Son olarak araştırma konusunun odak noktası olan Hazar bölgesinde Kazakistan Cumhuriyeti'nin enerji politikası ve perspektifleri değerlendirilerek analiz yapılmıştır.

Çalışmanın yapılmasında nitel araştırma çerçevesinde tarama yöntemi kullanılmıştır. Veri analizi kısmında global ve bölgesel enerji şirketlerinin yayınladığı raporlar, dünya istatistik kuruluşlarının analizleri, siyaset ve ekonomi uzmanlarının bilimsel çalışmaları, bağımsız küresel ve bölgesel araştırma merkezlerinin raporları, dış politika ve ekonomi ile ilgili devlet raporları ve hukuk düzenlemeleri, Uluslararası Ekonomi Politik teorisi (okulu) uzmanları tarafından yazılan bilimsel çalışmalar, bölgesel ve global medya kaynakları kullanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM: TEORİK ÇERÇEVE

Kazakistan’ın Hazar denizi konusunda enerji diplomasisinin analiz edileceği bu çalışmada, teorik çerçeve olarak Uluslararası Ekonomi Politik (UEP) yaklaşımlardan istifade edilecektir. Bu bölümde UEP kavramı üzerinde durularak, disiplinin farklı paradigmaları ele alınacaktır. Araştırma konusu ile UEP yaklaşımlarının ilişkisi analiz edilecektir.

1. Ekonomi Politik Kavramı

Politika ve ekonomi kavramları ilk olarak Aristo tarafından devlet harcamalarını karşılayacak bir verginin getirilmesi olarak “Ekonomi Politik” başlıklı literatürde birlikte tartışılmıştır. Ekonomi Politik deyiimi Eski Yunanca “polis” ve “oikonomike” sözcüklerinden türemiştir.¹ Siyasetin kaynağı olan “polis” kelimesi bağımsız şehir devleti, ekonomi kelimesinin kaynağı olan “oikonomike” ise varlık yönetimi anlamına gelmektedir.

"Ekonomi Politik" terimi, 17-18. yüzyılın ikinci yarısında vatandaşlar ile dernekleri arasındaki sosyo-ekonomik ilişkileri tek bir devletin sınırları içinde inceleyen İngiliz ve Fransız bilim adamlarının eserlerinde yaygın olarak kullanılmaya başlamıştır. 1615 yılında “Ekonomi Politik” kavramı ilk olarak Fransız devlet adamı ve politik figürü olan Antoine de Montchretien’in “Politik Ekonomi İncelemesi” adlı çalışmasında kullanılmıştır.² Bu kavram, 17. yüzyılda Fransa’da, Kral 14. Louis ve Başbakan Kardinal Richelieu gibi politkacılar ile bilim adamları tarafından da bilinmekteydi.

İngiliz reformcusu William Petty 1671’de yayınlanan bir çalışmasında, “Politik Oeconomies” terimini kullanmıştır.³ Daha sonra 18. – 19. yüzyılın

---

¹James J. Flynn, Çağdaş İktisatçılar, çev. Ergün Tuncalı. İstanbul: Milliyet Kültür, 1967, s.5.

² R. Nureev, “Genezis Kapitalizma: Rol' Institutov, Blagopriyatnykh Dlya Razvitiya” (Kapitalizmin Doğuşu: Kalkınma Kurumların Rolü). *Terra Economicus*, Cilt 9, Sayı:4, 2011, s. 129.

³ A.Titov, “K Voprosu o Vozniknovenii i Razvitiu Kontseptsii Importozameshcheniya v Teorii i Praktike Merkantilistov 17–18 vv”.(17.-18. yüzyılda Merkantilistlerin Teori ve Pratiğinde İthal İkamesi Kavramının Ortaya Çıkışı ve Gelişimi Üzerine Bir İnceleme). *Ekonomika i Upravlenie*, Sayı: 2\5, 2009, s.127

iktisatçıları bu terimin ahlaki felsefe çalışmalarıyla yakından bağlantılı bir sosyal bilim olduğunu vurgulamışlardır.

Siyasi süreçleri hesaba katan ekonomik yasaların ve fenomenlerin incelenmesiyle ilgilenen yeni bir bilim tanımının bu dönemde ortaya çıkması tesadüfi değildir. Antik Yunan bilim adamı Aristo'nun "Ekonomi Politik" adı altında ortaya attığı önceki bilim tanımı, artık insan ekonomik faaliyetinin ölçğine karşılık gelmemekteydi. Bu terime göre, sadece hane halkı çerçevesi "oikonomike" ile sınırlı değildi, çünkü o zamanlar Avrupa'da gelişmekte olan merkezi devletlerde (İngiltere, Fransa, İspanya vb.) sınırları içinde ulusal ekonomiler şekillenmekteydi. Dolayısıyla gayri safi sosyal hasıla, milli gelir, emek ve maddi kaynaklar dengesi gibi ekonomik kategorilerle çalışma ihtiyacı doğmuştur.⁴ Dahası, kendi ulusal ekonomilerine sahip devletlerin, diğer ülkelere kıyasla daha yüksek bir ekonomik kalkınma düzeyine sahip herhangi bir araç ve yöntemle ilişkilendirilen özel bir siyasi çıkarı vardı.

İngiltere'de dört yıldan fazla sürgün olarak yaşayan Antoine de Montchretien, İngiltere'nin ekonomik büyümesinin yerli üretimin himayesi yani korumacı devlet politikasına, süre gelen dini savaşlar nedeniyle ülkelerinden kaçan ve özellikle Fransa'dan gelen usta ve bilim adamlarının deneyimlerinden ve çalışmalarından yararlanmasına; kolonilerden ihraç edilen servetin İngiltere ekonomisine katkısı gibi birkaç faktöre bağlı olduğunu gözlemlemiştir.⁵ Bütün bunlar Montchretien'i, ekonomi üzerine değil, ekonomi politiğe ilişkin bilimsel bir inceleme yapmaya sevk etmiştir. Böylece ekonomik süreçlerin analizini bir üst seviyeye çıkarmıştır.

Ekonomi Politik, 17. yüzyılın ikinci yarısında realistler tarafından kullanılmıştır. Realistlere göre, politik ekonomi "bir devleti yönetme sanatıdır", ekonomi ise "bir kişiyi yönetme sanatıdır". Klasik iktisatçılar aynı zamanda ekonomi politik terimini de uzun süre kullanmışlardır. Örneğin; Ekonomi Politiği Adam Smith "zenginliğin doğası ve kaynağının incelenmesi" olarak tanımlamakta,

---

⁴ Campbell R. McConnell, Stanley L. Brue, *Ekonomiks*. Moskva: Infra-M, 2000, s. 5.

⁵ Nureev, "Genezis Kapitalizma: Rol' Institutov, Blagopriyatnykh Dlya Razvitiya" (Kapitalizmin Doğuşu: Kalkınma Kurumlarının Rolü), 2011, s. 130.

David Ricardo ise “bir ürün yaratma sürecine dâhil olan sınıflar arasında ürünlerin dağılımının incelenmesi” olarak belirtmektedir.⁶

Karl Marx’ın, 1859 yılında yayınlanan “Ekonomi Politik Eleştirisine Katkı” adlı eseri bu alanın daha da derin analiz edilmesine katkı sağlamıştır. Marksist iktisatçılar, "ekonomi" teriminin, "ekonomi politik" ile yer değiştirmesi ve ekonomi politiğin ekonomik ilişkiler alanıyla sınırlandırılması gerektiğini belirtmişlerdir.⁷

1890 yılında Alfred Marshall banka, ekonomi ve ticaretle ilgili yazdığı “Principles of Economics” adlı kitabında ekonomi politik kavramını kullanmıştır. Bu kitap günümüzde ekonomi biliminin “ kutsal kitabı” haline gelmiştir.⁸

Kavramın bu şekilde kullanılmasına rağmen, 19. yüzyıldan bu yana akademik alandaki çoğu iktisatçılar, siyasi faktörlerin uluslararası ekonomik süreçler ve fenomenlerdeki rolünü vurgulamıştır;⁹ Uluslararası politik bilimcilerin devletler arası ilişkilerde ekonomik faktörleri ihmal etme eğilimi, iktisat ve siyaset biliminin ayrı süreçlerde yoğunlaşmasına neden olmuştur.

2. Bir Akademik Disiplin olarak Uluslararası Ekonomi Politik (UEP)

Sistematik bir şekilde, dünya sahnesinde politika ve ekonomi arasındaki ilişkiler yeni bir uluslararası araştırma yönü olarak Uluslararası Ekonomi Politik (UEP) çerçevesinde incelenmeye başlamıştır. Devletin ve piyasanın paralel varlığından doğan, UEP ekonomi ve politik güçler arasındaki etkileşimi inceleyen bir araştırma alanı olarak ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda devletlerin dünyadaki servetin üretimini ve dağılımını nasıl etkilediğinin ve piyasaların devletler arasındaki güç ve servet dağılımını nasıl etkilediğinin araştırılması esastır. Bu iki yönlü bir etkileşimdir; “Siyasi liderliğin varlığı ya da yokluğu piyasa bağımlılığını nasıl

---

⁶ Gülten Kazgan, *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2000, s.71.

⁷ Cemil Boyraz, “Küresel Üretim, Ticaret ve Finans”, *İçinde: Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler*, (edt.) Evren Balta, İstanbul: İletişim Yay., 2014, s.409.

⁸ Boyraz, a.g.e. s. 409.

⁹ M. Pavlov, “Potentsiyal Klassicheskoi Politicheskoi Ekonomii v Analize Ekonomiki 21 veka” (21. Yüzyıl Ekonomik Analizinde Klasik Politik Ekonominin Potansiyeli), *Terra Economicus*, Sayı:1, 2011, s.125.

etkiler? Ekonomik ve siyasi değişimin etkileşimi, ekonomik faaliyetin coğrafi konumunu etkiler mi? Dünya pazarındaki değişiklikler, devletlerin bu faaliyetleri yönetmek için kurduğu rejimleri nasıl etkiler veya tersine bu rejimler dünya pazarını da etkiler mi?" şeklinde soruları gündeme getirmiştir.¹⁰

Robert Gilpin'in tanımına göre UEP, özel ekonomik aktörler ve devletler arasındaki ilişkiyi analiz eden bir araçtır.¹¹ Disiplinler arası bir bilim dalı olarak UEP, araştırma gündemini küresel ekonomide siyasi yapıların (devletler, bölgeler, hükümetler arası kuruluşlar) ve piyasa kurumlarının karşılıklı etkisinin nasıl oluştuğuna dair araştırmalara odaklanmaktadır. UEP, bu okulun taraftarlarınca giderek daha fazla "Küresel Ekonomi Politik" olarak anılırken, her iki kavram da günümüzde eşanlamlı olarak kullanılmaktadır.

Birçok yazar, UEP'in yalnızca bir teori olarak düşünülmemesi gerektiğini savunmaktadır. Uluslararası politik ekonominin temel özelliklerini şu şekilde sıralayabiliriz:

- UEP, sadece teorik olarak ele alınabilecek bir bilim alanı değildir,
- Ekonomik ve siyasi sistemin birlikte çalıştığı bir bilim alanıdır,
- Kullandığı birçok terim nedeniyle farklı yaklaşımlarla anlaşılabilir geniş bir alanı kapsamaktadır.

Bunun, ayrı bir bilim disiplini olarak ortaya çıkması ve gelişmesi, uluslararası örgütlerin de oluşmasına yol açmıştır.¹²

---

¹⁰ Stanislav Tkachenko, "Mezhdunarodnaya Politekonomiya - Rossiyskaya Shkola" (Uluslararası Politik Ekonomi - Rus Okulu), *Vestnik Sankt-Peterburgskogo Universiteta. Politologiya. Mezhdunarodnyye Otnosheniya*, Vol 6, No. 4, 2015, s.111.

¹¹ Robert Gilpin, *The Political Economy of International Relation*. Princeton University Press. 1987, s.89.

Avrupa ve Amerika'daki bilim adamları arasında "Uluslararası Ekonomi Politik " teriminin yorumlanması konusunda bir fikir birliği yoktur. Bu, en azından herhangi bir tanımın, yazarını yöneten belirli değer ve fikirlerden bağımsız olamayacağı gerçeğinden kaynaklanmaktadır.

¹² Arzu Al, "Politika-Ekonomi Kesişmesi: Yeni Bir Bilim Dalı Olarak Uluslararası Politik Ekonomi" *İGÜSBD*. Cilt: 2 Sayı: 1, 2015, s. 147.

2.1 Tarihsel Gelişimi

UEP'nin gelişiminin başlangıcı 1970'lere dayanmasına rağmen, kökleri çok daha derine inmektedir. UEP'nin entelektüel geleneği Rönesans'a kadar izlenebilir. O zamanlar, ayrı ekonomik ve politik disiplinler yoktu, bir anlamda sadece politik ekonomi (politikanın ekonomik yönlerinin incelenmesi) vardı.

Günümüzde birçok aktör uluslararası politika yapımında aktif olarak yer alsa da, devletler hala bu alandaki esas yapıdır. Batıda başlayan Rönesans ve Reform hareketleriyle birlikte, bireyin toplumdaki ayrı bir varlık olarak anlaşılması, feodalizmden kapitalizme geçişte modern devlet düşüncesinin ortaya çıkışı açısından önemli bir dönüm noktasıdır. Feodal olarak tanımlanan bu toplumsal düzen ile birlikte yeni bir toplum paradigması ve devlet kuramı paradigması paralel olarak ortaya çıkmıştır. Feodalizmin yerine belirli bir ülke üzerinde egemen güce sahip ulus devletlerin ortaya çıkması, modern bir ulus-devlete geçişin ilk işaretleri olarak görülmektedir.¹³

Devlet kuramı meydana geldiği andan itibaren, polis-ordu, maliye ve adalet gibi kalıcı yaptırım gücü sağlayan klasik işlevlerinin yanı sıra, kapitalist dönüşümle birlikte sermaye birikimi ve birikim düzeninin meşruluğu gibi tarihsel koşulların belirlediği görevler de olmuştur.

İşlevi yalnızca yasa ve düzen ile sınırlı olan, ekonomik ve toplumsal yaşamı tamamen piyasanın işleyişine bırakan modern devlet: politika ve ekonomi arasında net bir çizgi olduğunu göstermektedir. Devletin piyasa güçlerini etkileme yeteneği, ekonomi politiğin ortaya çıkışında temel bir faktördür.¹⁴ Devlet için, ulusal özerklik ve siyasi birliğin temeli için bölgesel sınırlar gereklidir. Temelde insan ilişkilerini farklı şekillerde düzenleyen bu iki kavramın çatışması, modern tarihin yönünü derinden şekillendirmiş ve ekonomi politiğin incelenmesinde önemli bir sorun haline gelmiştir.

---

¹³ Gencay Şaylan, *Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi*. 2. Baskı. Ankara: İmge Yayınları, 2003, s. 289.

¹⁴ M Voeikov, "K Voprosu o Kontse Klassicheskoy Politicheskoy Ekonomii" (Klasik Politik Ekonomi Sorununun Sonuna Doğru), *Vestnik Instituta Ekonomiki RAN*, 2008, s. 5-6.

Devletin ekonomik hayata müdahalesinin güçlenmesiyle önemi yeniden giderek artan ekonomi politik; anlam açısından, bir halkı veya bir devleti yönetme olarak ifade edilebilir. Ekonomi Politik, devletin ekonomik rolünü tanımlamayı, düzenlemeyi amaçlayan ve bu amaç bağlamında ekonomi ve siyaset bilimlerinin kurallarını bütünleştiren bir kavram olarak tanımlanabilir.¹⁵

Modern yaşamda toplumun ekonomik ve politik yapısının birliği, devlet ve piyasa yapısındaki paralellik veya karşılıklı etkileşim ekonomi politikası oluşturur. Devlet, piyasa güçlerini etkileyebilirken, piyasa siyasi sonucu etkileyen önemli bir güç kaynağıdır. Siyaset ve ekonomi, modern dünya üzerindeki etkisi açısından ayrı kavramlar olarak algılanmasına rağmen, siyaset ve ekonomi alanları birbirleriyle ilişkiler olmadan çalışmaz.¹⁶ Devletler arasındaki ekonomik ilişkiler, ekonomik değişimlerin uluslararası politikaya etkisi ve ayrıca uluslararası politik ekonomi ile devletlerin iç yapıları arasındaki etkileşimi kapsar. Aslında, ekonomi politik uluslararası ilişkilerin bir disiplini olsa da, ayrı bir akademik alan olarak gelişimi yenidir. Bugün de bu iki kavram, uluslararası ekonomi politik kavramı çerçevesinde dünya ekonomisinin incelenmesi için yeni disiplinler arası perspektifler oluşturmayı başarmıştır.¹⁷

18. ve 19. yüzyıllarda, insan toplumunu inceleyen Adam Smith, John Stuart Mill ve Karl Marx gibi çeşitli bilim insanları, ekonomi ve politika arasında ayrılmaz bir bağın var olduğunu varsaymaktadırlar.¹⁸ Örneğin: A. Smith “Milletlerin Zenginliğinin Doğasının ve Sebeplerinin Araştırılması” (Investigation of the Nature and Causes of the Wealth of Nations) adlı çalışmasında, üretimin insanî ekonomik faaliyet tarihindeki yeri ve rolü üzerine vurgu yapmıştır. Smith, toplumu çeşitli emek türlerinin mübadelesine dayanan bir değişim birliği olarak görmektedir. Düşünür, "ekonomik insan" kavramını ortaya atarak, bir insanın kişisel bencil çıkarları temelinde hareket ettiğini varsaymaktadır. Bununla birlikte, diğer insanların

---

¹⁵ Halil Seyidoğlu, *Uluslararası Finans*, 4. Baskı. İstanbul: Güzem Can Yayınları, 2003, s. 509.

¹⁶ Robert Gilpin, *Uluslararası İlişkilerin Ekonomi Politikası*, çev. M. Duran, S. Oktay, M. K. Ceylan ve G. Polat Ankara: Kripto Kitaplar, 2015, s. 21-22.

¹⁷ J. Benjamin Cohen, *International Political Economy: Intellectual History*, 1st Edition. New Jersey: Princeton University Press, 2008, s.2.

¹⁸ M. Voeikov, “M. I. Tugan-Baranovskiy i Metodologicheskoye Problemy Politicheskoy Ekonomii” (Tugan-Baranovsky ve Ekonomi Politikasının Metodolojik Sorunları), *Vestnik Instituta Ekonomiki RAN*, No:5, 2016, s. 12.

çıkarlarıyla çatışmaları sırasında, ticari varlıkların bencil çıkarlarını dengeleyen bir kamu çıkarı oluşur.

19. ve 20. yüzyılın başında, ekonomi politik, toplumun gelişimini inceleyen bilimsel disiplinler alanında maksimum etkiye ulaşmıştır. Dolayısıyla, bir meydan okumayla ortaya çıkan ekonomi politik, ekonomik teori olarak her şeyi kapsayan bir bilim alanı olarak görülmeye başlamıştır. Ancak, zamanla ekonomi ve politika çalışmaları birbirinden ayrılmıştır. Ekonomik araştırmada, nesnel ekonomik yasaların resmileştirilmesini mümkün kılan matematiksel yöntemler uygulanmaya başlamıştır. Dolayısıyla ekonomik alanı kendi içinde inceleyen iktisatçılar ortaya çıkmıştır. Buna paralel olarak, siyasal alanı ekonomiden izole ederek inceleme eğilimi ivme kazanmıştır. Bu, Batı'nın gelişmiş devletlerinde temsili demokratik kurumların büyümesiyle ve nüfusun siyasi farkındalığının artmasıyla kolaylaşmıştır. Batı'da ekonomi politiğe olan ilgi, Büyük Buhran'ın ekonomik ve politik zorlukları karşısında artış eğilimi göstermiştir.¹⁹

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra meydana gelen gelişmeler, uluslararası ekonomik sistemin değişmesine neden olmuştur. Bu gelişmelerin esası Bretton Woods Anlaşması'dır. 1944 Bretton Woods görüşmelerinde ve sonrasında uluslararası ekonomi politiğin gelişimi için de bazı sonuçlar ortaya çıkmıştır. İkinci Dünya Savaşı ile yaşanan ekonomik ve siyasi gelişmeler iki alan arasındaki ayrımı desteklemiştir.²⁰ Devletler, ekonomik çatışmaları en aza indirmek ve kendi güvenliklerini sağlamak için ekonomik konularda detaylı anlaşmalar yapmışlardır. 1970 yılına kadar ekonomi ve politikanın ayrı ele alınmasının temel nedeni budur.

1970'lerde UEP'nin metodolojik temellerini atan ilk eserler yayınlanmıştır. Çünkü artık uluslararası ilişkilerin siyaset bilimi paradigmaları çerçevesinde (Neorealizm, Neoliberalizm, Neo-Marksizm) tam açıklanamamış olgularla karşılaşmıştır. 1970'lerde Batı ülkelerinde ekonomi politiğin canlanması ve bir alt disiplin olarak UEP'in doğuşu, birbiriyle ilişkili iki durumdan kaynaklanmıştır. Birincisi; bilim adamları ekonomi ve politika çalışmaları arasındaki ayrımın bilimsel

---

¹⁹ D. Melnik, "Rubin i Proekt Sozdaniya Sovetskoy Politekonomii" (Rubin i Proekt Sozdaniya Sovetskoy Politekonomii), *İstoriya Ekonomicheskoi Mysli*, No. 4, 2012, s. 85.

²⁰ Mehmet Duman, "Hegemonya ve Güçler Dengesi Bağlamında Uluslararası Siyaset ve İktisat İlişkileri", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt. 4, Sayı: 2, 2002, s. 2.

olarak ne kadar sağlam olduğunu sorgulamaya başlamışlardır. Uluslararası ilişkilerdeki ana eğilimleri incelerken, uluslararası siyaset bilimi artık "yüksek politika" önceliğinden hareket edemez ve dünyada meydana gelen ekonomik süreçleri görmezden gelemez noktaya ulaşmıştır. Aynı zamanda, klasik ekonomi politik okulunun eksiklikleri de ortaya çıkmaya başlamıştır. Ekonomiyi politikadan ayıran klasik ekolün taraftarları olan A. Smith ve D. Ricardo, devletin uluslararası ekonomiye karışmama fikrini savunmuşlardır.²¹

İkincisi; 1970'lerde Batı ülkelerinde savaş sonrası yirmi beş yıllık göreceli istikrar ve refahın ardından uluslararası ekonomik ilişkilerde bir nevi parçalanma yaşanmıştır. Artık ekonomik sorunlar siyasi imajlar kazanmaya başlamış ve siyasi ilişkiler alanında ekonomik konular gittikçe daha fazla yer kaplamaya yüz tutmuştur.

Ağustos 1971'de Amerika Birleşik Devletleri, savaş sonrası parasal ve mali ilişkilerin temeli olan altın ve kambiyo uygulamasından vazgeçmiştir. 1973 yılında OPEC (Organization of the Petroleum Exporting Countries) ülkeleri, dünya petrol fiyatlarını keskin bir şekilde yükseltmek için harekete geçmiştir. Ayrıca 1974 ve 1975 yıllarında Batı Avrupa ülkeleri, ABD ve Japonya Büyük Buhran'dan sonra ilk kez üretimde düşüş ve ekonomik büyümede yavaşlama yaşamışlar; işsizlik ve enflasyon hızla yaygınlaşmış ve politik olarak daha duyarlı hale gelmişlerdir. Uluslararası arenada, bağımsızlık kazanan gelişmekte olan ülkeler, kendilerini "üçüncü dünya ülkeleri" olarak ilan ederek, küresel zenginlik ve etkinin daha adil bir şekilde dağıtılmasını talep etmişlerdir. Bu, Bretton Woods sisteminin çökmesine, Dünya Bankası'nın gelişmekte olan ülkelere yardım ve kredi sağlayan bir kuruma dönüşmesine, Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması'nın (GATT) başarısızlığına, Avrupa Birliği'nin ekonomik açıdan gelişmesine, doğuda Çin'in Batılılara açılmasına ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasına vs. neden olmuştur.²²

1980'ler sadece UEP'nin ayrı bir bilimsel disiplin olarak oluşmasıyla değil, aynı zamanda siyaset bilimi paradigmalarının dünya karakteristiğinin tek seviyeli devlet merkezci görüntüsünün ötesine geçmesiyle karakterize edilmiştir. Uluslararası ilişkilerin önelliği genişlemeye yüz tutmuştur, dikkatler devletler arasındaki

²¹ M. Lebedeva, *Mirovaya Politika* (Dünya Politikası), Moskva: Tridj, 2003, s.242.

²² Duman, "Hegemonya ve Güçler Dengesi Bağlamında Uluslararası Siyaset ve İktisat İlişkileri", s.3.

etkileşim süreçlerinde devlet dışı aktörlerin (vatandaşlar, baskı grupları, iş dünyası ve diğer aktörler gibi) rolüne odaklanmaya başlamıştır.

UEP'nin bilimsel bir disiplin olarak oluşumu, yalnızca uluslararası ilişkiler teorisinde ekonomik boyutların olmamasıyla değil, aynı zamanda ekonomik teorilerin ve uluslararası süreçlerin modellerinin gelişmesi, ekonomi biliminin metodolojik genişlemesi ile motive edildi.²³

Bu nedenle, teorik ve pratik sorunlar, bilim insanlarını, ekonomi ve siyasetin uluslararası düzeyde etkileşimini incelemeye yönlendirmiştir. Uluslararası ilişkiler alanında araştırma yapan Robert Keohane, Joseph Nye, Immanuel Wallerstein, Susan Strange, Robert Gilpin, Robert Cox vb. gibi düşünürlerin ekonomi politik yaklaşımları, UEP'nin özerk bir disiplin olarak gelişmesine katkı sağlamıştır.²⁴

Gilpin, Ekonomi Politik disiplinini tanımlayarak, bu disiplinin var olabilmesi için analize devleti ve piyasaları da dahil etme ihtiyacını vurgulamıştır. UEP'nin sorunlarını analiz ederek, öncelikle uluslararası ilişkilerde siyaset ve ekonomi arasındaki ilişkinin yorumlanmasındaki belirsizlikleri ifade etmiştir.

Gilpin iki karşıt yaklaşım belirlemiştir. İlk olarak, güçlü ticaret, yatırım ve döviz akışlarının ve son on yıllardaki teknolojik süreçlerin dünya ekonomisinin karşılıklı bağımlılığını büyük ölçüde artırdığını savunmuştur. Bu nedenle, ulusal sınırların geleneksel anlamında ve ekonomik büyüme meselelerinde devletin rolünde bir azalma görülmüştür. İkinci yaklaşım, ülke tarihinin tüm aşamalarında ulusal ve uluslararası ekonomik ilişkileri siyasi karar almanın temeli olarak düzenlemektir.²⁵

Gilpin'e göre, uluslararası ilişkilerde ekonomi ve siyasetin karşılıklı olarak birbirine bağlı olduğu ve uluslararası yaşamı eşit derecede belirlediği yönünde bir inanış söz konusudur. Kısa vadede, güç dengesi ve uluslararası siyasi sistemin niteliği, zenginliğin devletler arasında egemen siyasi yapıların çıkarlarına göre dağılımında ana baskın unsurlardır. Ancak uzun vadede, ekonomik ve teknolojik

---

²³ A. Oleinov, "Mezhdunarodnaya Politekonomiya: Predmet i Metod" (Uluslararası Politik Ekonomi: Konu ve Yöntem), *Mirovaya Ekonomika I Mezhdunarodnye Otnosheniya*, No.2, 2017, s. 56.

²⁴ Davut Ateş, Gülizar Samur Gökmen, "Bir Akademik Disiplin Olarak Uluslararası Politik Ekonominin Sınırları", *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 15, Sayı 1, 2013, s. 65.

²⁵R Gilpin, *The Nature of Political Economy*. (eds) Art R.J., Jervis R., New York: International Politics. Enduring Concepts and Contemporary Issues, 1996, s.269.

süreçler, uluslararası ilişkiler sistemindeki güç dengesini ve bununla birlikte eski liderlerin kendilerine yararlı bir ekonomik politika izleme becerilerini değiştirme eğilimindedir. Bu da yeni ekonomik yapıların ve teknolojilerin yaratılmasını teşvik etmektedir.

Gilpin, UEP çerçevesinde incelenen belirli temel sorunları üç gruba ayırmıştır. Birincisi, küresel piyasa ekonomisinin ortaya çıkışının nedenleri ve sonuçları meselesidir. Buna göre, piyasanın işleyişi acaba kendi iç mantığını mı takip etmekte yoksa hükümet düzenlemelerine mi bağlı kalmaktadır? İkincisi, ekonomik ve politik değişimlerin diyalektiği sorunudur. Buna göre, ekonomik istikrarsızlık ne ölçüde siyasi karışıklığa yol açabilir? Devletlerin egemenliklerini koruma istekleri ile ekonomik düzenleme yöntemlerinin küreselleşmesi nasıl karşılaştırılır? Üçüncüsü, devletlerin küreselleşme sürecine girişlerinin siyasi yolları sorunudur. Bu çerçevede devletin piyasayı kontrol ederken kullandığı araçlar nelerdir ve piyasanın elinde hangi stratejiler vardır gibi sorular analiz edilir. Gilpin'in düşüncesini genelleştirerek, UEP'nin ana konusunu, küreselleşme bağlamında devlet ile piyasa ekonomisi arasındaki etkileşim sorunu olarak tanımlayabiliriz.²⁶

2.2. UEP'de Kuramsal Yaklaşımlar

Ekonomi ve Politika arasındaki ilişkiler, uluslararası teorik araştırmalarda uzun süredir araştırılmaktadır. UEP disiplininde incelenen yaklaşımları sınıflandırmak zordur. Ancak UEP düşünürleri arasında genel olarak Robert Gilpin'in sınıflandırması kabul edilmektedir. Gilpin "The Political Economy of International Relations" (Uluslararası İlişkilerin Ekonomi Polisiği) adlı çalışmasında UEP disiplinini aşağıdaki şu üç kuramsal yaklaşıma ayırmıştır: Liberalizm, Marksizm ve Realizm. Bu yaklaşımlar, uluslararası ekonomik ve politik sorunların analizine yönelik çok farklı görüş sunsalar da, aynı pozitivist ontolojiye sahiptirler.

---

²⁶ Tkachenko, "Mezhdunarodnaya Politekonomiya - Rossiyskaya Shkola" (Uluslararası Politik Ekonomi - Rus Okulu), s.107.

2.2.1. Liberal Yaklaşım

Liberalizm, 18. - 19. yüzyıllarda ekonomik ve siyasi düşünce tarihini etkileyen bir ideolojidir. Liberalizm ana akım ekonominin temelini oluşturmakla birlikte, klasik ve modern uluslararası ticaret teorisini içermektedir. Bu yaklaşıma göre, insan (birey), doğası gereği olumludur ve\veya eğitilebilir. Bir ideoloji olarak Liberalizm, Aydınlanma çağıının felsefesinin temelini oluşturmuştur. Almanya'dan Kant, Fransa'dan Montesquieu ve Voltaire, İngiltere'den Locke, İskoçya'dan David Hume ve Adam Smith gibi düşünürlerin temel felsefesi liberalizmdir.²⁷

Bu dönemde, özel kuruluşların iç ve dış ekonomik faaliyetleri, devlet gücünü güçlendirmek ve servetini artırmak amacıyla güçlü devlet kontrolü altındaydı. Adam Smith ve David Ricardo, bu tür ekonomik politikaların yanlış olduğunu iddia etmişlerdir. Devlet, bireylere hem devlet içinde hem de uluslararası arenada özgür ve sınırsız ekonomik faaliyet fırsatı sağlarsa daha hızlı zenginleşecektir. Smith, hükümet dışı müdahaleyi ve fiyat mekanizmasının “görünmez eli” (invisible hand) tarafından yönlendirilen piyasa değişimlerinin üstünlüğünü savunmuştur.²⁸ Ricardo, karşılaştırmalı üstünlük ilkesi üzerine inşa edilmiş bir serbest ticaret sisteminin faydalarını vurgulamıştır. Buna göre, tamamen serbest bir ticaret sistemi altında, her ülke doğal olarak sermayesini her biri için en faydalı olan işlere yönlendirir.²⁹

Liberal yaklaşım dört temel ilkeye dayanmaktadır. Birincisi, liberalizmin destekçileri, bireylerin (devlet dışı aktörler) faaliyetlerinin devletin ekonomik gücünün temeli olduğuna ve bu nedenle faaliyetlerinin siyasi ve ekonomik araştırmada analizin ana nesnesi olduğuna inanırlar. Üstelik bu, aslında, bireylerin faaliyetlerinin toplum yaşamında belirleyici bir rol oynadığı anlamına gelir. Bu ifade, her biri alternatif ifadeler içeren Marksizm ve realizm teorilerine kıyasla liberal yaklaşım için temel bir öneme sahiptir.

---

²⁷ Mevlüt Akçapa, Putin Dönemi Rusya'nın Enerji Politikaları Bağlamında Sırbistan ile İlişkileri: Gazprom Örneği, (Doktora Tezi), Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, 2019, s. 17.

²⁸ M. Skousen, İktisadi Düşünce Tarihi Modern İktisadın İnşası. Çev. M. Acar ve E. Erdem, Ankara: Adres Yayınları (orijinal baskı tarihi 2001), 2014, s. 22.

²⁹ Al. “Politika-Ekonomi Kesişmesi: Yeni Bir Bilim Dalı Olarak Uluslararası Politik Ekonomi”, s. 150.

İkincisi, liberaller bireylerin rasyonel düşünen ve maksimum fayda odaklı özneler olduğunu savunurlar. Akılcı (rasyonel) davranış, bireylerin çıkarlarına en uygun olanı seçerek geniş bir olası eylem seçenekleri yelpazesinde olası faydaları "hesapladıkları" anlamına gelmektedir. Bununla birlikte, her durumda bireyin kendisi için en büyük faydayı elde ettiği söylenemez. Bazı durumlarda da, birey kendisi için mevcut olan en kötü seçenekler arasından en az zararlı olanı seçer, yani minimax stratejisi izler.

Üçüncüsü, bireysel özgürlüğün genişletilmesi temel amaçtır. Bu ilkeye göre iyi bir toplumun en önemli özelliği bireye sunduğu özgürlüktür.

Dördüncüsü, bireylerin özel mülkiyetidir. Bireyin hedeflerine ve mutluluğuna ulaşma yolu özel mülkiyet haklarının korunmasından geçmektedir.³⁰

Liberal yaklaşımın bu dört ilkesinden, ekonomik eylemde bulunan katılımcılar arasında çatışmak için hiçbir temel nedenin olmayacağı sonucuna varabiliriz. Adam Smith'in "görünmez el" prensibinin temeli de budur. Burada devletin görevi piyasalara özgürlük vermek, diğer yandan piyasaya gelebilecek tehlikeleri önlemek ve serbest rekabetçi bir ortamda piyasanın oluşumunu sağlamak olmuştur.³¹

2.2.1.2. Neoliberalizm

"Küreselleşmiş dünyanın" yaratılışı, 20. yüzyılın sonunda ekonomik düzen yanında, toplum ve siyasal düzeni de değiştiren neoliberal fikirler temelinde gerçekleşmiştir.³² Neoliberalizme göre, ülkelerin yanında ulus ötesi şirketler ve dünya finans merkezleri de, uluslararası ilişkilerin temel aktörleri haline gelmiştir. Neoliberalizm ile klasik liberalizm teorisi arasındaki fark, her şeyden önce, ekonomik aktörler ve rekabet ilkelerindeki değişikliklerde gizlidir. Neoliberal modelin ideoloji statüsüne yükselişi, neoliberalizmin oluşumunda bir büyük aşamaydı.

³⁰ Mevlüt Akçapa, Putin Dönemi Rusya'nın Enerji Politikaları Bağlamında Sırbistan ile İlişkileri: Gazprom Örneği, 2019, s. 20.

³¹ Ateş, Gökmen, a.g.e. s. 54.

³² Andrei Shabaga, "Esse o Neoliberalizme" (Neoliberalizm Hakkında Makale), *Vestnik Rossiyskogo Universiteta Druzhby Narodov. Seriya: Sotsiologiya*, Vol. 19 No. 3, 2019, s. 555.

Neoliberal doktrinin ideolojik bileşenini analiz etmeye yönelik ilk girişimlerden biri, büyük ölçekli küreselleşme sürecinin başlamasından önce yapılmıştır. 1944'te Karl Polanyi, 17. yüzyıldan 20. yüzyılın ortalarına kadar olan dönemde piyasa ekonomisinin ve liberalizmin gelişiminin analizine dayanarak neoliberal ideolojinin temel hükümlerini tanımlamıştır. Polanyi, liberalizmin ana fikrinin, "laissez-faire" üzerine inşa edilmiş bir "serbest piyasa" toplum ilişkiler sistemi yaratmak olduğu gerçeğinden yola çıkmıştır. Bu sistem ekonomik olarak belirlenmiş, çünkü temel kaynaklar (emek - birey yaşamı, toprak - doğa) bir metaya dönüştürülmüştür.³³ Polanyi'ye göre "ekonomik liberalizm, bir piyasa sisteminin yaratılmasıyla uğraşan bir toplumun düzenleyici ilkesi ve bürokratik olmayan yöntemler için basit bir tutku olarak doğmuş, kendi kendini düzenleyen bir pazar aracılığıyla insanın dünyevi kurtuluşu için gerçek bir inanç haline gelmiştir." Polanyi, "serbest piyasanın" tarihsel olarak hiçbir yerde temsil edilmediği için sadece bir ütopya olduğu sonucuna varmıştır. Herhangi bir piyasa sistemi devlet, toplum ve piyasa katılımcılarından etkilenir; bu nedenle "laissez-faire" ilkesinin uygulanması imkânsızdır. Dolayısıyla neoliberalizm, fikirlerini pratiğe dönüştürmeye çalışan ideoloji biçimlerinden biridir. Polanyi tarafından yapılan analiz, neoliberalizm ideolojisinin ana noktasını vurgulamayı mümkün kılmıştır, o da şudur: serbest piyasa, liberal reformların en yüksek hedefidir.³⁴

Neoliberalizmin daha da gelişmesi, ideolojik temelini genişlemesine ve buna rekabetin ve serbest bir pazarın garantisi olarak bireysel özgürlük ve demokratik rejimler hakkındaki fikirlerin dahil edilmesine yol açmıştır.³⁵ Böylesi bir ideolojik konfigürasyon, küreselleşmenin tartışmasız nihai hedefi olarak kabul edilmiş ve başta ABD olmak üzere Batılı ülkelerin güçleri tarafından gerçekleştirilmiştir.

Neoliberal yaklaşımlar, uluslararası ekonomi politiğin incelenmesinde giderek daha öne çıkmaya başlamıştır. Fakat neoliberal ekonomi politikasının ana akım iktisat politikasına dönüşmesi birçok faktöre bağlı bir şekilde gelişmiştir. Özellikle 1970'li ve 1980'li yıllar, dünyadaki sosyal ve ekonomik dönüşüm yılları

³³ Anton Filipinko, "Politekonomiya Mirovogo Hozyaistva" (Dünya Ekonomisinin Ekonomipolitiği). *Zhurnal Evropeiskoi Ekonomiki*, No:1, 2012, s. 8.

³⁴ Gunter Walzenbach, "Global Political Economy", E-International Relations, 2016, s. 1-2.

³⁵ G.P. Khorina, "Globalizm Kak Ideologiya" (Bir İdeoloji Olarak Küreselleşme), *Globalizatsiya i Gumanitarnoye Znaniye*, No. 1, 2005.s. 72.

olarak tanınmaktadır. 1978'de Çin gibi, dünya nüfusunun beşte birinin yaşadığı komünist bir ülkede rejimi liberalleştirme yolunda ilk adımlar atılmıştır. Bu hareketin amacı, Çin'i kapalı bir ekonomi olmaktan çıkarıp, kapitalizmin bir merkezi olmaya dönüştürmekti.

Pratikte neoliberal ideolojinin küresel ölçekte uygulanması aşağıdaki ilkelere dayanmaktadır.³⁶ Öncelikle politikada:

- Devletin korumacı politikasının zayıflatılması;
- Sivil toplum kuruluşları ve uluslararası şirketler için uluslararası aktörlerin statüsünün eşit olmasının sağlanması;
- Sermayenin, malların, emeğin serbest dolaşımını süreçlerinin yoğunlaştırılması.

Ekonomide ise şu ilkelerin vurgulandığı görülmektedir:

- Küresel boyutta piyasa ilişkilerinin serbestleşmesi;
- Uluslararası finans alanının genel kabul görmüş normlarının standardizasyonu;
- Sermayenin merkezileşmesi;
- Devlet kontrolü dışında işgücü kaynakları için eğitimin özgürleştirilmesi.

1990'lardan sonra neoliberalizm fikri, uluslararası sistemde hızla etkili olmaya başlamış ve "yeni bir dünya düzeni" ideolojisi ile kendini göstermiştir. Küreselleşme bağlamında, devletler bu küresel düzenin pasif kurbanları olarak görülmeye başlanmış ve neoliberalizm fikrinin savunucuları, küreselleşmeyi devletlerin uyum sağlamaları gereken bir zorunluluk alanı olarak varsaymışlardır. Günümüzde neoliberalistler, düşünce kuruluşlarında, üniversitelerde, medyada, büyük finans kurumlarında (merkez bankaları ve hazineler) ve IMF, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü gibi kuruluşlarda önemli etkiye sahiptirler.³⁷

---

³⁶ E. Postol, "Modifikatsiya İdeologicheskoy Arkhitektoniki Globalizma i Al'ternativnyye Paradigmy Preodoleniya Krizisa Kapitalizma" (Küreselleşmenin İdeolojik Mimarisinin Modifikasyonu ve Kapitalizmin Krizini Aşmanın Alternatif Paradigması), *PolitBook*, No. 2, 2013, s. 147.

³⁷ David Harvey, *A Brief History of Neoliberalism*, New York: Oxford University Press, 2005, ss. 2-3.

2.2.2. Maksist Yaklaşım

UEP'deki diğer bir temel yaklaşım ise, daha çok Marksist teoriler, Bağımlılık Teorisi, Emperyalizm teorileri gibi isimlerle anılmaktadır. Bu yaklaşım önceki teorilere karşı bir eleştirel düşünceye sahiptir. Uluslararası ekonomi politikte Marksist yaklaşımın teorik kökenleri, 19. yüzyılın politik ekonomisinin temsilcilerinin görüşlerini şekillendiren Karl Marx'ın (1818-1883) öğretileridir.³⁸ Marksizm'in temel mantığı, kapitalist sistemin kendi iç çelişisini yarattığı ve bunun, kendi çöküşüne yol açacağı iddiasıdır.³⁹

Klasik Marksizm'in temel ilkeleri şöyle belirtilebilir. Birincisi, sınıflar toplumun hem ekonomik hem de politik alanlarının ana katılımcılarıdır. İkincisi, Marksist analizin temelini oluşturan şey, emek değer teorisidir. Marx, kapitalist toplumun temel sorununu işçilerin kapitalistler tarafından ekonomik olarak sömürülmesinde görmüştür. Üçüncüsü, Marx, kapitalist toplumun krizine dair bir teori oluşturmuştur.⁴⁰ Buna göre, bilimsel ve teknolojik ilerlemenin etkisi altında, orta ve küçük işletmeler ekonomik olarak kârsız hale gelirler ve rekabete dayanamazlar.

Karl Marx, esas olarak ulusal politik ekonominin süreçleri veya bir ülkedeki ekonomik ve politik değişimlerin biçimlerini analiz etmiştir. Lenin (1870 - 1924) ise, Marx'ın fikirlerini değerlendirerek kendi emperyalizm teorisini geliştirmiştir. Lenin'in geliştirdiği bu teori daha sonra bağımlılık teorisinin savunucuları ile yeni bir boyut kazanmıştır. Bağımlılık teorisi üzerindeki çalışmalar ise, Dünya Sistemi teorisinin oluşmasına katkı sağlamıştır.

---

³⁸ Faruk Yalvaç, *Marksizm ve Uluslararası İlişkiler Kuramları*, Ankara: İmge Kitapevi Yayınları, 2017, s. 10.

³⁹ Vladimir Klistorin, "Karl Marx i Marksistskaya Politicheskaya Ekonomiya" (Karl Marx ve Marksist Politik Ekonomi), *Vestnik NGU. Sotsial'no Ekonomicheskie Nauki*, Cilt 14, Sayı 3, 2014, ss. 139-140.

⁴⁰ Karl Marx *Capital.*, cev. İ. Skvortsova. Moskva: Gosudarstvennoe İzdatel'stvo Politecheskoi Literatury, 1960, s. 22-23.

2.2.2.1. Marksist Emperyalizm Teorisi

Marksist paradigmaya yapılan en önemli katkılardan biri emperyalizm teorisi olarak kabul edilir. Lenin, sanayi toplumlarında devrimin nedenini, "Imperialism: The Highest Stage of Capitalism" ("Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması") adlı eserinde ortaya koyduğu "emperyalizm teorisi" ile açıklamıştır.⁴¹

Lenin emperyalizm sayesinde, kapitalizmin kriz aşamasında gelişimini analiz etmeye çalışmıştır.⁴² Kâr peşinde koşan gelişmiş ülkeler, daha az gelişmiş bölgelere yurtdışına sermaye ihraç ederler. Yatırım yapılan sermayenin güvenliği için ise, hükümetler bu bölgeleri sömürgeleştirmek için çaba sarf edeceklerdir. Dünya sömürgelere bölündüğünde, sömürgelerin ve etki alanlarının yeniden dağıtılması için kapitalist ülkeler arasında savaşların çıkması ise kaçınılmaz olacaktır. Lenin, savaşın özel mülkiyetin doğrudan bir sonucu olmasından dolayı, yalnızca farklı ülkelerin kendi kapitalistlerine karşı çıkan birleşik proletaryasının bu "uluslararası katliamı" durdurabileceğine inanmaktaydı.⁴³ Bu nedenle, klasik Marksizm açısından, toplumun ekonomik ve politik alanları, doğası gereği çelişkilidir.⁴⁴

2.2.2.2. Bağımlılık Teorisi

Bağımlılık teorisi, serbest bir uluslararası piyasadaki devletlerin kendi aralarında herkesin yararı için rekabet ettiği klasik liberalizm tezini sorgulamaktadır. Dünya ekonomisi, daha ziyade biri diğerinden açıkça fayda sağlayan rekabet sürecindeki iki karşıt devlet grubundan oluşmuştur. Zengin Kuzey'in (Merkez) gelişmiş devletlerinin, onlara bağlı olarak Güney'in (Çevre) daha az gelişmiş bölgelerini sömürmesi, ana karakteristiktir.⁴⁵ Çevrenin merkeze olan bağımlılığı sömürgecilik çağında kök salmıştır. Günümüzde kuzeyde yüksek teknolojilerin ve

---

⁴¹ Yalvaç, Marksizm ve Uluslararası İlişkiler Kuramları, 2017, s. 26.

⁴² Ali Murat Özdemir, "Uluslararası Ekonomi Politika Marksist Yaklaşımlar", Küresel Güç ve Refah: Uluslararası Ekonomi Politik Teorileri ve Alanları. ed. Muhittin Ataman, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2007, s.65.

⁴³ Vladimir Klistorin, "Imperializm Kak Poslednyaya Stadiya" (Son Aşama Olarak Emperyalizm), *Vserossiyskiy Ekonomicheskiy Zhurnal EKO*, No. 5, 2016, s. 136.

⁴⁴ V. I. Lenin, Imperializm, *Kak Vysshaya Stadiya Kapitalizma (Kapitalizmin En Yüksek Aşaması Olarak Emperyalizm)*. PSS, izd.5. T.27, Moskva: Gosudarstvennoye izdatel'stvo Politicheskoy Literatury, 1962, 643 s.

⁴⁵ Anthony Brewer, *Marxist Theories of Imperialism: A Critical Survey*. London-New York: Routledge, 2001, ss.161-162.

hazır endüstriyel ürünlerin üretimi ve ihracatı, güneyde ise ucuz hammaddeler, tarım ürünleri ve endüstriyel yarı mamul ürünleri üzerinde uzmanlaşıldığı bir düzen, uluslararası işbölümü tarafından korunmuştur. Endüstriyel sermayenin güneyindeki ülkelere yatırım yaparken bile koşullar, ekonomik ve teknolojik olarak baskın güç olarak kuzey tarafından belirlenir.⁴⁶ Bağımlılık okulunun teorisyenlerine göre uluslararası sistemdeki eşitsizliklerin nedeni kapitalist sistemin kendisidir.

2.2.2.3. Dünya Sistemi Yaklaşımı

Bir başka Neo-Marksist eğilim, dünya sistemi okuludur. Bağımlılık teorisinin savunucuları gibi, bu yaklaşımın temsilcileri de dünya ekonomisini “merkez” ve “çevre” açısından analiz etmektedirler. Bununla birlikte, onların bakış açısına göre, uluslararası ekonomik ilişkiler, fakir veya zengin ülkeler arasındaki bir çatışmayla değil, dünya topluluğu ölçeğinde fakir ve zengin gruplar arasındaki bir çatışmayla karakterize edilir. Başka bir deyişle, dünya sistemleri analizi okulu, uluslararası ekonomik ilişkileri, hükümetleri tarafından kontrol edilen devletler arasındaki etkileşim olarak değil, ulusal sınırları aşan elit ve elit olmayan ekonomik gruplar arasındaki ulus ötesi ilişkiler olarak görmektedir. Bu açıdan dünya ekonomisi, ulusal ve devlet çıkarlarının etkisi altında şekillenmez, ancak küçük bir grup gelişmiş ülkenin ekonomik elitinin çıkarlarını yansıtır.⁴⁷ Sonuç olarak, klasik Marksizmin aksine, dünya sistemleri yaklaşımı, dünya ekonomisinin küreselleşmesi bağlamında tek bir uluslararası kapitalistler sınıfının ortaya çıkması fikrine dayanmaktadır.

Neo-Marksizmin tüm temsilcileri hükümetler arası örgütlere büyük önem verirler, bu da liberallerle biçimsel benzerliklerini gösterir, ancak bu teoriler için uluslararası yapıların görevlerinin vizyonu temelde farklıdır. Liberaller için IMF ve Dünya Bankası, modern dinamik dünyadaki uluslararası piyasa mekanizmalarının istikrarının güvencesi iken, Neo-Marksistler için, uluslararası kuruluşların işlevi

---

⁴⁶ R. Viotti Paul, Mark V. Kauppi, *International Relations Theory: Realism, Pluralism, Globalism*. New York: Macmillan Publishing Cooperation, 1993, ss. 444-445.

⁴⁷ Immanuel Wallerstein, *Konets Znakomogo Mira: Sotsiologiya 21 veka (21. yüzyılın Sosyolojisi)*. Çev. V.Inozemtseva. Moskva: Logos, 2004, ss. 72-73.

Merkez ve Çevre arasında dünya servetinin daha eşit bir şekilde dağıtılması için mekanizmalar olmalıdır.⁴⁸

Wallerstein, dünya sistemi açısından analiz ettiği mevcut devlet sistemini, tarihsel süreçte ortaya çıkan emperyal sistemden farklı görmektedir.⁴⁹ Bu gerçeklik onun tarafından öncelikle küresel ölçekte ve ikinci olarak ekonomik, politik, ideolojik ve kültürel yönleriyle bütünsel olarak ele alınmaktadır. Wallerstein'a göre kapitalist dünya ekonomisi Merkez, Çevre ve Yarı Çevre olarak yapılandırılmıştır. Bu yapısal konum ve rol seviyelerinin temeli, üretim türlerinin ve işgücü üzerindeki sosyal kontrol biçimlerinin bölgelere göre dağıtıldığı sosyal işbölümüdür. Wallerstein'e göre, tarihi düşünmeden kapitalizmin mevcut durumunu ve geleceğini anlamının imkânsız olduğu ortadadır. Herhangi bir sistem gibi, kapitalizmin de bir başlangıcı vardır ve bu nedenle de bir sonu olacaktır.⁵⁰

2.3. Uluslararası Ekonomi Politikte Realist Yaklaşım

UEP çalışmalarında realizm yaklaşımının net bir adı yoktur.⁵¹ “Milliyetçilik”, “Ekonomik Milliyetçilik” ve “Merkantilizm” terimleri de realist yaklaşım çerçevesinde birbirlerinin yerine çeşitli bilimsel çalışmalarda kullanılmaktadır.⁵² Bunun nedeni, ekonomik alan da dahil olmak üzere, toplum yaşamında devletin öncü rolüne ilişkin ana fikrinin, uluslararası ilişkiler bilimindeki politik realizm teorisinin ilkeleriyle büyük ölçüde örtüşmesidir. UEP bağlamında realizm, güç ve otoritenin yalnızca uluslararası ilişkiler açısından askeri güce değil, aynı zamanda ekonomik gücün de etkili bir rol oynadığı gerçeğine odaklanmıştır.

Realizm, UEP'in yaklaşımları içinde en uzun tarihsel geçmişe sahip olanıdır. 19. yüzyılda Friedrich List (1789-1846) bu yöndeki UEP yaklaşımlarını temsil eden

---

⁴⁸ Giovanni Arrighi, Sermayenin Dolambaçlı Yolları, Çev. Osman Akınhay, İstanbul, Agora Kitaplığı, 2009, s. 26.

⁴⁹ Immanuel Wallerstein, “Dünya Sistemleri Kavramına Karşı Dünya-Sistemi Kavramı: Bir Eleştiri”, *Dünya Sistemi: Beş Yüzyıllık mı, Beş Binyıllık mı?* Çev. Esin Soğancılar, Ankara, İmge Kitabevi, 2003, s. 532.

⁵⁰ Immanuel Wallerstein, *Dünya Sistemleri Analizi: Bir Giriş*. Çev. Ender Abadoğlu ve Nuri Ersoy, İstanbul, Aram Yayıncılık, 2005, s. 45.

⁵¹ Mücahit Özdoğan, “Realizm ve Neorealizm Bağlamında Soğuk Savaş Sonrası Güvenlik Anlayışının Değerlendirilmesi”, *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, Cilt:8 Sayı:1, 2019, s. 2.

⁵² Akçapa, Putin Dönemi Rusya'nın Enerji Politikaları Bağlamında Sırbistan ile İlişkileri: Gazprom Örneği, ss. 25-26.

düşünürlerden biridir. List, toplumun ekonomisinin bireyin ekonomisinden daha üstün olduğunu ve bireyler ile tüm insanlık arasındaki temel birimin ulus olduğunu iddia etmiştir.⁵³ UEP'in realist yaklaşımları, List'in ekonomik milliyetçilik görüşüne dayanmaktadır. Bu bakış açısına göre ekonomik faaliyetler, devletin çıkarlarına bağlı olmalıdır.

Ekonomik ilişkilerde karşılıklı bağımlılık devletler arasındaki çatışmaların kaynağıdır. Bu nedenle devletlerin kendi kendine yetmesi önemlidir. Çünkü belirli bir güce sahip devletlerin ekonomik sonuçlar da elde edebileceği değerlendirilmektedir.⁵⁴

Bu yaklaşımın ışığında Merkantilizm de piyasa ekonomik sisteminin oluşumunun bir başlangıç noktası olarak nitelendirilmektedir. Merkantilizm devlette altın biriktirmenin, altın ithalatını teşvik etmenin ve altın ihracatını durdurmanın önemli olduğunu savunmaktadır. Devlet, ticaret faaliyetleri üzerindeki kontrolü temel ekonomik hedefi olarak görmektedir. UEP açısından bakıldığında, piyasa ve devlet arasındaki dengede devleti önceleyen merkantilist yaklaşım, güvenliği ulusal mesele alanlarının merkezine koymaktadır.⁵⁵

Merkantilizm yaklaşımı aşağıda sıralanan bazı teorik ilkelere dayanmaktadır. Bunlardan birincisi, ulus devlet, bir toplumun ekonomik zenginliğinin ve dolayısıyla politik gücünün ana kaynağıdır. Merkantilistler, özel ekonomik üreticilerin faaliyetlerinin, devletten yasal bir faaliyet izni olmadan başarılı olamayacağına inanmaktadırlar. Buna göre, devletleri esas analiz birimleri olarak görürler. Bireylere (liberallerde olduğu gibi) ve toplumsal gruplara (Marksistlerin iddia ettiği gibi) odaklanan görüş ve yaklaşımlardan temel farkı budur.

İkinci ilke olarak; devletler, uluslararası sistemin anarşik koşullarını takip ederek ulusal gücü en üst düzeye çıkarmışlardır. Uluslarüstü otorite ve gücün yokluğunda, devletler çıkarlarını ancak kendi yeteneklerine güvenerek koruyabilirler. Aynı zamanda, sırasıyla liberallerin ve Marksistlerin bakış açısından, bireyler ve

---

⁵³ Roy Smith, Imad El-Anis, Christopher Farrands, *International Political Economy in the 21st Century: Contemporary Issues and Analyses*, New York: Routledge, 2011, s. 10.

⁵⁴ Ateş, Gökmen, a.g.e., ss. 56-57.

⁵⁵ G. Borissov, "Merkantilizm Kak Teoriya Dlitel'nogo Perioda" (Uzun Dönemli Bir Teori Olarak Merkantilizm). *Vestnik Sankt-Peterburgskogo Universiteta* No:5, 2007, 68.

sınıflar her zaman kendileri için maksimum fayda sağlamaya çalışırken, merkantilistler, bir rakibi zayıflatmak veya kendi siyasi konumunu güçlendirmek için devletin ekonomik faydalardan fedakârlık ettiği bir durumu kolayca kabul edebilirler. Aynı zamanda, ulusal sermaye üzerinde sıkı denetim kadar, diğer devletler üzerinde ekonomik etki araçları da dâhil olmak üzere çok çeşitli ekonomik araçların kullanımına izin verilir.⁵⁶

Bu nedenle, liberal ve Marksist teorilere kıyasla, merkantilizmin ayırt edici özelliği, devletin ekonomideki öncü rolüne yapılan vurgudur. Ancak ekonomi ve politika ilişkileri konusunda bu üç teorik yaklaşım arasındaki farklar daha da önemlidir. Liberaller için, ekonomik ilişkiler uyumlu olduğundan ve politik çelişkileri hiçbir şekilde etkilemediğinden, ekonomi ve politika nispeten kamusal alanlardır. Marksizm açısından ekonomi politikayı belirler. Merkantilistler içinse, politika ekonomiyi belirlemektedir. Aynı zamanda, merkantilistler ve Marksistler arasında şöyle bir benzerlik vardır: ekonomi ve politika, doğası gereği toplumun çatışan alanlarıdır. Sadece merkantilistler bir çatışma olasılığını şu şekilde görürler: devletlerin ekonomik çıkarları savaşlar bile yaratabilir. Marksistler için ise, sınıf çıkarlarının ekonomik karşıtlığı siyasi çatışmalara yol açmaktadır.⁵⁷

19. yüzyılın ikinci yarısında serbest piyasanın hızlı gelişimi sırasında itibarını yitiren merkantilizm teorisi ve pratiği, 20. yüzyılın 20'li ve 30'lu yıllarında yeniden canlanmıştır.⁵⁸

2.3.1. Realist UEP'nin Tarihsel Gelişimi

Realizm uluslararası ilişkiler çalışmalarında tüm okullar ve eğilimler arasında en uzun tarihe sahip olanıdır. Thukydides'ten kaynaklanan ve daha sonra Machiavelli ve Hobbes tarafından sürdürülen ve yüzyıllardır işleyen bir yaklaşımdır. Hans Morgenthau, E.H.Carr, George Kennan, Henry Kissinger, Thomas Schelling,

---

⁵⁶ L.N. Polubayarinova, "Ponyatiye Realizma v İstorii Literatury" (Edebiyat Tarihinde Gerçekçilik Kavramı), *Vestnik Sankt-Peterburgskogo Universiteta. Politologiya. Mezhdunarodnyye Otnosheniya*, Cilt 6, Sayı 3, 2007, ss. 58-59.

⁵⁷ Olga Beznyuk, "Mezhdunarodnaya Politicheskaya Ekonomiya i Globalizatsiya" (UEP ve Küreselleşme). *Sotsial'no-Politicheskiye Nauki*, No: 4, 2014, ss. 82-83.

⁵⁸ Mustafa Aydın, "Uluslararası İlişkilerin "Gerçekçi" Teorisi: Kökeni, Kapsamı, Kritiği", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 1, Sayı 1, Bahar 2004, s. 43.

Kenneth Waltz, Robert Gilpin, Barry Buzan, Charles Jones, Richard Little, John Mearsheimer, John Lewis Gaddis; realizmi savunan düşünürler arasında öne çıkan isimler olarak kabul edilebilir.⁵⁹

Realizm, devlet merkezli bir bakış açısına sahiptir. Buna göre, uluslararası sistem anarşiktir, devletler bütüncül aktörlerdir ve "dünya meselelerinde güç merkezli" bir görüntü sözkonusudur. Hukukî ve ekonomik alanlar kadar uluslararası ve bölgesel kuruluşların rolü, realizmde ancak ikincil bir öneme sahiptir. Realizm açısından devletler, güçlerini sürekli artırmak için mücadele içindedirler. Devletlerin dış politikası, güç olarak tanımlanan menfaate/çıkara uyumludur. Morgenthau güç kavramını analizin merkezine yerleştirerek, devletler arasındaki ilişkinin bir güç dengesine dayanması gerektiğini savunmaktadır.⁶⁰

Yukarıda bahsedilen realistlerin düşüncesiyle şekillenen realizm, 1930'lardan 1960'lara kadar uluslararası ilişkiler disiplinine hâkim olmuştur. Robert Keohane ve Joseph Nye gibi liberal düşünürlerin realizme yönelik eleştirileri ise, realizmin yeniden formüle edilmesine neden olmuştur.

Uluslararası ilişkiler biliminde neorealizm okulunun ortaya çıkışı, Kenneth Waltz'ın "Uluslararası Politika Teorisi" (1979) adlı kitabının yayınlanmasıyla ilişkilidir.⁶¹ Neorealist okulunun temsilcileri, yeni uluslararası koşulları dikkate alarak klasik teorinin avantajlarını koruma görevini üstlendiler. Aynı zamanda, realizmin "güç", "ulusal çıkar", "rasyonel davranış" vb. gibi merkezi kavramları, uluslararası ilişkileri analiz etmenin en önemli araçları olmaya hâlâ devam etmektedir.

20. yüzyılın sonlarında dünya ekonomik ilişkilerinin artan küreselleşmesine ve ulus ötesi ekonomik aktörlerin faaliyetlerine rağmen, neorealizmin destekçileri, ekonomik güçlerin dünyayı şekillendiren faktörler olduğunu iddia etmeye devam etmektedirler. Dahası, tamamen realist bir hegemonik istikrar teorisinin ortaya çıkışı,

---

⁵⁹ Galina Drobot, "Realizm v Teorii Mezhdunarodnykh Otnosheniy: İstoriya, Zarubezhnaya i Otechestvennaya Shkoly" (Uluslararası ilişkiler teorisinde Realizm: Tarih ve Yerli Okullar). *Sotsial'no-Gumanitarnyye Znaniya*, 2014, s. 1.

⁶⁰Hans J. Morgenthau, *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*, New York: Knopf, 1985, s. 8.

⁶¹ Drobot, "Realizm v Teorii Mezhdunarodnykh Otnosheniy: İstoriya, Zarubezhnaya i Otechestvennaya Shkoly" (Uluslararası ilişkiler teorisinde Realizm: Tarih ve Yerli Okullar), 2014, s. 7.

tam da ulus ötesi şirketlerin aktivasyonuna ve bu fenomeni analiz eden karşılıklı bağımlılık ve küreselleşme teorilerine tepkiydi.⁶² Buna ek olarak, neorealizmin uluslararası ilişkiler incelemesinde “güç geçiş teorisi” (power transition theory) adı verilen nispeten yeni bir yön, ön plana geçmiştir. Bu görüşün taraftarları için, uluslararası sistemin istikrarlı durumunun bozulmasının yalnızca devletlerin dış politika eylemlerinin bir sonucu olarak değil, aynı zamanda bazı devletlerin güçlenmesine neden olan iç nedenlerin bir sonucu olarak da ortaya çıkması esastır. Nitekim ülkeler ve bölgeler arasındaki ekonomik farklılaşma süreçlerinin hızlanması, 20. yüzyılın sonlarında uluslararası arenada ortaya çıkan dengesizliklerin karakteristik bir nedeni haline gelmiştir. Aynı zamanda, uluslararası sistemde güç dengesinde bir değişiklik, büyük savaşlar olmadan da gerçekleşebilecektir.

Neorealizm teorisi ve pratiği, 18. ve 19. yüzyıllarda realizmin temeli olan pozitif ticaret dengesi gerekliliğinden önemli ölçüde farklılık içinde olmuştur. Neorealist politikanın yaygın biçimleri arasında ileri teknoloji rekabeti, para biriminin devalüasyonu, damping önlemleri vb. bulunmaktadır. Ancak realizm teorisi ve pratiğinin temeli değişmemiştir. Neoliberalizm ve Neo-Marksizmden farklı olarak neorealizm, hem küresel ekonominin verimliliği (liberalizm) hem de adil bir ekonomik düzen (Marksizm) ile ilgili olarak ulusal çıkarlara öncelik vermektedir. Gilpin “Hükümetlerin, kendi ulusal çıkarlarını olabildiğince tatmin eden ve diğer devletlerin ulusal ekonomilerini yönetmek için giriştikleri bu tür çabalarını anlamaktayım” demiştir.⁶³ Kısacası, her ulus, bu politikanın diğer devletler veya bir bütün olarak ekonomik sistem üzerindeki etkisine bakılmaksızın, kendi iç ekonomik ihtiyaçlarını ve dış ekonomik hedeflerini yansıtan bir ekonomi politikası izlemektedir. Neorealizmin temel argümanları, bu kavramı özellikle ekonomik büyüme ve refahın öncelikli olduğu ülkelerde popüler hale getirmektedir. Bu noktada Gilpin'i UEP'in liberal görüşlerinden ayıran şey, devletin uluslararası ekonomik ilişkilerde ana aktör olduğu fikridir.

Uluslararası politika ve ekonomi arasındaki ilişkinin analizine yönelik üç yaklaşımı karşılaştıran Gilpin, bunları uluslararası ekonominin "siyasallaşma"

---

⁶² Aydın, a.g.e., s. 49.

⁶³ R. Gilpin, *Global Political Economy: Understanding Theinternational Economic Order*. New Jersey: Princeton University Press, 2001, s. 17.

derecesine göre iki yönde birleştirmektedir. İlk eğilim, 19. yüzyıldan itibaren dünya ekonomisinin karşılıklı bağımlılığının doğal hali gibi görüldüğü liberalizmin destekçilerinin çoğunu içermektedir. Dünya pazarı, iletişimdeki gelişmelerin etkisiyle sürekli genişlemektedir. Elbette bu süreç düzensizdir, ancak uzun vadeli eğilim, nihai olarak ekonomik etkileşimlere katılan her katılımcı için kendi ekonomilerinin verimliliği dikkate alınarak motive edilen küresel ekonomik entegrasyondan oluşmaktadır. Bu durumda fayda evrenseldir. Bu arka plana karşı, ulusal devlet egemenliği, devletin ekonomik gücünü güçlendirme mekanizması olarak giderek önemini yitirmektedir.

Gilpin'e göre, Marksist ve merkantilist geleneklerin temsilcilerinin eşit olarak atfedilebileceği bir başka yön, dünya ekonomisinin karşılıklı bağımlılığının farklı aşamalarında, her zaman doğası gereği eşitsiz bir ilişkiler sistemi olduğu gerçeğine dayanmaktadır. Bu ilişkiler sisteminde, emperyalist yön (metropol ile koloniler, sanayi merkezi ile gelişmemiş çevre) ya da hiyerarşik yapı göze çarpmaktadır.⁶⁴ Metropol ülkeler veya bu ülkelerin politik liderleri, öncelikle ekonomik ve siyasi çıkarlarına karşılık gelen uluslararası ticareti ve parasal, finansal yatırım ilişkilerini bu şekilde düzenlerler. Bu durumda uluslararası aktörlerin faydaları görecelidir. Aynı zamanda, bir ekonomik liderin ve özellikle siyasi bir liderin yokluğunda, uluslararası sistem bölgesel ekonomik bloklara ayrılır ve devletlerin korumacı duyguları yoğunlaşır. Dolayısıyla liberaller için uluslararası ekonomik ilişkilerin uyumu ön plandayken, Marksistler ve realistler için, zenginler ve fakirler (sınıflar/devletler olarak) arasındaki çatışma veya ulusal çıkarlar arasındaki çatışma normal karşılanır.⁶⁵

---

⁶⁴ Gilpin, *The Nature of Political Economy*, s.277.

⁶⁵ Gilpin, a.g.e. s. 278.

2.3.2. UEP'in Realist Paradigması: Merkantilizm ve Ekonomik Milliyetçilik

2.3.2.1 Merkantilizmin Tanımlanması

15. ve 18. yüzyıllarda Batı Avrupa'da, ilk sermaye birikimi süreci, güçlü kraliyet imkânlarına sahip merkezi ulus devletlerin yaratılmasıyla birlikte aktif olarak gerçekleşmekteydi. Ortaçağ hükümdarları, devletin artan maliyetlerini karşılamak ve komşularına göre belirli bir çıkar elde etmek için buna uygun ekonomik politikalar takip etmek zorunda kaldılar. Devletin zenginliği, diğer ülkelere kıyasla en büyük miktarda paraya sahip olmakla tanımlanmıştır. Bu zengin devlet fikri, 16. ilâ 18. yüzyıllarda Batı Avrupa'da hüküm süren ekonomi politikası olan merkantilizmin temelini oluşturmuştur.⁶⁶ Merkantilist yaklaşım, devlet odaklı UEP teorilerinin temellerine dayanmaktadır.

Geleneksel olarak merkantilizmin, iki zıt bakış açısından değerlendirildiğini söyleyebiliriz. Negatif denebilecek ilk merkantilizm türü içsel olarak çelişkili, tutarsız bir teori olarak ortaya çıkmıştır. İçinde, belirlenen hedeflere ulaşmak için kasıtlı olarak uygun olmayan araçlar önerilmektedir. Parasal dengenin destekçileri olan ilk merkantilistler, ülkeden altın ve gümüş ihracatına karşı çıktılar. Bu çerçevede, Adam Smith “merkantilizmin iktisat biliminin gelişimine önemli bir katkısının varlığını reddeder”. Negatif merkantilizmin en önemli bileşeni olarak parasal akışlar teorisinin formüle edildiği eserleri R. Cantillon ve D. Hume'unkilerdir. A. Smith'e göre, merkantilistler tarafından geliştirilen ticaret dengesi teorisi absürttür, çünkü bu yaklaşım dış ticarete bir tarafın diğer tarafa fayda sağladığını varsaymaktadır. Ayrıca Smith merkantilizmin tüccar ve sanayicilerin kendi taleplerini karşılamak için devleti kullanmış olduğunu savunmaktadır.⁶⁷

Negatif Merkantilizm aşamasında, baskın rol, aktif bir parasal denge fikrine, yani ülkeye ihracatı üzerinde fazla para ithaline verilmiştir. Para ithalatını teşvik etmek ve ihracatını yasaklamak için çeşitli önlemlerin kullanılmasının servet birikimine katkıda bulunduğu ve devletin gücünü artırdığı varsayılmıştır. Aktif bir

⁶⁶ E. Veduta, *Gosudarstvennyye Ekonomicheskiye Strategii* (Ulusal Ekonomik Stratejiler). Moskva: REA İmeni Plekhanova, 1998, s.28.

⁶⁷ Borissov, “Merkantilizm Kak Teoriya Dlitel'nogo Perioda” (Uzun Dönemli Bir Teori Olarak Merkantilizm), 2007, 68.

para dengesi fikrine dayanan ve yalnızca para dolaşımı alanıyla sınırlı olan merkantilizmin para sistemi, uluslararası değişimin daha da gelişmesi nedeniyle geçerliliğini yitirmiştir.

Onun yerini, gelişmiş tüccar temsilcilerinin çalışmalarıyla geliştirilen; üretimin ve ihracatın genişlemesini teşvik eden ve mal ihracatının ithalatı aşmasını sağlayan daha esnek bir ekonomi politikasına dayanan genel bir aktif ticaret dengesi sistemi almıştır. Bu eğilimin en önde gelen temsilcileri arasında yukarıda adı geçen Antoine de Montchretien, İngiliz iktisatçı Thomas Mun, Fransız iktisatçı ve politikacı Jean Baptiste Colbert sayılabilir. İngiliz zengin tüccar Thomas Mun, "The Wealth of England in Foreign Trade, or the Balance of Our Foreign Trade as a Wealth of Regulator" adlı kitabında, dış ticaret üzerindeki ilk teorik çalışmaları geliştirmiştir. Mun, bir devletin zenginliğini ve içindeki para miktarını artırmanın temel yolunun dış ticaret olduğunu savunmuştur. Bir ülke, ithal ettiği miktardan daha fazla miktarda mal ihraç ederse, uygun bir ticaret dengesi oluşur. Thomas Mun üretilmiş mallar arasında "doğal" ve "yapay" olarak bir ayrım yapmaktadır. Doğal mallar her şeyden önce kendi tüketiminin ve kendi endüstrisinin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelmelidir ve yalnızca fazlası yurtdışına satışa yönelik olabilir. Devlet, çabalarını hem doğal hem de yapay olarak kendi mallarının miktarını maksimize etmeye odaklamalıdır.⁶⁸

Jean-Baptiste Colbert, İspanya Veraset Savaşları ile Otuz Yıl Savaşlarının sona ermesinin ardından, Fransız ekonomisini güçlendirmede önemli rol oynamıştır. Colbert'in gerçekleştirdiği reformlar ticaret teorisinin gelişimine tanıklık etmiştir. Onun izlediği ekonomi politikasına "Colbertism" adı verilmiştir. Colbertism, devletin uluslararası ticaretteki aktif rolünün ve ülke içindeki yoğun endüstriyel kurulumun bir kombinasyonuydu. Colbert yönetiminde, devlet sadece ithal ikameci endüstrilerin gelişimini desteklemekle kalmamış, aynı zamanda bu sürece aktif olarak katılan bir girişimci olmuştur.⁶⁹

---

⁶⁸ Titov, "K Voprosu o Vozniknovenii i Razvitiu Kontseptsii Importozameshcheniya v Teorii i Praktike Merkantilistov 17–18 vv".(17.-18. Yüzyılda Merkantilistlerin Teori ve Pratiginde İthal İkamesi Kavramının Ortaya Çıkışı ve Gelişimi Üzerine Bir İnceleme), 2009, s.127.

⁶⁹ N.Malov, "Zhan-Batist Kol'ber — Reformator 17. Veka" (Jean-Baptiste Colbert - 17. yüzyılın Reformcusu). *Novaya i Noveyshaya Istorıya*, No:3, 2000, s. 104.

William Petty, klasik ekonomi politiğin kurucularından bir diğeri, ancak onun da görüşleri merkantilizm fikirlerinden etkilenmiştir. Petty'ye göre, devlet, ihracatı önemli ölçüde aşana kadar ithalatta tam bir yasak olmamalıdır.⁷⁰

Bir ekonomik doktrin olarak merkantilizmin 18. yüzyılda geçerliliğini yitirmesine ve yerini daha ilerici teorilere bırakmasına rağmen, bu strateji 20. yüzyılda bazı Asya ülkelerinde başarıyla uygulanmıştır.⁷¹ Genel olarak, merkantilizm, kapitalist üretim tarzının gelişiminin ana hedefini ilk ortaya çıkaran ilerici bir iktisat teorisidir. Merkantilizmin dezavantajları ise şöyle belirtilebilir. Birincisi, zenginliğin kaynağının, kârın ve bunların temel biçimlerinin yanlış yorumlanması; ikincisi, paranın içsel değerinin hatalı belirlenmesi; üçüncüsü, ilk merkantilistlerin ülkeden para ihracatını yasaklama, ithalatı kısıtlama tavsiyeleri yoluyla ticaretin gelişmesini engellemeleri; dördüncü olarak ise, dolaşım alanındaki ilişkileri ekonomi politiğin öznesi olarak görmesidir.

2.3.2.2. Ekonomik Milliyetçilik Yaklaşımının Tanımlanması

17. yüzyılda devletlerin ekonomik yaklaşımlarına katkı sağlayan merkantilist düşünürler, bir anlamda ekonomik milliyetçiliğin kurucu babaları olarak görülebilirler. Ekonomik milliyetçilik yaklaşımının önde gelen temsilcilerinden biri, Alman ekonomist Daniel Friedrich List ve ABD ulusal sisteminin kurucularından biri olan Alexander Hamilton'dur.⁷² Hamilton 1791 yılında ABD Temsilciler Meclisi'ne sunduğu raporda (İmalat Üzerine Rapor: "Report On The Subject Of Manufactures") Amerikalıları modern bir endüstri yaratabilmeleri ve küresel ekonomideki güçlerini pekiştirebilmeleri için üreticilerini yabancı rekabetten korumaya çağırmıştır.⁷³ List ise, 18. yüzyılda Almanya'nın ticari engeller oluşturması, ulusal sanayiye geliştirmesi ve ekonomik kalkınma açısından Büyük Britanya'ya yetişmesi gerektiğini savunmuştur. F. List, Almanya'nın ticari engeller oluşturması, ulusal sanayiye geliştirmesi ve ekonomik kalkınma açısından Büyük

---

⁷⁰ Titov, a.g.e. s. 128.

⁷¹ A. Surovikina, "Osnovnye Etapy Razvitiya Ekonomicheskoi Teorii" (Ekonomik Kuramın Gelişmesinde Temel Aşamalar). *Innovatsiunnaya Nauka*, No: 12-1, 2016, s. 188.

⁷² Beznyuk, "Mezhdunarodnaya Politicheskaya Ekonomiya i Globalizatsiya" (UEP ve Küreselleşme), 2014, s. 83.

⁷³ Akçapa, a.g.e. s. 33.

Britanya'ya yetişmesi gerektiğine inandı. List'e göre, sadece ekonomik olarak güçlü bir ülke serbest ticaret politikasını savunabilirdi.⁷⁴

UEP'in bir boyutu olarak ekonomik milliyetçilik, devleti ekonomi politiğin ana aktörü olarak görür. Kamusal yaşamın diğer yönlerine karşı siyasetin önceliğinden hareket eder. Ayrıca, bir birey veya firma yerine, bir grubun (devlet veya ulus) çıkarlarına öncelik verir. Ekonomik milliyetçilik, ülke ekonomisinin ülkenin siyasi çıkarlarına ve her şeyden önce güvenliğine bağlı olması gerektiği gibi temel ayırt edici bir özelliğe sahiptir.

Ekonomik milliyetçiler, üretim, tüketim, mübadele ve yatırımın siyasi güce bağlı olduğunu iddia ederler. Piyasalar “doğal” değildir, ancak devletin katılımıyla var olabilirler. Ekonomik milliyetçiler, piyasa aktörlerinin (çok uluslu şirketler kadar güçlü ulusal şirketler de dâhil olmak üzere) önemini kabul ederler, ancak devlete bağlı olduklarına inanırlar. Eğer çok uluslu şirketler önemli ekonomik aktörler haline gelirse, bunun nedeni devletlerin düzenlemeyi terk etmesi veya sermaye kontrollerini gevşetmesidir.⁷⁵

Ekonomik milliyetçilerin bakış açısından, ekonomi politik rasyonel devletlerin eylemleri aracılığıyla şekillenir. Uluslararası ilişkiler bir iktidar mücadelesi olarak algılanırsa, o zaman UEP bir güç ve zenginlik mücadelesidir. Bir devletin kaderini belirlemek, vatandaşlarına uluslararası üretim ve mübadeleden yararlanmaları için gerekli koşulları sağlama kabiliyetinde yatar. Piyasa, devletlerin faaliyetleri tarafından düzenlenen güç ve zenginliğin önemli bir göstergesidir.

Merkantilizm ve ekonomik milliyetçiliğe odaklanan UEP'nin realist paradigmasının tarihsel gelişiminden bahsettikten sonra, özetle şunları söyleyebiliriz. Birincisi, uluslararası sistem anarşiktir ve bu nedenle her devlet kendi çıkarlarını savunmalıdır. Bunu yaparken, devletin toplumun tüm üyelerinin yararına hareket etmesi beklenir. İkincisi, devletin siyasi yaşamdaki önceliğiyle ilgilidir. Devlet, insanların kendi belli çıkarlarına ulaşabilecekleri ana araç olduğu için, ulusal ve

---

⁷⁴ Filipinko, “Politekonomiya Mirovogo Hozyaistva” (Dünya Ekonomisinin Ekonomipolitiği), 2012, s. 9.

⁷⁵ P. Lemeshchenko, I.”Lavrukhina, Global'naya Politekonomiya Kak Nauka” (Bir Bilim Olarak Küresel Ekonomi Politik). *Ekonomicheskaya Nauka Segodnya*, 2020, s. 10.

uluslararası alanda ana aktör olmaya devam etmektedir. Üçüncüsü, devletler arasındaki ekonomik ilişkiler rekabetçidir ve sürekli çatışmaya neden olabilir.

3. Teorik Çerçevenin Araştırma Konusu İle İlişkisi

Sistemik bir şekilde, dünya sahnesinde siyaset ve ekonomi arasındaki ilişki konuları, tüm çeşitlilikleri içinde, UEP adı verilen nispeten yeni bir uluslararası araştırma yaklaşımı çerçevesinde incelenmiştir.⁷⁶ Dış politika süreçlerinde devletler arasındaki ilişkileri ve devletlerin konumunu analiz etmek için ekonomi ile dış politika arasında sistematik bir ilişkiyi tanımlamak önemlidir. UEP'in disiplinler arası esnek yapısı sayesinde, araştırmacılar küresel sorunları analiz etmek için uygun bir araca sahiptirler. UEP'ye özgü bu esnek yapı, problem analizi için uygun bir araç iken, tezimizin konusu olan Kazakistan'ın Hazar Denizi konusunda enerji diplomasisini analiz etmek için en uygun paradigmayı seçmek, daha doğru bir değerlendirmenin kapısını açacaktır.

Bu çalışmada Kazakistan'ın Hazar Denizi konusunda enerji politikası değerlendirirken, en uygun paradigma olarak realist UEP yaklaşımları düşünülmüştür. Bu paradigma içinde, Robert Gilpin'in Devlet Odaklı Realizm (State Centric Realism) yaklaşımının araştırmaya uygun bir model olacağı varsayılmıştır.⁷⁷

Realist yaklaşım, devletin UEP'in ana aktörü olduğunu savunmaktadır. Uluslararası sistem anarşiktir; devletler egemendir ve en üst düzey özneler olarak kendi çıkarlarına göre hareket ederler; diğer tüm aktörler de onlara tabidir. Devletin piyasaya göre önceliği vardır; güç mücadelesi piyasa ilişkilerini oluşturur. Bu nedenle güç mücadelesi uluslararası ilişkilerin ana unsurudur.

Gilpin, ulus devletin hem iç siyasette hem de uluslararası ekonomide baskın aktör olmaya devam ettiğini ifade etmektedir. Yazar, "War and Change in World Politics" adlı çalışmasında, bir toplumun ekonomisi ve dış politikasının, o toplumun

---

⁷⁶ David N. Balaam, Bradford Dillman, Uluslararası Ekonomi Politığe Giriş, çev. Nasuh Uslu, Ankara: Adres Yayınları, 2015, s. 37.

⁷⁷ Tkachenko, "Mezhdunarodnaya Politekonomiya - Rossiyskaya Shkola" (Uluslararası Politik Ekonomi - Rus Okulu), 2015, s.107.

yönetici seçkinleri tarafından belirlenen ulusal çıkarları yansıttığını savunmaktadır.⁷⁸ 1991 yılında bağımsızlığını kazanan Kazakistan, Gilpin'in realist UEP söylemi içinde devlet merkezli realizm yaklaşımıyla açıklanabilecek iyi bir örnektir.

Kazakistan'ın yeniden doğuşu uluslararası güvenlik, enerji ve petrol piyasaları alanında önemli olayların yaşandığı ve "Avrasya" adında yeni bir bölgenin oluştuğu bir dönemde olmuştur. Egemenliğin oluşumu ile birlikte Kazakistan'ın bağımsız dış politikasının önkoşulları bu ortamda oluşmuştur. Bu dönemin tarihsel önemi, modern devletin kurucusu olan Kazakistan'ın ilk Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in başkanlık ettiği gerçeğinde yatmaktadır. Nazarbayev, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra da mevcut siyasi sistemi yok etmeyecek aşamalı ekonomik reformları savunmuştur.

Kazakistan, siyasi istikrar sağlayan ve yüksek ekonomik kalkınma oranlarının korunmasına katkıda bulunan dinamik ve yapıcı bir iç ve dış politika izlemektedir. Kazakistan'ın 1991'den bu yana izlediği çok yönlü dış politika: 1) kendi dış politika potansiyelini geliştirmeyi; 2) kendi bağlantılarını kurmayı; 3) dünyanın farklı devletlerinin çıkarları arasında bir denge oluşturmayı amaçlamaktadır.⁷⁹ Bugün, uluslararası toplumun sorumlu bir üyesi olarak Kazakistan Cumhuriyeti, küresel enerji güvenliğiyle ilgili sorunların çözülmesine kendi katkısını sağlamaya çalışmaktadır. Bu katkı, hem ulusal yakıt ve enerji kompleksinin geliştirilmesi hem de uluslararası, bölgesel ve ikili işbirliğinin genişletilmesi yoluyla sağlanabilecektir.

Kazakistan Cumhuriyeti'nin ulusal güvenlik sisteminde enerji güvenliği kilit öneme sahiptir. Bu konu, ülkenin uluslararası prestijinin büyümesi de dahil olmak üzere dünya pazarlarında gelişme ve rekabet gücünün garantörüdür. Genel olarak, Kazakistan'ın enerji güvenliği, ekonomik ve ulusal güvenliğin ayrılmaz bir parçasıdır.

Sovyet ekonomik sisteminde, Kazak ekonomisi nihayetinde Rusya'da işlenen hammaddelerin çıkarılması ve üretimine odaklanmıştı. Sovyetler Birliği'nin

---

⁷⁸ Robert Gilpin, *War and Change in World Politics*. New York: Cambridge University, 1981, ss. 18-19.

⁷⁹ Kerimsal Jubatkanov, "Vneshnyaya Politika Kazakhstana ot Khana Abulkhaira do Nazarbayeva" (Khan Abulkhair'den Nazarbayev'e kadar Kazakistan'ın dış politikası). 27 Ocak 2021. <http://realtribune.ru/news-world-5801> (20.04.2021)

dağılmasının ardından cumhuriyetler arası bağların kopması Kazak sanayisini etkilemiştir.⁸⁰ Olcott'un belirttiği gibi “Kazakistan hükümeti, serbest piyasa mekanizmalarıyla karşı karşıya kalmıştır”.⁸¹ Bu nedenle 1990'ların başında Kazakistan hala merkezileştirilmiş bir pazar ekonomisine geçişle mücadele etmekteydi ve yabancı yatırım için elverişli bir ortam oluşturma sürecindeydi.

Bağımsızlıktan bu yana ülke, enerji sektörünü canlandırma çabasıyla ortak girişimler, üretim paylaşım anlaşmaları ve diğer avantajlar ve ayrıcalıklar yoluyla doğrudan yabancı yatırımı çekmeyi başarmıştır. Bu aksiyonların jeopolitik oyunun en karmaşık kurallarına uygun olarak çeşitli oyuncularla gerçekleştirildiği de eklenmelidir. Ülkenin yüksek düzeyde yatırım faaliyeti vardır. Zengin doğal mineral kaynakları ve ekonomik açıdan çekici avantajları, dış yatırımları çekmekte katkıda bulunmaktadır. Asya ve Avrupa pazarlarını birbirine bağlayan entegre bir petrol taşımacılığı altyapısının varlığı da, Kazakistan'ın transit ülke olma potansiyelini artırmaktadır.

Rusya başta olmak üzere birçok ülkenin, Kazakistan'ın petrol ve gazına olan ilgisi artırmıştır. Kazakistan diğer Orta Asya ülkelerine göre liberal görüşlere sahip olsa da, Keohane devletin uluslararası sistemdeki etkisini artırmak için hammaddeler üzerinde kontrol kurması gerekliliğini işaret etmektedir.⁸²

1990 yılında Kazakistan'ın stratejisi, ülkenin enerji endüstrisini geliştirerek ülke ekonomisini kuvvetlendirmektir. Kazakistan pazar ilişkilerine öncelikle bir petrol gücü olarak aktif şekilde girmekte, daha doğrusu ülke, pazar ilişkileri çerçevesinde bir petrol gücü haline gelmektedir. Bu sektörlerdeki devlet kontrolü, Kazakistan'a devletin hedeflerini gerçekleştirme yolunda enerji gücünden faydalanma olanağı sağlamıştır. Bu aşamada, UEP'in realist yaklaşımları çerçevesinde, Kazakistan'ın

---

⁸⁰ S. Makarova, “Rol' Nefti i Gaza vo Vneshney Politike Kazakhstana: Smotret' na Vostok ili na Zapad?” (Kazakistan'ın Dış Politikasında Petrol ve Gazın Rolü: Doğuya mı ya da Batıya mı Bakmalı?). *Sotsial'nyye i Gumanitarnyye Nauki. Otechestvennaya i Zarubezhnaya Literatura. Ser. 9, Vostokovedeniye i Afrikanistika: Referativnyy Zhurnal*, 2009, s. 79.

⁸¹ Brill Martha Olcott, *Kazakhstan: Unfulfilled Promise*. Washington: Carnegie Endowment for International Peace, 2002, s. 36.

⁸² Robert O. Keohane, *After Hegemony Cooperation and Discord in the World Political Economy*. New Jersey: Princeton University Press, 1984, s. 32.

enerji kaynaklarını dış politikada bir araç olarak kullanması çalışmayı açıklamak için uygun bir bakış açısı sunmaktadır.⁸³

Kazakistan Cumhuriyeti'nin kalkınması ve sadece bölgedeki en yakın komşularla değil, dünyanın diğer devletleriyle de işbirliği olasılığının analizi, Hazar sorununun çeşitli yönleriyle yakından ilgilidir. Bu, Hazar sahanlığı ve Hazar devletlerinin topraklarında üretilen petrol ve gazın kendi rafine merkezlerine ve dünya pazarlarına taşınması da dahil olmak üzere bir enerji güvenliği sorunudur.⁸⁴

Tezimizin ana konusu olan Hazar bölgesi, zengin enerji kaynaklarına sahiptir. Kazakistan ile diğer devletlerin bağımsızlaşmasına neden olan Sovyetler Birliği'nin çöküşü, özellikle enerji alanında büyük bölgesel ve uluslararası güçler arasındaki jeopolitik mücadelelerin başlangıcı olmuştur.⁸⁵ Çünkü Hazar havzasında güneybatıda Azerbaycan, güneyde İran, kuzeydoğuda Kazakistan, kuzeybatıda Rusya ve güneydoğuda Türkmenistan (bkz. Şekil 1) olmak üzere kıyıdaş ülkelerin sayısı beşe çıkmıştır. Bu yeni devletler, daha önce Sovyetler Birliği ve İran'ın hakim olduğu bir bölgede güç dengesini değiştirmiştir. Bu nedenle, havzadaki bu yeni jeopolitik ortam, alternatif hidrokarbon kaynakları ve ulaşım yolları arayan Batılı devletler ve uluslararası petrol şirketleri için yeni fırsatlar yaratmıştır. Bununla birlikte, Hazar Denizi'nin stratejik değeri ve büyük petrol rezervleri, beş devlet arasında bir çatışma kaynağı haline gelmiştir.⁸⁶ Bunlardan üçü, yani Kazakistan, Azerbaycan ve Türkmenistan, kara ile çevrili iç ülkelerdir. Bu devletler için Hazar Denizi, kaynaklarını dünya pazarında bağımsız olarak geliştirmek için büyük bir fırsat oluşturmuştur.

---

⁸³ S. Zimanov, *Gosudarstvo v Kontraknykh Otnosheniyakh v Neftegazovoy Otrastli. Kaspiyskoye More: Pravovoy Status i Rezhim, Bezopasnost' Regiona i Okhrana Okruzhayushchey Sredy (Petrol ve gaz endüstrisii ilişkilerinde devlet. Hazar Denizi: yasal statü ve rejim, bölgenin güvenliği ve çevrenin korunması)* Almaty: Baza Materialov Mezhdunarodnoi Nauchnoi Konferentsii, 2016, s. 17.

⁸⁴ I. Vovk, P. Ivanov, "Respublika Kazakistan: Poisk Reşeniya Problemy Pravovogo Statusa Kaspiyskogo Morya v Poslednee Desyatiletieya 20 veka" (Kazakistan Cumhuriyeti: 20. Yüzyılın Son On Yılında Hazar Denizinin Hukuki Durumu Sorununa Çözümü). *Vestnik Orenburgskogo Gosudarstvennogo Universiteta No:5*, 2013, s. 30.

⁸⁵ Fuad Gumbatov, "K Voprosu o Primenimosti Printsipa "Uti Possidetis Juris" v Razgranichenii Kaspiyskogo Morya Mezhdru Pribrezhnyimi Gosudarstvami" (Hazar Denizi'nin Kıyı Devletleri Arasında Sınırlandırılmasında "Uti Possidetis Juris" İlkesinin Uygulanabilirliği Sorusu Üzerine Bir İnceleme), *Tsenral'naya Aziya I Kavkaz No: 5*, 2009, ss. 157-158.

⁸⁶ R. Mamedov, "International Legal Status of the Caspian sea: Issues of Theory and Practice", *Turkish Year-book of International Relations*, 32, 2001, s. 222.

Şekil 1. Hazar Denizi Havzası

Kaynak: <https://nation.com.pk/13-Jan-2012/the-caspian-sea-basin>

Kıyıdaş devletler arasındaki anlaşmazlıklar ikili ilişkilerde bir bozulmaya ve bölgesel (ekonomik ve politik) işbirliği eksikliğine yol açmaktadır. En kötü durumda, artan gerginlikler askeri çatışmaya neden olabilir. 1990'ların sonunda, Hazar Denizi'nin militarizasyonu belirgin bir eğilim haline gelmiştir.⁸⁷ Denizin stratejik öneminin farkında olan kıyı devletleri, deniz kuvvetlerini önemli ölçüde güçlendirmişlerdir.

Son yıllarda Hazar Denizi, bir yandan petrol ve doğalgaz kaynaklarının bulunması, geliştirilmesi ve üretimi açısından dünya tarafından ilgiyle karşılanmakta; diğer yandan ise bölgede üretilen enerjinin nasıl iletileceği konusu üzerinde bölge ülkeleri arasında şiddetli fikir ayrılıkları yaşanmaktadır. 1990'ların sonlarında Hazar Denizi enerji kaynakları, Orta Doğu petrolüne olan bağımlılıklarını azaltmaya çalışan

⁸⁷ Bahar Özsoy, "Hazar Denizi Meselesi Bağlamında Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Siyasi ve Ekonomik İlişkiler", *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 8 Sayı: 1, 2019, s. 462.

Batılı ülkeler için giderek daha önemli hale gelmeye başlamıştır. Neticede Hazar bölgesi, Ortadoğu ve Sibirya-Kuzey Kutbu'ndan sonra dünyanın üçüncü petrol ve gaz rezervine sahip bölgesi haline gelmiştir.⁸⁸

Petrol ve gaz rezervleri açısından Hazar Denizi havzası henüz Basra Körfezi bölgesi ile karşılaştırılmaz. Bununla birlikte, Uluslararası Enerji Ajansı'nın tahminlerine göre, 2023 yılına kadar: Orta Doğu OPEC ülkelerinin payı %52'ye düşecek, bu nedenle, Hazar devletlerinden gelen petrol tedarikinin dünya hammadde pazarı üzerinde etkisi önemli seviyelere yükselecektir.⁸⁹

Hazar konusuyla ilgili başlangıcından itibaren iki farklı yaklaşım vardır: "göl" statüsünün destekçileri (ortak mülkiyet iddiası) ve "deniz" statüsünün destekçileri (sektörel bölünme iddiası). Bununla birlikte, 1998'den sonraki olaylar iki farklı bloğun oluşmasına yol açmıştır: deniz tabanının sınırının çizilmesi konusunda resmen mutabık kalan kuzey devletleri (Azerbaycan, Kazakistan ve Rusya) ile denizin sınırlandırılması konusunda henüz anlaşmamış olan güney devletleri (İran ve Türkmenistan).⁹⁰

Kazakistan, Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsüne ilişkin taslak sözleşmeyi 1994 yılında geliştirip sunarak, beş Hazar ülkesinin müzakere sürecinin başlatıcısı olmuştur. Hazar denizindeki anlaşmazlık çözümlerse, kıyı devletleri doğal kaynaklarının potansiyelini tam olarak kullanabilirler, daha fazla yatırım çekebilir ve ihracat için yeni boru hatları inşa edebilirler. Hazar bölgesi, dünyanın en büyük enerji tedarikçilerinden biri olma potansiyeline sahip olduğundan, Hazar'ın yasal statüsüne ilişkin bir anlaşma, yatırım ortamını ve siyasi istikrarı iyileştirecektir.

Kazakistan, Hazar'ın ulusal sektörlerle sınırlanmasını savunmuş; Rusya ve İran, Hazar'ı bir iç su kütlesi ve dolayısıyla tüm kıyı devletlerinin ortak kontrolünün hedefi olarak görmekteydi. Bölgeyi sınırlandırma Kazakistan açısından ekonomiyi ve başkanlık gücünü pekiştirmek için gerekli olan finansal kaynağı temin etmek

---

⁸⁸ Y. Ongarova, "Kazakistan'ın Çok Yönlü Enerji Politikası ve Hazar Denizi". Alnteri Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 2, Sayı 3,2018, s. 4.

⁸⁹ Vovk, Ivanov, "Respublika Kazakistan: Poisk Reşeniya Problemy Pravovogo Statusa Kaspiiskogo Morya v Poslednee Desyatiletie 20 veka (Kazakistan Cumhuriyeti: 20. Yüzyılın Son On Yılında Hazar Denizinin Hukuki Durumu Sorununa Çözümü), 2013, s. 31.

⁹⁰Dana Kaskabayeva, "Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü". 16 Şubat 2016. <http://sahipkiran.org/2016/02/10/hazar-denizinin-hukuki-statusu/> (13.03.2021)

amacıyla burada üretimi mümkün olduğunca hızlı geliştirmek önemliydi.⁹¹ Çünkü Kuzey Hazar devleti olan Kazakistan'ın Hazar kıyısındaki petrol ve doğalgaz rezervleri, Kazakistan'ın dış politika süreçlerini etkilemektedir. Hazar kıyı ülkesi olarak Kazakistan'ın hidrokarbon kaynakları oldukça fazladır ve bu kaynakların çoğunun Hazar Denizi'nde olduğu ifade edilmektedir.

Hazar Denizi'nin Kazak Sektörünün Geliştirilmesine Yönelik Devlet Programı'na uygun olarak, ülkedeki üretim ve daha fazla büyüme, Tengiz ve Karachaganak sahalarının dibinde bulunan kaynakların geliştirilmesinin yoğunlaşmasıyla ilişkilendirilmiştir. Sektör çalışmaları, endüstriyel açıdan önemli enerji rezervlerinin varlığını doğrulamıştır.

Hazar'ın hidrokarbon kaynaklarının gelişimi, tüm kıyı ülkelerindeki sosyo-ekonomik durumu ve siyasi istikrarı etkilemiştir ve hâlâ da etkilemektedir. Kazakistan'ın konumu, bir yandan Cumhuriyetin hidrokarbonlarının zenginliğiyle yabancı yatırımcıları çeken yakıt ve enerji kompleksinin durumu ile karakterize edilmiş, öte yandan da, ülkenin mali kaynaklarının eksikliği ile dikkat çekici olmuştur. Hazar hidrokarbonları üretimi sorununun yanı sıra, petrol ve gazın bölgeden dünya pazarlarına taşınması da aynı derecede ciddi bir konu olarak görülmekteydi. Bazı Rus araştırmacılara göre, çıkarılan enerji kaynaklarının dış pazarlara taşınması, Hazar Denizi'nin statüsüyle ilgili diğer sorunlara ek olarak, kıyı devletleri arasında ciddi bir çelişki konusu haline gelmiştir. Böyle bir sonuç, örneğin, Kazakistan Cumhurbaşkanı'nın 27–31 Ocak 1995'te Davos'taki (İsviçre) Dünya Ekonomik Forumu'nda yaptığı açıklamalardan kaynaklanmaktadır. Nazarbayev ülkedeki petrol ve gaz sahalarının ortak gelişimi için projeler sunmuştur. Doğal kaynaklara sahip olan cumhuriyetin, enerji kaynaklarının hem Batı'ya hem de Doğu'ya taşınmasının önemini vurgulamıştır.⁹²

Böylece Kazakistan, ulusal çıkarlarının gerçekleştirilmesi için Hazar Denizi'nde inşa edilen boru hattı sisteminde çok başarılı bir politika izlemiştir. 1990'ların sonunda ve 2000'lerin başında Rusya ve Azerbaycan ile Hazar'ın

---

⁹²G. Sarkulova , “Ispol'zovaniye Resursov Kaspiyskogo Morya Cherez Prizmu Kazakhstanskikh Interesov v 1990-ye i nachale 2000-kh godov” (1990'larda ve 2000'lerin başında Kazakistan çıkarlarının Hazar Denizi kaynaklarının kullanılması). *Izvestiya Saratovskogo Universiteta. Novaya seriya. Seriya Istoriya. Mezhdunarodnyye Otnosheniya*, 2019, s. 88.

kuzeyindeki deniz tabanının sınırlandırılması konusunda anlaşmalar yapan Kazakistan, aynı zamanda dünya enerji piyasasına girme sorununu da çözmekteydi. Bir yandan Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu'nun (CPC) Rusya ile Kazak-Tengiz petrol sahasını Novorossiysk'e (Rusya) bağlayan ortak bir projenin uygulanması, diğer yandan da Kazakistan'ın Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı projesine katılımı sağlanmıştır.⁹³

Dolayısıyla, Tengiz-Novorossiysk projesi Rusya Federasyonu için koşulsuz bir kâr sağlamıştır. Bu hat, Hazar'daki Kazak petrolünün dünya pazarlarına taşınmasına imkân vererek, enerji politikasının önemli bir aracı haline gelmiştir. Özellikle Hazar Denizi'nden petrol ihracatının diğer güzergâhlarına alternatif olarak, bu proje, Amerika'nın Trans-Hazar petrol boru hattı projesine son vermiştir. Bunun da ötesinde, Kazakistan kendi petrolünü dış pazarlara taşımak için büyük bir fırsat elde etmiştir.⁹⁴

Sovyet döneminde, petrol ve gaz boru hatları sadece, iç Sovyet tüketimine yönelik olarak vurgulanmıştı. 1997 yılına kadar, bölgedeki tek büyük boru hattı Kazakistan'dan Rusya'ya giden Atyrau-Samara boru hattıydı ve büyük Kazak sahalarının geliştirilmesinin ilk aşamasında, Rusya topraklarından demiryolu ile küçük miktarlarda petrol ihraç edilmekteydi.⁹⁵ Üretimdeki artışla birlikte Kazakistan, Hazar petrolünü dünya pazarlarına taşımak için yeni yollara ihtiyaç duymuştur. Rusya topraklarından geçen büyük boru hatları, Rusya'ya Hazar ülkelerinde hakim tekel gücü ve baskın siyasi güç sağlayacaktı ki bu, hem Kazakistan hem de çokuluslu şirketler için istenmeyen bir durumdu. Ancak, petrol üretiminde hızlı bir artış ve petrol ihracatı için hızlı bir şekilde yeterli altyapının oluşturulamaması, Kazakistan'a Rusya ile stratejik ortaklığını sürdürmekten başka bir seçenek bırakmamıştır.

Günümüzde Kazakistan, bölgedeki en çok petrol ihraç eden ülkedir. Genel olarak ülkenin üretimi Batının ihtiyaçlarına yöneliktir. Hazar'ın kuzeyindeki Atyrau ve batısındaki Mangistau rezervlerinden Rusya'nın Samara şehrine petrol transfer

---

⁹³S. Makarova, "Neff' i Strany Kaspiyskogo Regiona" (Petrol ve Hazar bölgesi ülkeleri). *Tsentral'naya Aziya: Desyat' Let Nezavisimosti*, 2001, s. 272.

⁹⁴ S. Zhil'tsov, " Energeticheskaya Politika Prikaspiyskikh Gosudarstv: Itogi i Novyye Vyvody" (Hazar Devletlerinin Enerji Politikası). *Geoekonomika Energetiki*. № 4 (12), 2020, s. 25.

⁹⁵S. Makarova, "Rol' Nefti i Gaza vo Vneshney Politike Kazakhstana: Smotret' na Vostok ili na Zapad?" (Kazakistan'ın Dış Politikasında Petrol ve Gazın Rolü: Doğuya mı ya da Batıya mı Bakmalı?). 2009, s. 82.

eden Batı Kazakistan Boru Hattı Sistemi ise ülkenin petrol ihracatının yaklaşık %80'ni taşımaktadır.⁹⁶

Kazakistan'da petrol boru hattı sistemi KazTransOil tarafından işletilmektedir. Diğer bir boru hattı sistemi ise, Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu tarafından işletilen bir hattır. Kazakistan, Rusya'ya olan bağımlılığını azaltmak için demiryolunun yanı sıra Hazar Denizi üzerinden de taşımacılık yapmak istemektedir. Kazakistan'ın Aktau limanından veya Aktau'dan daha küçük bir liman olan Atyrau'dan taşınan petrol, Bakü'den başlayarak BTC boru hattına yüklenerek Avrupa'ya ihraç edilmektedir.⁹⁷

---

⁹⁶ Ayşe Nur Timor, “Hazar Denizi Bölgesel Petrol ve Doğal Gaz Kaynakları”. *Coğrafya Dergisi*, Sayı 8, 2000, s. 223.

⁹⁷ Atakan Acar, Enerji Kaynakları Açısından Hazar Bölgesi'nin Önemi, (Yüksek Lisans Tezi), Tekirdağ: Tekirdağ Namik Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Küreselleşme ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, 2020. s. 36.

İKİNCİ BÖLÜM: HAZAR DENİZİ SORUNLARI VE ENERJİ GÜVENLİĞİ

Bu bölümde kavramsal çerçeve olarak enerji güvenliği ve Hazar bölgesi kavramı incelenecektir. Hazar bölgesi kavramı üzerinde durularak, kıyı devletlerinin Hazar'ın statüsüne ilişkin görüşleri, politikaları ve yaklaşımları detaylı bir şekilde ele alınacaktır. Kıyı ülke devlet başkanlarının bu sorunun çözümüne yönelik görüşmeleri de değerlendirilecektir. Hazar'ın hukuki statüsüne ilişkin Hazar zirveleri ayrıntılı bir şekilde analiz edilecektir.

2.1 Enerji Güvenliği Araştırmalarının Metodolojik Temelleri

Enerji güvenliği, yüksek enerji fiyatları, coğrafi olarak yoğunlaşmış kaynaklar için artan talep ve rekabet, yakın gelecekte kıtlık ve/veya kaynakların tükenmesi korkusu ve iklim değişikliğinin olası sosyal ve politik sonuçlarına ilişkin korkularla yeni bir uluslararası ilgi alanı olarak ortaya çıkmıştır.

Küreselleşme bağlamında enerji faktörünün uluslararası ilişkiler ve dünya siyasetindeki rolünün giderek artması, enerji güvenliği konusunun öne çıkmasına neden olmuştur. Son yıllarda, siyasetçilerin yanı sıra akademisyenlerin de artan ilgisiyle "enerji güvenliği" kavramı yeniden canlanmıştır. Kavramın anlamı ve odak noktası, kesin olarak gündemde kalsa da, zamanla ve disiplinler arasında değişmiştir. Bununla birlikte, bazı güvenlik araştırmacıları, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından desteklenen bir kavram olan insanî güvenlik merceğinden bakarak analizlerini yeni tehditleri ve aktörleri içerecek şekilde genişletmişlerdir. Enerji güvenliği konusundaki en önemli çalışmalardan biri, Willrich'in (1976) "Uluslararası Enerji Sorunları ve Seçenekleri" hakkındaki makalesidir.⁹⁸ Yazar bu çalışmada, uluslararası enerji sektörünün kapsamlı bir analizini yaparak enerji konularının ulusal düzeyde ülkeler için ne gibi etkileri olabileceğini ortaya koymaya çalışmıştır. Willrich, enerji konularının her bir ilgili taraf için bir şekilde farklı olduğuna işaret etmekte ve "arz güvenliği" ile "talep güvenliği" arasında bir ayrım yapmaktadır.⁹⁹ Bu noktadan itibaren 20. yüzyılın

⁹⁸ Mason Willrich, "International Energy Issues and Options" *Annual Review of Energy*, 1976, s. 743.

⁹⁹ Willrich, a.g.e., s. 746.

sonlarında enerji güvenliği çalışmaları çoğunlukla arz odaklı bir ekonomi politik çerçevesinde yürütülmüştür. Dolayısıyla, arz güvenliği kavramı enerji güvenliğinin ana tanımlarından biri haline gelmiştir.

Enerji güvenliği araştırmaları artık klasik yaklaşımdan uzaklaşmış ve disiplinler arası bir alan haline gelmiştir. Buna, iklim değişikliği, küreselleşme ve fosil yakıtların belirsiz geleceği, sürdürülebilirlik, enerji verimliliği, azaltılmış sera gazı emisyonları, enerji hizmetlerine erişilebilirlik (enerji yoksulluğu) vb. gibi yeni boyutlar eklenmiştir. Böylelikle, enerji güvenliği kavramı diğer çevresel, sosyal, politik ve güvenlik konuları ile iç içe geçmiştir.

Enerji güvenliğinin günümüzde neredeyse “petrol arzının güvenliği” ile eş anlamlı olduğu bir durum arzemesi nedeniyle, analizler artık genellikle doğal gaz gibi diğer enerji konularına ve yenilenebilir enerjilere odaklanmıştır. "Enerji güvenliği" terimi yaygın olarak kullanılmasına rağmen, bir enerji güvenliği değerlendirme metodolojisi geliştirmeye ilgi oldukça az olmuştur. Bu kısmen kavramın bazen çoklu, belirsiz ve çoğu zaman da farklı anlamlarının sonucu olabilir.¹⁰⁰

L.A. Melentiev, enerji güvenliğini, bireyin, toplumun ve devletin hayati çıkarlarını ve ihtiyaçlarını, ekonomik olarak erişilebilir yakıt ve kabul edilebilir kalitede enerji kaynakları ile karşılamada bir eksiklik tehdidinden ve tüketicilere yakıt ve enerji arzının kesintiye uğrama tehlikesinden koruma durumu olarak açıklamaktadır.¹⁰¹

V.A. Savelyev'e göre “Enerji güvenliği, bir bireyin, toplumun veya bir bölgenin hayati enerji çıkarlarını, iç ve dış tehditlerden koruma durumudur”.¹⁰²

---

¹⁰⁰ Andre Mansson, Johansson Bengt, Lars J. Nilsson, “Assessing Energy Security: An Overview of Commonly Used”, *Elsevier*, 2014, s. 2.

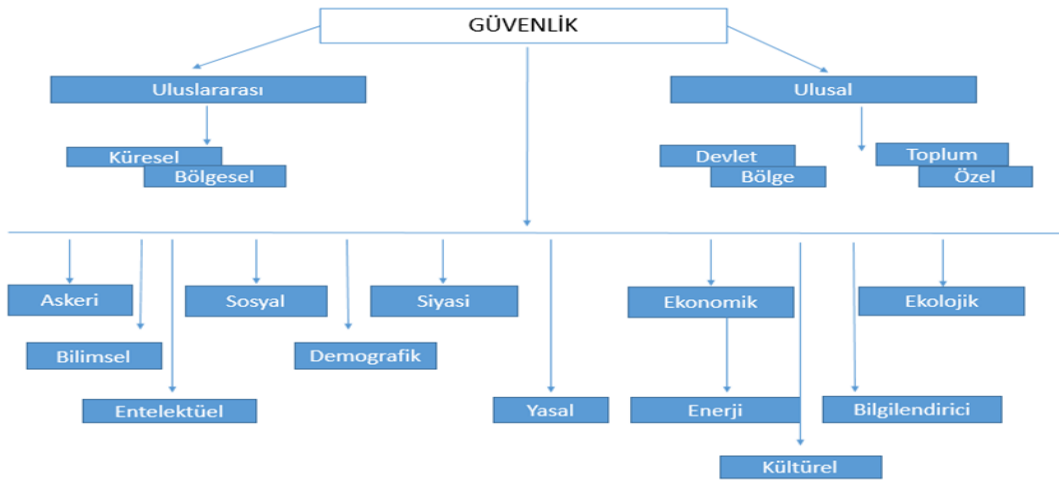
¹⁰¹ Vladimir Morozov, *Strategicheskoye Innovatsionnoye Upravleniye v Elektroenergetike (Elektrik Sektöründe Stratejik İnovasyon Yönetimi)*. Moskva: Alfa-M, 2004, s. 156.

¹⁰² Evgeny Titov, “Kontsepciya Opredeleniya Kategorii- Energeticheskaya Bezopasnost' v Bazovykh Normativnykh Dokumentah Strategicheskogo Razvitiya Natsionalnoi Ekonomiki” (Enerji Güvenliği Kavramı, 'Ulusal Ekonominin Stratejik Gelişiminin Temel Normatif Belgeleri) *Krymskiy Nauchnyi Vestnik*, 2015, s. 311.

L. Chester ise “Enerji güvenliği”nin, bir politika veya terimden çok soyut bir fikri andıran bir kavram olduğu için tarifinin zor olduğunu ve bu kavramın kurumsal, ulusal, kişisel vb. bakış açılarına göre farklılık gösterebileceğini ifade etmektedir.¹⁰³

Bu terimi kavramsallaştırmaya yönelik bir başka girişim Cherp ve Jewell'in (2014) çalışmasıdır. Onlar güvenlik kavramına odaklanmaktadır ve enerji güvenliği hakkında konuşurken “neyi korumalıyız” diye sormamız gerektiğini vurgulamaktadırlar. Enerji güvenliğini geniş anlamda “hayati enerji sistemlerinin düşük savunmasızlığı” olarak tanımlamaktadır. Güvenlik açığı, ister doğal ister diğer sosyal aktörlerden olsun, risklere maruz kalmaktan ve dayanıklılıktan kaynaklanır. Cherp ve Jewell, enerji altyapısı, enerji hizmetleri, yenilenebilir enerji kaynakları dahil olmak üzere çeşitli enerji sistemlerindeki güvenlik açıklarını izlemiştir.¹⁰⁴ Bu terim, enerji güvenliğini evrensel olarak tanımlamaya yardımcı olmaktadır, ancak yazarların kendilerinin de belirttiği gibi, yine de çok soyuttur ve onu kullanan aktöre bağlıdır. Bu nedenle enerji güvenliği belirsiz bir kavramdır.

1.Tablo. Güvenlik kavramı diyagramı

Kaynak: Armen Safaryan, Rol' Energeticheskoi Diplomatii v Opredelenii Statusa Kaspiyskogo Morya (Hazar Denizi'nin Durumunun Belirlenmesinde Enerji Diplomasisinin Rolü), (Doktora Tezi), Moskva: Moskovskiy Gosudarstvennyy Universitet Mezhdunarodnykh Otnoshenny MID Rossii Kafedra Mezhdunarodnykh Problem TEK, Politicheskiye Problemy Mezhdunarodnykh Otnosheniy i Global'nogo Razvitiya, 2006, s. 72.

¹⁰³ Tadas Jakstas, “What does energy security mean?” *Energy Transformation Towards Sustainability*, eds. Manuela Tvaronaviciene and Beata Slusarczyk, Vilnius: Elsevier, 2019, s. 104.

¹⁰⁴ Jakstas, a.g.e., s. 107.

2.1.2 Enerji Güvenliğinin Boyutları

Ulusal güvenlik gibi enerji güvenliği de esas olarak üç temel kavramı içermektedir : “enerji çıkarları”, “enerji tehditleri” ve “enerji koruması”.¹⁰⁵ Bu nedenle enerji güvenliğinin bir istisna olmadığı ve enerji çıkarlarına, enerji tehditlerine ve enerji korumasına dayandığı açıktır. Devletin ve vatandaşların enerji güvenliğine yönelik tehditleri algılaması gerçekçi temellere dayanmaktadır. Bu tehditler; hem ülke içinden hem de dışarıdan gelebilir.

Enerji koruması, ülkenin enerji güvenliğini sağlamaya yönelik çeşitli önlemlerin yanı sıra gerçek ve potansiyel enerji tehditlerini belirlemeyi, değerlendirmeyi ve ortadan kaldırmayı amaçlayan önlemleri ifade etmektedir. Enerji çıkarlarına yönelik tehditlerin önlenmesine ilişkin tedbirler pasif koruma veya pasif enerji güvenliği olarak değerlendirilmektedir. Aynı zamanda, enerji çıkarlarına yönelik ortaya çıkan tehditlerin sonuçlarını sınırlandırmayı ve ortadan kaldırmayı amaçlayan önlemler, aktif koruma veya enerji güvenliğinin aktif sağlanması olarak adlandırılabilir.

Enerji güvenliği ilkeleri arasında şunlar yer almaktadır:

- Enerji kaynakları ihracatçılarının ve ithalatçıların karşılıklı sorumluluğu;
- Enerji piyasalarında yüksek rekabetin varlığı;
- Kaynakların ve güzergâhların çeşitlendirilmesi konumundaki çabaları;
- Enerji güvenliğinin, bir parçası olduğu ekonomik güvenliğin küresel niteliği.¹⁰⁶

Modern enerji güvenliğinin temel ilkelerinden biri, tüketicinin ve enerji kaynaklarının tedarikçisinin karşılıklı olarak sorumluluklarını anlamasıdır. Fakat bu anlayış, “Kazakistan başta olmak üzere enerji sağlayan ülkeler arasında belli bir rekabetin önüne geçilebileceği anlamına gelmez. Sağlıklı rekabet, enerji piyasasının gelişimi ve dengesi için gereklidir ve aynı zamanda enerji güvenliğinin bir sonraki

---

¹⁰⁵ E. Telegina, “Novoe Izmereniye Global'noy Energeticheskoy Bezopasnosti” (Küresel Enerji Güvenliğinde Yeni Bir Boyut), *Mirovaya Ekonomika i Mezhdunarodnye Otnosheniya*, 2015, ss. 5-6.

¹⁰⁶ Gulnara Valiahmetova, “Problemy Energeticheskoy Bezopasnosti v Azii” (Asya'daki Enerji Güvenliği Sorunları), *Problemy Vostokovedeniya*, 2015, s. 17.

temel ilkesi olan arz çeşitlendirmesini karşılamaktadır.¹⁰⁷ Doğal olarak, jeopolitik konfigürasyonda ana sorumluluk, tedarik eden ülkeler ile tüketici ülkeler arasındaki ilişkide yatmaktadır. Tüketici ülkeler arasındaki ilişkiler, rekabet düzeyleri ve işbirliği de aynı derecede önemlidir. Bu ülkeleri, enerji arzındaki kıtlık, kesinti veya kesinti riskleri birleştirmektedir.

Ayrıca, bir ülke veya bir grup ülkenin, diğer ülkeler üzerinde siyasi veya ekonomik baskı için enerji kaldıracını kullanması ihtimali de vardır. Bu dinamik özellikle küresel ekonomik kriz dönemlerinde ağırlaşmaktadır. Enerji fiyatlarının keskin bir şekilde düştüğü dönemlerde, yeni koşullara uyum sağlamaya ve eski ekonomik konumlarını korumaya çalışanlar, tedarik eden ülkeler veya başka bir deyişle ihracatçı ülkelerdir. Bu nedenle ihracatçı ülkeler doğrudan küresel talebe ve uluslararası enerji ticareti için yüksek fiyatlara bağımlıdır. Buna karşılık, tüketici veya ithalatçı ülkeler, enerji kaynaklarına bağımlılığı azaltmak için ekonomilerinin enerji yoğunluğunu azaltmaya odaklanmak zorunda kalmaktadırlar. Hatta bazı ülkeler, küreselleşme ve piyasa ekonomisi yasalarıyla her zaman başarılı bir şekilde birleştirilemeyen kendi enerji kapasitelerini geliştirerek enerji bağımsızlığını elde etme çabalarında kendilerini izole etmeye bile çalışmaktadırlar.¹⁰⁸

2.1.3 Bir Faktör Olarak Enerji Güvenliğinin Tarihsel Arka Planı

Enerji güvenliği, ülkenin, vatandaşlarının, toplumun, devletin tehditlerden, güvenilir yakıt ve enerji tedarikine kadar ekonomisine hizmet eden bir korunma durumudur. Bu tehditler hem dış (piyasa, jeopolitik, makroekonomik) faktörler, hem de ülkenin enerji sektörünün fiili durumu ve işleyişi tarafından belirlenmektedir.

Enerji güvenliğinin tarihine bakarsak, son yüz yılda enerji politikasının yönlerinden biri olan enerji güvenliği tartışılmaya başlamıştır. Örneğin, Winston Churchill ve Georges Clemenceau, petrol kaynaklarının güvenliğini İkinci Dünya

---

¹⁰⁷ Kuralai Baizakova, Mukhtar Bolatkhan, “Osnovnyye Podkhody k Opredeleniyu Ponyatiya Energeticheskoy Bezopasnosti i Ee Harakteristik: Skhodstva i Razlichiya; Razvitiye nauki v 21 veke” (Enerji Güvenliği Kavramının Tanımlanmasında Temel Yaklaşımlar ve Özellikleri: Benzerlikler ve Farklılıklar; 21. Yüzyılda Bilimin Gelişimi), *19 Mezhdunarodnaya Mul'tinauchnaya konferentsia*, 2016, s. 129.

¹⁰⁸ Carlos Pascual, Jonathan Elkind. *Energy Security: Economics, Politics, Strategies, and Implications*. Washington: DC: Brookings Institution Press, 2010, s.4.

Savaşı sırasında ordularını beslemek için hayati önemde görmüşlerdir.¹⁰⁹ O dönemde enerji güvenliği, ulusal güvenlikle eş anlamda kabul edilmekteydi. Savaş gemilerinin, tankların, savaşçıların vb. operasyonları için kesintisiz bir petrol tedariki sağlamak hayati önem taşımaktaydı.

Enerji güvenliği kavramı, 1956'daki Süveyş Krizi sırasında Avrupa'ya petrol arzının istikrarsızlığından sonra gelişmeye başlamıştır. 1950 ile 1960 arasında, küresel enerji talebi Kuzey Amerika, Sovyetler Birliği, Batı Avrupa ve Kuzeydoğu Asya (Çin, Japonya) tarafından ikiye katlanmıştır. Bu bölgelerde ekonomik büyüme; iyileştirilmiş yaşam standartlarını, otomasyonu ve elektrifikasyon talebini katalize etmiştir. O zamanlar, uluslararası petrol tedarik sistemi esas olarak Batılı şirketler tarafından kontrol edilmekteydi. Bu şirketler nispeten düzenli olarak ucuz petrol tedarik etmeye devam ederken, petrol ihraç eden ülkeler ise ihracat kârlarının dağılımından memnun değillerdi. Bu nedenle Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü'nü (OPEC) kurmuşlardır.

Enerji güvenliği kavramı akademik literatürde 1960'ların başlarında geliştirilmişse de, bir araştırma konusu olarak enerji güvenliği 1970'lerin petrol krizlerinin zemininde ortaya çıkmıştır.¹¹⁰ 1970'ler, enerji krizi döneminin başlangıcı olarak nitelendirilebilir. 1973 yılında Petrol İhraç Eden Arap ülkeleri Örgütü'nün (OAPEC) uyguladığı ambargo, petrol krizinin başlamasına neden olmuştur. Bu, birçok OPEC ülkesinin sonunda petrol varlıklarını kamulaştırmasına yol açmıştır. Bu da enerji verimliliği, çeşitlendirme, yedek fon yaratma ve ülke içinde ve dışında enerji yatırımları gibi enerji güvenliği politikaları altında çeşitli karşı önlemlere yol açmıştır.

Bu klasik enerji güvenliği kavramı, 20. yüzyılın sonunda çoğu ülkenin enerji politikası için en önemli değilse de, en başta gelen kriterlerden biriydi. Ayrıca 1973 petrol krizinin bir sonucu olarak, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı'nın (OECD) katılımıyla Uluslararası Enerji Ajansı (IEA) oluşturmuş ve petrol üreten

---

¹⁰⁹ Armen Safaryan, Rol' Energeticheskoi Diplomatii v Opredelenii Statusa Kaspiyskogo Morya (Hazar Denizi'nin Durumunun Belirlenmesinde Enerji Diplomasisinin Rolü), (Doktora Tezi), Moskva: Moskovskiy Gosudarstvennyy Universitet Mezhdunarodnykh Otnoshenny MID Rossii Kafedra Mezhdunarodnykh Problem TEK, Politicheskoye Problemy Mezhdunarodnykh Otnosheniy i Global'nogo Razvitiya, 2006, s. 76.

¹¹⁰ Mitat Çelikpala, "Enerji Güvenliği: NATO'nun Yeni Tehdit Algısı", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 2014, s.79.

ülkelerin petrol tedariki üzerindeki kısıtlamalarını dengelemek için petrol rezervleri oluşturma konusunda bir anlaşma yapılmıştır. Böylelikle enerji güvenliği, ülke ekonomisi için özel önemi nedeniyle siyasi gündemin ön saflarına taşınmıştır. Bu arada, enerji kaynakları açısından, uluslararası enerji güvenliği hâlâ esas olarak petrol güvenliği anlamına gelmekteydi. Gelişmiş ülkelerde petrol kaynaklarına erişim hâlâ minimum düzeydeydi.¹¹¹

Sovyetler Birliği'nin çöküşü, eski Sovyet cumhuriyetlerinde ciddi ekonomik ve sosyal sonuçlara neden olmuştur. Soğuk Savaş'ın sonunda enerji sektöründe ekonomik farklılıklar ihtiyacı doğmuş ve bu konuda enerji normlarının oluşturulması süreci başlatılmıştır.

1990'larda ana eğilimler, Amerika Birleşik Devletleri ve Birleşik Krallık'ın öncülük ettiği enerji işletmelerinin ve pazarlarının özelleştirilmesi ve serbestleştirilmesiydi. Özellikle Orta Doğu'daki ulusal petrol şirketleri, varlık alımları ve diğer ticari anlaşmalar yoluyla ithalatçı ülkelerin ekonomilerine aktif olarak girmeye devam ederken, Avrupa gaz piyasası ile ilgili olarak Rus Gazprom tarafından benzer bir plan kabul edilmiştir.¹¹²

21. yüzyılın başından bu yana, bir zamanlar temel anlamı enerji arzının istikrarı olmasına rağmen, tek bir olay enerji güvenliğinin tanımını değiştirmiş ve genişletmiştir. 11 Eylül 2001 saldırıları, sadece ulus devletlerin değil, aynı zamanda devlet dışı silahlı aktörlerin (Violent Non-State Actors (VNSA) olarak da bilinir) ulusal güvenliğe tehdit oluşturabileceğini göstermiştir. Ulusal güvenliğin ayrılmaz bir parçası olarak enerji güvenliği de VNSA veya teröristlerle yüzleşmek zorunda kalmıştır. Petrol ticaretinin yanı sıra, elektrik tedarik sistemi gibi diğer enerji tedarik sistemleri de terör saldırıları için potansiyel hedefler olarak görülmeye başlanmıştır.¹¹³ Muazzam radyolojik tehlike nedeniyle, nükleer santraller ve ilgili tesisler, korunmaya ihtiyaç duyulan önemli mekânlar haline gelmiştir. Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA), yeni bir “nükleer güvenlik” kavramı altında çeşitli

---

¹¹¹ Valeriy Sal'gin, Nikolai Kaveshnikov , “Gazprom na Rynke Yevrosoyuza: Neobhodim Balans Printsipov Konkurentsii i Energeticheskoi Bezopasnosti” (AB Pazarında Gazprom: Rekabet Dengesi ve Enerji Güvenliği İlkelerine İhtiyaç Var), Vestnik MGIMO Universiteta, 2014, s. 46.

¹¹² Sal'gin, Kaveshnikov a.g.e. ss. 46-47.

¹¹³ Bilal Karabulut, “Enerji Güvenliğine Küresel Ölçekte Bir Bakış”, *Savunma Bilimleri Dergisi*, Mayıs 2016, s. 36.

koruyucu önlemleri entegre etmiştir. Dahası, fiziksel saldırılara ek olarak, siber saldırılar da teröristler tarafından kullanılan tehdit edici bir araç haline gelmiştir. Çünkü bilgi ve iletişim teknolojileri (BİT) iyi geliştirilmiş olup, bunlar da enerji tedarik sistemlerinde yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu nedenle, enerji politikası yapıcılar tarafından kullanılan yeni bir “siber güvenlik” kavramı oluşturulmuştur. Bu yeni unsur, yeni bir unsur olarak enerji güvenliği tanımına eklenmiştir.

2.2 Çalışmamızın Coğrafi İlgisi Olarak Hazar Denizi

Hazar bölgesi belirli bir coğrafi peyzaj alanına ve büyük maden rezervlerine sahip eşsiz bir su kütesidir. Hazar’ın biyolojik ve hidrokarbon kaynaklarının araştırılması, üretimi ve geliştirilmesinin gerçekleştirildiği koşullar hakkında bir fikir sahibi olmak için, Hazar’ın coğrafyası hakkında en azından bazı genel bilgilere sahip olmak gerekmektedir.

Günümüzde Hazar, Amerika'daki büyük göller veya Doğu Afrika'daki Victoria Gölü'nden de geniş olmak üzere, dünyanın en büyük iç su kütesidir. Bu, Avrupa ve Asya sınırında büyük bir alanda bulunan dünyanın en büyük iç drenaj havzasıdır. Hazar'ın okyanusla doğal bir bağlantısı yoktur, bu da onun bir göl olarak nitelendirilmesini mümkün kılmakla birlikte, tipik olarak denize benzer birçok özelliği de göstermesine engel olmamaktadır. Çoğu kaynaklara göre, Hazar’ın uzunluğu yaklaşık 1030 km’dir (diğer kaynaklara göre 1200 km), maksimum genişliği 435 km iken (diğer kaynaklara göre 440 km), minimum genişliği 196 km’dir (diğerlerine göre 280 km); ortalama genişliği ise 320 km’dir.¹¹⁴

Hazar okyanuslarla doğrudan bağlantılı değildir ve günümüzde Hazar’ın seviyesi, ortalama deniz seviyesinin 26,5 metre altındadır. Hazar’ın kıyılarının toplam uzunluğu yaklaşık 7 bin km’dir ve bunun 2300 km’si Kazakistan’ındır.

Hazar’ın havza alanı 3,1 milyon km²’nin üzerindedir ve göldeki su hacmi 78,7 bin km³’dür. Hazar bölgesi, Karatau ve Kafkas sıradağlarının sualtı devamını temsil eden Mangyshlak (kuzeyde) ve Abşeron (güneyde) akıntıları ile üç kısma

---

¹¹⁴ Muazzez Harunoğulları, “Hazar’ın Hukuki Statüsü ve Enerji Kaynaklarının Paylaşımı: Kıyıdaş Ülkeler Arasındaki Anlaşmazlık ve Mücadele”, *International Journal of Geography and Geography Education (IGGE)*, 2018, s. 204.

ayrılmıştır: bölgenin ilk iki kısmı Kazakistan topraklarından geçmektedir. Kuzey ve orta kısımlar arasındaki sınır, Kuzey Hazar sahanlığının (Mangyshlak eşiği) kenarı boyunca, Cheleken Adası (Terek Nehri yakınında) ve Tyub-Karagan Burnu (Shevchenko Kalesi) arasındadır.¹¹⁵

Orta Hazar'da maksimum derinlik ortalama, 213 metre olmak üzere 790 metreye kadar ulaşmaktadır. Kazakistan (doğu), Rusya ve Azerbaycan (batı) ile deniz sınırının ortasına devlet sınırını çizersek, 600-650 metre derinliğe ulaşacaktır. Bu kenarın altında, Orta Hazar'da 500-550 m derinlikte biten kıta eğimi başlamaktadır. Orta kısmın bir özelliği, derinliği 500 m'den fazla olan Derbent bölgesidir.¹¹⁶

Hazar'ın halihazırda Kazakistan'ın dışında bulunan güney kısmı, Güney Hazar bölgesini içermektedir ve maksimum 1025 m deniz derinliği ve yaklaşık 330 m ortalama derinliği ile en derin bölgedir.¹¹⁷

Hazar'ın su toplama havzasının kuzey sınırı, Ladoga Gölü'nün güney ucu boyunca, güney sınırı boyunca - İran, Tahran enlemi ve batı ve doğu - sırasıyla 320 m ve 600 m boyunca uzanmaktadır.

Hazar havza bölgesi, denizin kendisinden 8 kat daha büyüktür. Bu büyük bölge, Hazar'a sürekli ya da mevsimsel olarak akan Volga, Ural, Terek, Sulak, Samur, Kura ve diğer birçok küçük nehrin akışlarından oluşmaktadır. Denize toplam deşarjları 205-215 ile 450-460 km³/yıl veya ortalama olarak yaklaşık 300 km³/yıl arasında değişmektedir.¹¹⁸

En büyük nehirlerin - Volga ve Uralların - toplam yıllık akışı, Hazar'a giden toplam nehir suyu miktarının yaklaşık %85'ini oluşturmaktadır. Terek, Sulak, Samur,

---

¹¹⁵ Zhumageldy Yelyubayev, *Problemy Pravovogo Regulirovaniya Nedropol'zovaniya: Otechestvennyy Opyt i Zarubezhnaya Praktika (Toprak Altı Kullanımının Yasal Düzenlemesinin Sorunları: Yurtiçi Tecrübe ve Yurtdışı Uygulaması)*. Almaty: Pechatnyy Dom Koleso, 2010, s. 452.

¹¹⁶ Alexey Kolokolov, *Pravovoye obespecheniye rezhima ekspluatatsii prirodnykh resursov kontinental'nogo shel'fa Rossiyskoy Federatsii (Rusya Federasyonu kıta sahanlığının doğal kaynaklarının sömürülmesi rejiminin yasal desteği)*. Saratov: Liga, 2004, s. 225.

¹¹⁷ S. Çolakoğlu "Uluslararası Hukukta Hazar'ın Statüsü Sorunu", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt: 53, No: 1-4, 1998*, s. 107.

¹¹⁸ A. Salimgerei, . *Pravovyye Problemy Uchastiya Respubliki Kazakhstan v Osvoyenii Resursov Akvatorii Kaspiya (Kazakistan Cumhuriyeti'nin Hazar Denizi Kaynaklarının Geliştirilmesine Katılımının Hukuki Sorunları)*. Nur- Sultan: Natsional'nyy Nauchnyy Portal Respubliki Kazakhstan, 2004, s. 16.

Kura ve bir dizi küçük nehirler, Hazar'ın batı kıyılarına toplam %10'luk bir akışla akmaktadır. Kalan %5'lik kısım, İran kıyılarındaki nehirlerden gelmektedir. Genel olarak, Hazar'a, çoğunlukla kuzeyden ve batıdan yaklaşık 130 büyük ve küçük nehir akmaktadır ve bunların en büyüğü 1.400.000 km² havzası olan Volga'dır. Toplam yıllık yüzey akışının % 90'ı beş nehir tarafından sağlanmaktadır: Volga-241 km³, Kura-13 km³, Terek-8,5 km³, Ural-8,1 km³ ve Sulak-4 km³.¹¹⁹

Volga deltası, alanı 10 bin km², delta genişliği yaklaşık 200 km olan Hazar ovasında yer almaktadır. Delta bölgesinin önemli bir özelliği, rüzgar fenomeni ile nehir çökeltilerinden oluşan 3 ilâ 20 m yüksekliğe sahip Baer Tepeleri'dir. Bu çökeltiler deltada yılda 8 milyon ton birikmektedir.¹²⁰ Ilmen Gölü, karmaşık bir kanal sistemi ile birbirine bağlanan höyükler arasında oluşmuştur. Delta, en az 2 metre derinliği korumak için düzenli olarak drenaj çalışmalarının yapıldığı Volga-Hazar nakliye kanalıyla geçilmektedir.

Kuzeydeki sığ sulara ve Volga nehrinin denizin bu kısmıyla birleşmesine ek olarak, Hazar'ın başka bir coğrafi özelliği doğu kıyısında bulunan ve ana karaya kadar uzanan Kara-Boğaz-Göl Körfezi'dir. Bu körfez denizden kum kümeleri ile ayrılmakta ve dünyanın en büyük koyu olarak tanınmaktadır. 1980 yılına kadar Kara-Boğaz-Göl, Hazar'ın en büyük buharlaşma havzalarından biriydi. 1900 ile 1979 yılları arasında Kara-Boğaz-Göl'e akış, yılda ortalama olarak 15 km³ idi. 20. yüzyılın başında, su seviyesinin çok daha yüksek olduğu zamanlarda, Hazar Denizi ile Kara-Boğaz-Göl arasındaki boğazdan, yılda 30 km³'e kadar olan bir rezerv, daha küçük bir su kütesine doğru akmaktaydı.

Hazar ile dünya okyanusları arasındaki bağlantı yokluğu, havzanın farklı bölgelerinde çeşitli doğal koşullara sahip geniş havza alanı ve son yıllarda insan kaynaklı etkinin yoğunluğundaki artış, deniz seviyesi ve su dengesinin uzun vadeli ve mevsimsel değişkenliğini belirlemektedir.¹²¹

---

¹¹⁹ Nursultan Nazarbayev, "Traditsiy Slavnykh Prodolzhen'ye" (Şanlı Gelenekler. Devam), *Kazakhstansjaya Pravda*, 2007, ss. 5-6.

¹²⁰ Sergei Vinogradov, Patricia Wouters, "The Caspian Sea: Current Legal Problems", *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht*, 55, 1995, s. 606.

¹²¹ Kolokolov, Pravovoye Obespecheniye Rezhima Ekspluatatsii Prirodnykh Resursov Kontinental'nogo Shel'fa Rossiyskoy Federatsii (Rusya Federasyonu kıta sahanlığının doğal kaynaklarının sömürülmesi rejiminin yasal desteği), 2004, s. 225.

2.2.1 Hazar Bölgesinin Tanımlanması

1991 yılında SSCB'nin dağılmasının ardından bilimsel dolaşıma giren ve günümüzde yaygın olarak kullanılan “Hazar bölgesi” terimi, özel bir bilimsel anlayış gerektirmektedir. 1991 yılından itibaren, bu terimin birçok şekilde tanımlanması bölgedeki jeopolitik süreçlerin hızlı gelişimini yansıtmıştır. Aynı zamanda bu bölge ile ilgili olan taraflar, bölgedeki jeopolitik çıkarları ile bağlantılı olarak “Hazar bölgesi” terimine farklı anlamlar yüklemişlerdir. Bu nedenle, “Hazar bölgesi”ne ilişkin yapılan tanımların analizi özel bir bilimsel ilgi konusudur.

V. Ardov “Hazar bölgesi olarak adlandırdığımız olgunun sınırları hareketlidir, ancak burada her şeyden önce beş Hazar sınırdaş ülkesinin (Rusya, Kazakistan, Türkmenistan, İran ve Azerbaycan) kıyılarını akılda tutmak gerekir” demektedir.¹²² Bu coğrafi yaklaşım çerçevesinde “Hazar bölgesi” kavramının yanı sıra, 18. yüzyıldan itibaren Rus coğrafyacıları tarafından “Hazarönü” (“Prikaspiy”) terimi de kullanılmıştır. Aynı zamanda, Kuzey Hazarönü bölgesi, Kazakistan'ın Atyrau bölgesini ve Rusya Federasyonu'nun iki bölgesini (Astrakhan ve Kalmıkya); Doğu Hazar bölgesi, Kazakistan'ın Mangistau bölgesini ve Türkmenistan'ın batısını; Güney Hazar bölgesi, İran'ın kuzey bölgelerini; Batı Hazar bölgesi Dağıstan'ı (Rusya) ve Azerbaycan'ı kapsamaktadır. Rusya kökenli “Hazarönü” teriminin, günümüzde Rus bilim camiasınca kullanımına devam edilmektedir.

Aynı zamanda, hem Rus hem de Batılı araştırmacılar, çeşitli ulaşım projeleri geliştirmeyi mümkün kılan Hazar bölgesinin benzersiz coğrafi konumunu vurgulamaktadırlar. Hazar bölgesi aynı zamanda “Kafkaslar, Orta Doğu, Rusya ve Orta Asya'nın kesişme noktasında bir sınır bölgesi”¹²³olarak bilinmektedir.

Bununla birlikte, siyasi açıdan, araştırmacılar, Hazar bölgesini; ya Hazar'a kıyısı olan sadece beş devleti içeren bir bölge olarak, ya da beş Hazar devletinin yanı sıra Güney Kafkasya'nın (Gürcistan, Ermenistan) ve coğrafi, politik ve ekonomik

---

¹²² V.M Ardov, “Kaspiy Kak Kompleksnaya Problema” (Karmaşık Bir Sorun Olarak –Hazar), *Kaspiyskiy Region: Politika, Ekonomika, Kul'tura*, No.1, 2002, s. 17.

¹²³ Sergey Zhil'tsov, Igor' Zonn , *Kaspiyskiy Region. Politika, Ekonomika, Sotrudnichestvo (Hazar Bölgesi. Politika, Ekonomi, İşbirliği)*. Moskva: Aspekt Press, 2017, s. 8.

olarak bağlantılı olan Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan'ı da içeren büyük bir bölge olarak görmektedirler.¹²⁴ (Bkz. Harita 1)

Harita 1. Hazar Denizi Bölgesi

Kaynak: <https://www.nationsonline.org/oneworld/map/Caspian-Sea-map.htm>

Hazar Bölgesi kavramını daha da derinden incelemek için “Küçük Hazar” ve “Büyük Hazar” terimleri kullanılmaktadır. Küçük Hazar terimi, Hazar bölgesinin beş Hazar devletini içerdiği için daha dar bir bakış açısına işaret etmektedir. Büyük Hazar ise, Hazar enerji kaynaklarının dünya pazarına taşınması için mevcut ve muhtemel yolların geçtiği Güney Kafkasya ve Orta Asya'nın da Hazar bölgesine dâhil edilmesini işaret etmektedir. Hazar bölgesinin “Büyük Hazar” olarak anlaşılması, SSCB'nin çöküşünden sonra bölgenin jeopolitik öneminin arttığını, her şeyden önce Hazar'ın enerji potansiyelini kullanma olanakları konusunda bölge dışı aktörlerin (ABD, AB, Çin) artan çıkarlarını yansıtmaktadır. Ancak Orta Asya ve Kafkasya ülkelerinin Hazar bölgesine dâhil edilmesi söz konusu iken, bu çalışmalarda, Hazar'a kıyası bulunduğu ve siyasi-ekonomik ağırlığı olduğu halde İran'ın birçok açıdan kapsam dışında tutulduğu görülmektedir. Öte yandan, Orta Asya ve Güney Kafkasya'nın da, yaşanan birçok karmaşık ve dinamik jeopolitik

¹²⁴ Nursultan Nazarbayev, *Kriticheskoye Desyatiletıye (Kritik Bir On Yıl)*. Almaty:Atamura, 2003, s. 147.

süreçler nedeniyle ayrı ve kapsamlı çalışmalar gerektiren bağımsız bölgeler olduğu şüphesizdir.¹²⁵

Bunun yanında, dış aktörlerin Hazar bölgesinin transit potansiyelini kullanmaya yönelik artan ilgisi nedeniyle, bilimsel literatürde, Hazar bölgesi ile birlikte, bölgedeki çeşitli ulaşım yolları projelerinin Hazar'dan geçtiği gerçeğinden hareketle, "Trans-Hazar" kavramı da kullanılmaktadır¹²⁶. Bununla birlikte, jeopolitik ve enerji süreçlerinin incelenmesi çerçevesi dışında, Hazar'ın hukuki statüsü, Hazar bölgesine kıyısı olan beş devletin bölgesel işbirliği gibi konular, bölge içi sorunlar olarak kalmaya devam etmektedir.

Batıdaki araştırmalar Hazar'a yönelik olarak iki terim kullanılmaktadırlar: Hazar Denizi Bölgesi ("Caspian Sea Region") ve Hazar Denizi Havzası ("Caspian Sea Basin"). Batıda kullanılan Hazar Denizi bölgesi ve Hazar Denizi havzası terimlerinin aynı zamanda Orta Asya bölgesini tanımlamak için de kullanıldığını belirtmek gerekir. Bu da bazen Hazar Denizi bölgesi ve Orta Asya kavramlarının eşanlamlı olarak kullanılmasına yol açmaktadır.¹²⁷

2.2.2 Hazar Sorununun Tarihsel Süreci

Hazar çevresindeki mevcut duruma gelince, doğrudan bir analize geçmeden önce konunun geçmişine kısaca değinmek gerekir, çünkü bu, konunun mevcut durumunun objektif olarak değerlendirilmesi açısından önemlidir. Son üç yüz yılda, Hazar'ın doğal kaynaklarının kullanım rejimi, bölgedeki iki baskın güç tarafından belirlenmiştir: Rusya İmparatorluğu ve İran. İran, tarihsel olarak Hazar kıyılarında bir devlet olarak kurulmuşsa da, Rusya yalnızca 16. yüzyılda Hazar kıyılarında

---

¹²⁵ Zhil'tsov, Zonn, Kaspiyskiy Region. Politika, Ekonomika, Sotrudnichestvo (*Hazar Bölgesi. Politika, Ekonomi, İşbirliği*, 2017, s.21.

¹²⁶ Ardov, Kaspiy Kak Kompleksnaya Problema (Karmaşık Bir Sorun Olarak –Hazar), 2002, s. 19.

¹²⁷ Amineh Mehdi Parvizi, Houweling Henk, "Global Energy Security and Its Geopolitical Impediments - The Case of the Caspian Region", *Webster University, University of Amsterdam PGDT*, Vol.6, 2007, s. 371.

yoğunlaşmış, 1556'da IV. (Korkunç) İvan, Astrahan Hanlığı'nı Moskova prensliğine ilhak etmiştir.¹²⁸

Rusya'nın Hazar bölgesindeki varlığı I. Petro tarafından önemli ölçüde güçlendirilmiştir. 1722-1723 Birinci İran seferinde Rusya, Hazar bölgesinin batı kıyısındaki konumunu güçlendirmiş ve İran'ın kuzey eyaletlerini ilhak etmiştir.¹²⁹ 12 Eylül 1723 tarihli St.Petersburg Anlaşması'na göre İran, Rusya'ya Gilan, Mazanderan, Astrabad vilayetlerini bırakmış ve Hazar kıyısındaki Bakü ve Derbent şehirlerinin Rus ordusu tarafından ele geçirilmesini kabullenmiştir.¹³⁰

I. Petro'nun ölümünden sonra tahtın mirasçıları, işgal edilen toprakları kontrol edememiş ve 21 Ocak 1732'de Rusya ile İran arasında yapılan Reşt Barış Anlaşması uyarınca, Rusya Hazar vilayetlerini İran'a iade etmiştir¹³¹.

II. Katerina, 1796'da Hazar Filosunun desteği ile Rusya'nın Pers topraklarına yönelik ikinci seferinde, Hazar'ın batı kıyılarını yeniden fethetmiş fakat II.Katerina'nın zamansız ölümü üzerine, Rusya seferi durdurmak zorunda kalmıştır. Bu nedenle bölgedeki birlikler geri çekilmiş ve İran, kaybedilen topraklarının çoğunu geri almıştır.¹³²

19. yüzyılda İngiltere, İran'ın Hazar bölgesindeki vilayetlerinde etkin olmaya başlayarak Rusya'nın ana rakiplerinden biri haline gelmiştir. Rus birliklerinin Orta Asya ve Kafkasya'ya doğru ilerlemesi, Rusya İmparatorluğu'nun sınırlarının İran sınırlarına yaklaşması, İngiltere'nin Ortadoğu'daki sömürge çıkarlarına ve Hindistan'daki pozisyonlarına gerçek bir tehdit oluşturmuştur. İngiltere tarafından teşvik edilen ve Güney Kafkasya'da kendi agresif planlarınca hareket eden İran, 1804'te Rusya'ya savaş ilan etmiştir. İki devlet arasındaki savaş 9 yıl sürmüş ve 12

---

¹²⁸ Askar Nursha, *Diplomaticheskaya Bor'ba Vokrug Kaspiyskoy Nefti v Kontse 20 – Nachale 21 veka (20. Yüzyıl Sonu - 21. Yüzyıl Başında Hazar Petrolü Çevresinde Diplomatik Mücadele)*. (Yüksek Lisans Tezi), Almaty: Al - Farabi Kazak Ulusal Üniversitesi, Uluslararası ilişkiler ve dış politika tarihi 2002, s.189.

¹²⁹ N. Belova, V. Zaitsev, *Novaya istoriya Irana. Khrestomatiya*. Moskva: Nauka, 1988,ss.27-28.

¹³⁰ Dmitriy Shin, *Stanovleniye i Razvitiye Osnov Pravovogo Regulirovaniya Statusa Kaspiyskogo Morya v Rossiyskom Zakonodatel'stve: İstoriko-Pravovoy aspekt (Rus mevzuatında Hazar Denizi'nin statüsünün yasal düzenlemesinin temellerinin oluşumu ve gelişimi: tarihsel ve yasal yön)*, (Doktora Tezi), Sankt-Peterburg: Sankt-Peterburgskii Universitet, 2006, s.176.

¹³¹ Belova, Zaitsev, *Novaya istoriya Irana. Khrestomatiya.*, 1988, ss.41-42.

¹³² Nursha, *Diplomaticheskaya Bor'ba Vokrug Kaspiyskoy Nefti v Kontse 20 – nachale 21 veka*, 2015, ss. 189-190.

Ekim 1813'te Gülistan Barış Anlaşması'nın imzalanmasıyla sona ermiştir. İran'ın elindeki Karabağ, Gence, Şeki, Şirvan, Derbent, Kuba (Guba), Bakü ve Taliş Hanlığı, Dağıstan, Gürcistan ile Şuragel vilayeti, Guria, Mingrelia ve Abhazyanın Rusya'ya teslim edilmesine ek olarak, anlaşmanın 5. maddesinde “Hazar bölgesinde hiçbir devletin askeri bayrağa sahip olamayacağı” hükmüne bağlanmıştır. Öte yandan, İran ticaret gemilerinin Hazar bölgesini geçmelerine ve Rus kıyılarında bulunmalarına izin verilmiştir.¹³³ Rus donanmasını Hazar bölgesinde tutma münhasır hakkı, İkinci Rus-İran Savaşı (1826-1828) temelinde sonuçlandırılan 10 Şubat 1828 Türkmençay Barış Anlaşması'nın 8. Maddesi ile teyit edilmiştir. Rusya'nın Hazar bölgesindeki konumunu güçlendiren Türkmençay Barış Anlaşması, 1917'de Rus İmparatorluğu'nun çöküşüne ve 1921'de Sovyet Rusya ile İran arasında yeni bir ikili anlaşma imzalanana kadar Rus-İran ilişkilerinin temelini oluşturmuştur. Bu anlaşmanın Hazar bölgesindeki Rus İmparatorluğu ile İran arasındaki ilişkilere dair hükümleri, uzun bir süre için Hazar'ın hukuki statüsünün oluşumunun başlangıcı olarak yorumlanabilir. Ancak, 1813 ve 1828 Rus-İran anlaşmalarının Hazar bölgesindeki ticari ve askeri gemicilikle ilgili kısıtlayıcı hükümleri, Hazar'ın mevcut hukuki statüsünü oluşturan temel unsurları ve rezervuardaki petrol üretimini düzenleyen hükümleri içermemektedir.¹³⁴

Araştırmacılar 1813 Gülistan ve 1828 Türkmençay anlaşmalarının analizine dayanarak, Hazar sularının İran ve Rusya ticaret gemilerinin seyrüseferi için serbest ilan edilmesi ve Hazar'ın tamamen Rusya'nın yargı yetkisine tabi kılınması anlamına geldiğini ileri sürmüşlerdir. Başka bir deyişle Hazar, Rusya'nın bir iç su alanı, yani devlet topraklarının bir parçası oluyordu.¹³⁵ Ancak böyle bir sonuç tamamen adaletsizdi, çünkü Hazar'ın bir iç su kütlesi ve Rusya devlet topraklarının bir parçası olarak ilan edilmesi, İran'ın bölgedeki egemenliğini tanımamak anlamına geliyordu. Bununla birlikte, söz konusu uluslararası antlaşmalar, Hazar'da İran'ın egemenliğini önemli ölçüde sınırlandırsa da, yine de tamamen ortadan kaldırmıyordu. İran,

---

¹³³ Belova, Zaitsev, a.g.e., ss.72-73.

¹³⁴ B. Janusz, “The Caspian Sea Legal Status and Regime Problems”, *Stiftung Wissenschaft und Politik*, 2005, s. 2.

¹³⁵ Shin, Stanovleniye i Razvitiye Osnov Pravovogo Regulirovaniya Statusa Kaspiyskogo Morya v Rossiyskom Zakonodatel'stve: İstoriko-Pravovoy Aspekt, 2001,ss.176-177.

Hazar'da donanma bulundurma hakkını kaybetmiş olmakla birlikte ticaret ve balıkçılık yapma hakkını elinde tutmuştur.

İran'ın savaşta yenilmesinden sonra, Çarlık hükümetinin müteakip politikası, Türkistan ve Kafkasya'daki pozisyonlarını güçlendirmek ve İngiltere ile Osmanlı İmparatorluğu'nu bölgeden uzaklaştırmak doğrultusunda olmuştur. 1884 yılında Türkmen toprakları Rus İmparatorluğuna katılmış ve Rusya'nın arazi kazanımı sayesinde Hazar'ın karşılıklı kıyı bölgeleri Rusların eline geçmiştir. 1907'de Afganistan, Tibet ve İran'daki iki gücün (Rusya ve İngiltere) etki alanlarının Fransa'nın arabuluculuğuyla sınırlandırılması, İngiltere ile Rusya arasındaki çelişkilerin yumuşamasına katkıda bulunmuştur. 31 Ağustos 1907 tarihli Anglo-Rus Konvansiyonu sonucunda İran üç bölgeye ayrılmıştır. Bu anlaşmaya göre arada tampon bir bölge bulunmak üzere ülkenin kuzeyi (Kasri-Şirina'dan İsfahan, Yezd, Khaki) üzerinden Rusya ve Afganistan sınırlarını geçme noktasına kadar giden hat) Ruslar'ın, güneyi ise (Afgan sınırından Gazik, Birjand, Kerman'dan Bandar Abbas'a uzanan hat) İngilizlerin etki alanında kalmıştır.¹³⁶

Rus hanedanlık rejiminin yıkılması ve 1917'de Rusya'da bir Sovyet hükümetinin kurulmasıyla birlikte, İran'a ilişkin İngiliz-Rus anlaşmaları ve Hazar'daki Rus-İran anlaşmaları iptal edilmiştir.¹³⁷ Sovyet Rusya'nın birinci önemli amacı, Hazar bölgesindeki hakimiyetini korumak ve İngiltere'nin İran'ın Hazar vilayetlerinde varlığını sınırlamaktı. İkinci olarak ise, özellikle Kuzey İran'daki eski "Rus" nüfuz bölgesinin İngilizlerin eline geçmesi, Mayıs 1918'de Transkafkasya'nın İngilizlerce işgali ve Ağustos 1919'da İngiltere'nin Türkistan ve Kuzey Azerbaycan'a silahlı müdahalesinin başlaması Rusya'nın güvenlik çıkarlarını ciddi ölçüde zedeliyordu. Kızıl Ordu, Sovyet hükümetinin Orta Asya ve Kafkasya'daki eski Rus İmparatorluğu'nun sömürge mülkleri üzerindeki kontrolünü ancak 1921 yılına kadar yeniden sağlamayı başarmıştır. Beyaz Muhafızların ardından Kızıl Ordu'nun İran'ın Hazar bölgelerini işgal etmesi ve İngiliz birliklerinin 1920-1921'de geri çekilmesi ve orada bir Sovyet hükümeti kurma girişimi, yerel halkın direnişiyle karşılaşmıştır. Bu

---

¹³⁶ Oral Sander, *Siyasi Tarih - İlk Çağlardan 1918'e*. İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları, 2015, s. 362.

¹³⁷ Dokumenty vneshney politiki SSSR. T. I. 7 noyabrya 1917 g.-31 dekabrya 1918 g (SSCB'nin dış politikasının belgeleri. T. I. 7 Kasım 1917 - 31 Aralık 1918). <http://docs.historyrussia.org/ru/nodes/278555-dokumenty-vneshney-politiki-sssr-t-i-7-noyabrya-1917-g-31-dekabrya-1918-g> (04.05.2021)

durumda, Sovyet liderliği kuzey İran'daki askeri hareketi durdurmak ve Şah hükümeti ile dostluk ilişkileri kurmak için müzakerelere girmek zorunda kalmıştır.¹³⁸ Bu süreç ise, 26 Şubat 1921'de Sovyet hükümeti ile İran arasında Moskova'da yapılan bir anlaşmanın imzalanmasıyla sona ermiştir.

26 Şubat 1921 tarihli anlaşmanın imzalanmasından önce, Sovyet Hükümeti'nin İran halkına ve hükümetine 26 Haziran 1919 tarihli çağrısında şöyle deniliyordu: "Hazar bölgesi, İngiliz emperyalizminin haydutlarıyla bağlantılı olarak, İran bayrakları altında yelkenli gemiler için serbest ilan edilecek". 26 Şubat 1921 tarihli Dostluk ve İşbirliği Anlaşması'nda Sovyet Rusya ve İran, 1881 Sınır Komisyonu tarafından kurulan sınır hattına saygı gösterme sözü verdiler. Anlaşma, her iki devlete de Hazar'da yelken açma hakkı ve Sovyet Rusya'ya Hazar'ın güney kıyılarında balıkçılık yapma hakkı vermiştir. Rusya, başka bir devletin İran topraklarını Rusya'ya karşı düşmanca kullanmaya çalışırsa, İran'a asker gönderme hakkına da sahip olacaktı.¹³⁹

Bu anlaşma, 10 Şubat 1828'de Çarlık Rusya ile İran arasında yapılan ve İran'ı Hazar Denizi'nde donanma bulundurma hakkından mahrum bırakan Türkmençay Barış Anlaşması'nın iptali demektir. Nitekim Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti (RSFSR) ile İran arasındaki anlaşmanın 11. maddesinde, tarafların Hazar bölgesinde kendi bayrakları altında serbest dolaşım konusunda eşit haklara sahip oldukları ilan edilmiştir.¹⁴⁰

1 Ekim 1927'de, Hazar'ın güney kıyısındaki balık kaynaklarının kullanımına ilişkin bir anlaşma imzalanmış ve buna uygun olarak, bölgenin İran kısmının biyolojik kaynaklarının geliştirilmesi için imtiyazlar veren bir karma Sovyet-İran balıkçılık şirketi kurulmuştur¹⁴¹.

---

¹³⁸ M. Persits, Zastençivaya interventsiiya. O sovetskom vtorzhenii v Iran i Bukharu v 1920-1921 gg (Müdahale. İran ve Buhara'nın Sovyet işgali (1920-1921)). Moskva: Muravey-Gayd, 1999, ss. 152-153.

¹³⁹ A. Prokhorov, Sovetskiy Entsiklopedicheskiy Slovar' (Sovyet Ansiklopedik Sözlük). Moskova: Izdatel'stvo Sovetskaya entsiklopediya, 1981, s. 842.

¹⁴⁰ Dokumenty vneshney politiki SSSR. Dogovor mezhdru Rossiyskoy Sotsialisticheskoy Federativnoy Sovetskoy Respublikoy i Iranom (Persiyey). Moskva, 26 fevralya 1921 g. (Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti ile İran (Pers) arasındaki anlaşma. Moskova, 26 Şubat 1921) <http://docs.historyrussia.org/ru/nodes/183678> (04.05.2021)

¹⁴¹ Prokhorov, a.g.e., s. 842.

10 Ekim 1927'de taraflar, aralarındaki çelişkilerin ancak barışçıl yollarla çözülmesini sağlayan Garanti ve Tarafsızlık Anlaşması'nı imzalamışlardır. 27 Ekim 1931'de SSCB ile İran arasında Yerleşim, Ticaret ve Seyir Konvansiyonu akdedilmiştir. Hazar'ın tamamında yalnızca SSCB ve İran'a ait gemilerin bulunabilmesine ilişkin kural, aynı adlı 1931 Sözleşmesi'nin ana hükümlerini birleştiren 27 Ağustos 1935 tarihli "Yerleşim, Ticaret ve Denizcilik Anlaşması'nda" da yer almıştır.¹⁴²

25 Mart 1940'ta SSCB ve İran, 12. Maddenin 4.paragrafında tarafların Hazar sularında 10 deniz miline kadar balıkçılık yapma hakkını garanti altına alan "Ticaret ve Nakliye Anlaşması'nı" imzalamışlardır.¹⁴³ Taraflar, Hazar bölgesini "Sovyet ve İran denizleri" olarak gördüklerini belirtmişlerdir. Hükümetler, "ilgili akit tarafların gemilerinde ve Hazar'daki limanlarında hizmet veren üçüncü ülke vatandaşlarının hizmetlerini kullanmamalarını ve resmi görevlerinin kapsamı dışındaki amaçlarla gemilerde ve limanlarda kalmamalarını sağlamak için gerekli önlemleri almayı kabul etmişlerdir".¹⁴⁴ Böylece Hazar, özellikle İngiltere'nin vurgulandığı üçüncü ülkelerin ekonomik varlıklarını dışlayan "iki devletin denizi" olarak ilan edilmiştir. Bugün, 1921 ve 1940 tarihli anlaşmalar, devletlerin Hazar petrol yataklarının bölünmesi konusundaki tutumlarını haklı çıkaran Hazar'ın modern hukuki statüsünü tanımlayan ana belgeler olarak kabul edilmektedir.¹⁴⁵

Aynı zamanda, Hazar'ın Kazakistan Bölümünü Geliştirme Devlet Programı'nda belirtildiği gibi, 1921 ve 1940 tarihli mevcut anlaşmalar değişen siyasi durumu ve kıyı devletlerinin ilişkilerini tam olarak düzenlememektedir. Bu anlaşmalar sadece ticari gemicilik ve balıkçılık konularını düzenler, deniz tabanı rejimi ve toprak altı, deniz üzerindeki hava sahası, ekolojik rejim vb. gibi yasal rejimin bu tür bileşenlerine dair bir gösterge içermezler¹⁴⁶. Hazar devletleri arasında müzakere sürecini başlatmasının temeli, denizin yeni hukuki statüsünü ortaklaşa geliştirme hedefidir.

---

¹⁴² Belova, Zaitsev, a.g.e., s. 43

¹⁴³ Ya. Grishin, M. Galiulin, "Sovetsko-iranskiye otnosheniya nakanune Velikoy Otechestvennoy voyny (1940- nachalo 1941 g.)" (Büyük Vatanseverlik Savaşı arifesinde Sovyet-İran ilişkileri (1940-1941 başlarında)) *Nauka. Obshchestvo. Oborona (noo-journal.ru). № 1 (14)*, 2018, s. 7.

¹⁴⁴ Grishin, Galiulin, a.g.e., ss.9-10.

¹⁴⁵ Nursha, a.g.e., s. 198.

¹⁴⁶ Nursha, a.g.e., ss. 198-199.

SSCB'nin çöküşünden önce Hazar bölgesinde, bu güçler arasındaki rekabette jeopolitik ve askeri-stratejik faktörlerin hakim olduğu açıktır. Böylelikle, Hazar'ın genel coğrafi özelliklerinin yanı sıra 19. ve 20. yüzyıllarda Hazar çevresindeki duruma tarihsel bir bakış, denizin modern sorunlarını daha geniş ve derinden anlamamızı sağlayabilecektir.

2.3 Hazar Bölgesi Sorunlarının Müzakere Edilmesi Süreci ve Konunun Siyasi-Hukuki Yönleri

SSCB'nin çöküşünden sonra denize erişimi olan ülke sayısının ikiden (SSCB ve İran) beşe (Rusya, İran, Kazakistan, Azerbaycan ve Türkmenistan) çıkmasıyla birlikte, (bkz. Şekil 3) Hazar'ın uluslararası hukuki statüsüne dair daha önceki anlaşmalar (Rusya Sosyalist Cumhuriyeti ile İran arasında 1921 ve SSCB ile İran arasında 1940) yeni devletler tarafından sorgulanmaya başlanmıştır¹⁴⁷. 1991'den sonra, Hazar'daki ekonomik faaliyetlerle ilgili birçok mesele önem kazanmıştır.

Şekil 2. Hazar Denizi'nde Mutabık Kalınan Deniz Sınırları

Kaynak: EIA'ya dayanmaktadır.

Hazar'ın hukuki statüsünün belirlenmesine ilişkin Hazar devletleri arasındaki anlaşmazlık, bu sorunun çözümüne engel olan birçok nedene dayanmaktadır. S. Zhiltsov'a göre, "Hazar ülkeleri, bölgedeki jeopolitik durumu etkileyebilecek ve

¹⁴⁷ I. Zonn, A. Kostyanoi, A. Kosarev, S. Zhiltsov, *Kaspiyskoye More (Hazar Denizi)*. Moskva: Vostochnaya Kniga, 2013, s. 426.

petrol şirketlerinden fon çekmeye yardım edebilecek bir araç olarak Hazar'ın hukuki statüsü sorununu kullanmaya başlamışlardır”.¹⁴⁸

Hazar'ın yeni statüsü tartışılırken düzenli olarak ortaya çıkan Hazar sorununu çözenin temel zorluklarından biri de, 1921 ve 1940'da Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti (RSFSC) ile İran arasında yapılan anlaşmalarla kurulan Hazar rejiminin özelliğidir.¹⁴⁹ Fakat, SSCB'nin çöküşüyle birlikte, Hazar'ın uluslararası hukuki statüsünü oluşturan ve sektörel veya diğer mekansal farklılıklar sağlamayan 1921 ve 1940 Sovyet-İran anlaşmaları geçerliliğini yitirmiştir. Hazar'ın zenginliği ise bölge ülkeleri için ekonomik ve sosyal kalkınma açısından giderek stratejik önem kazanmıştır.¹⁵⁰

1970 yılında Sovyetler Birliği Hazar'ın kendi tarafında kalan kısmını (%88) kendi sınırları içerisinde Azerbaycan, Kazakistan, Rusya ve Türkmenistan arasında paylaşmıştır. Denizin, Kazakistan'a 113.000 km², Azerbaycan'a 80.000 km², Türkmenistan'a yaklaşık 80.000 km², Rusya'ya 64.000 km² olacak şekilde milli sektörlere ayrılması öngörülmüştür.¹⁵¹ Sovyetlerin dağılmasının ardından Kazakistan ve Azerbaycan, 1970 yılında kendilerine tahsis edilen deniz bölgeleri üzerinde egemenlik hakları olduğunu iddia etmişlerdir.¹⁵²

Hazar'ın statüsünün belirlenmesindeki çelişkilerin ortaya çıkmasının temel nedenlerinden biri de Hazar'ın deniz ya da göl olduğunun tespiti sorunudur. Hazar konusunda savunulan olası modellerin üç şekilde sınıflandırılması söz konusu olmuştur¹⁵³: Birincisi kapalı deniz olması, ikincisi özel su havzası yaklaşımı, üçüncüsü ise uluslararası bir göl olmasıdır.

---

¹⁴⁸Salimgerei, *Pravovyye Problemy Uchastiya Respubliki Kazakhstan v Osvoyenii Resursov Akvatorii Kaspiya (Kazakistan Cumhuriyeti'nin Hazar Denizi Kaynaklarının Geliştirilmesine Katılımının Hukuki Sorunları)*, 2004, s.11.

¹⁴⁹ Salimgerei, a.g.e. ss. 11-12.

¹⁵⁰ K. Gadjev, *Geopolitika Kavkaza (Kafkasya Jeopolitiği)*. Moskva: Mezhdunarodnye Otnosheniya, 2001, s. 500.

¹⁵¹ Muhammed Emin Kocaman, “Hazar Havzasının Hukuki Statüsü”, *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 9, Sayı:1, 2018, s.104.

¹⁵² Harunoğulları, “Hazar'ın Hukuki Statüsü ve Enerji Kaynaklarının Paylaşımı: Kıyıdaş Ülkeler Arasındaki Anlaşmazlık ve Mücadele”, 2018, s. 207.

¹⁵³ Onur Ciddi, *Hazar'ın Hukuki Statüsü Belirlenme Sorunu (Yüksek Lisans Tezi)*, Lefkoşa: Yakın Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku (Uluslararası Hukuk) Anabilim Dalı, 2017, s. 18.

Göl yaklaşımı üç alt başlıktan oluşmaktadır:

- 1) Rusya'nın savunduğu gibi ortak mülkiyet şeklinde bir göl (condominium) olması,
- 2) Azerbaycan'ın savunduğu gibi sınır oluşturulan göl olması,
- 3) İran'ın savunduğu %20 x 5 ilkelerine göre paylaşılan bir göl olması.

1990'ların başından 2018 yılına kadar devam eden Hazar'ın yeni statüsüne ilişkin çok taraflı müzakereler ise şu şekilde tanımlanabilir: 1990'lı yılların başları, tarafların sorunlarla tanışması dönemi olup, bunlara çözüm bulma girişimleri ile geçmiştir. Bu dönemde, Hazar'ın hukuki statüsünün belirlenmesi tamamen teorik bir mesele olarak kalmış¹⁵⁴ ve çok taraflı müzakere süreci, sorunu çözmeye hazır olmayan tüm taraflar için beklenmedik bir şekilde başlatılmıştır. Dahası, müzakere sürecinin başlangıcında, tarafların kendi pozisyonları henüz yoktu. Taraflar dönüşümlü olarak, Hazar kaynaklarının statüsünün belirlenmesi ve kullanımıyla ilgili sorunları çözüme konusunda çeşitli fikirler ortaya atmaya ve ulusal çıkarlarını korumaya çalışmışlardır.

Hazar'ın hukuki statüsü konusunu çok taraflı olarak ele almaya yönelik ilk girişim, İran'ın Şubat 1992'de Tahran'da topladığı Hükümetlerarası Ekonomik İşbirliği Teşkilatı konferansıdır. 17 Şubat 1992'de bu hükümetlerarası konferansın bir sonucu olarak, Hazar'da müzakere sürecinin çok taraflı olarak yoğunlaştırılması ve taraflar arasında bir işbirliği mekanizması oluşturulması gereğini belirten bir bildiri kabul edilmiştir.¹⁵⁵

Eylül - Ekim 1992'de, Hazar'ın sorunlarını çözüme çağrısında bulunan, uluslararası bir teşkilat kurmayı amaçlayan, beş Hazar devletinin katıldığı özel bir konferans Tahran'da düzenlenmiştir. Bunun üzerine Azerbaycan heyeti ilk kez Hazar'ın uluslararası hukuki statüsü konusunu gündeme getirmiştir. İran'ın hazırladığı Hazar Devletleri İşbirliği Teşkilatı Anlaşması (OSPG) taslağı da tartışmaya sunulmuştur. Bu konferansta taraflar, Hazar bölgesinin doğal-biyolojik

---

¹⁵⁴ R. Mamedov, "Sovremennyy Mezhdunarodno-Pravovoy Status Kaspiyskogo Morya: Politika, Diplomatiya, Pravo" (Hazar Denizi'nin Modern Uluslararası Yasal Statüsü: Politika, Diplomasi, Hukuk), *Pravo i Politika No:3*, 2001, s. 137.

¹⁵⁵ Edmund Herzig, *Iran and the Former Soviet South (The Former Soviet South Project)*.

Londres: The Royal Institute of International Affaires, 1995, ss. 30-33.

kaynaklarının korunması ile optimum kullanımı, bunun yanında deniz seyrüsefer hakları hususunda ortak eylem alanlarını belirleme üzerine anlaşarak, 4 Ekim 1992 tarihli ortak bir bildiri yayınlamışlardır.¹⁵⁶ Bildiri çerçevesinde, tüm Hazar'ın hukuki statüsü; çevresel korunması; biyolojik kaynaklarının geliştirilmesi, kullanılması ve korunması alanlarına ilişkin bir uzmanlar komitesi oluşturulması konusunda anlaşmışlardır.

1992'deki Tahran Konferansı'ndan sonra, Hazar ülkelerine biyolojik kaynakların korunmasına ilişkin bir sözleşme taslağı gönderilmiştir. Ağustos 1993'te ise, İran'ın Reşt kentinde Hazar'ın biyolojik kaynaklarının kullanımı ve korunmasına ilişkin hükümetlerarası bir konferans düzenlenmiştir.¹⁵⁷ Burada Rusya'nın hazırladığı Biyolojik Kaynakların Korunması ve Kullanımına İlişkin Taslak Sözleşmesi tartışmaya sunulmuştur.

1993 yılında Hazar bölgesi ile ilgili üç toplantı (Ağustos 1993 - Reşt, 14 Ekim 1993 - Astrakhan, 8-10 Aralık 1993 - Aşkabat) yapılmıştır. Ancak bu toplantılardan Hazar'ın hukuki statüsüne ilişkin bir sonuç alınmamıştır.

Ekim 1994'te Moskova'da beş Hazar devletinin katılımıyla, Rusya Federasyonu, Azerbaycan ve Kazakistan'ın, Hazar'ın Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme taslaklarını sundukları bir görüşme yapılmıştır. Bu görüşmenin önemi, ilk kez tarafların Hazar meselesi hakkındaki tutum ve niyetlerini açıkça ifade etmesiydi. Taraflara, değerlendirilmek üzere sunulanlar, taslak sözleşmelerin genel hükümleri olmakla birlikte, sorunlara ilişkin farklı bakış açıları ortaya konmuştur. Aynı toplantıda Rusya Federasyonu tarafından Hazar ülkeleri arasında bölgesel işbirliği konulu bir anlaşma taslağı sunulmuştur. Rusya, her türlü kaynağa ilişkin uygulanacak olan bir ortak mülkiyet rejimi temelinde, Hazar'ın ortak kullanıma açık bir deniz olması gerektiği fikrini savunmuştur. Rusya'nın taslağına göre, kıyı bölgesinin dışındaki maden kaynaklarının kullanımı ortaklaşa olmalıydı. Rusya, Hazar'ı bir tür ortak mülkiyet olarak ilan eden 1921 ve 1940 anlaşmalarının, Hazar kıyı devletleri arasındaki ilişkilerde ortaya çıkabilecek uluslararası hukuki sorunların

---

¹⁵⁶ Abishev, a. g. e. s. 50.

¹⁵⁷ Mamedov, International Legal Status of the Caspian Sea: Issues of Theory and Practice, 2001, s. 222.

çözümünde bir model olduğu konusunda ısrar etmiştir.¹⁵⁸ Ancak İran tarafından desteklenen bu ortak mülkiyet (condominium) pozisyonu, diğer katılımcılar tarafından reddedilmiştir.

Azerbaycan tarafından sunulan proje ise, bu devletin Hazar'ın statüsü konusundaki konumunu daha net bir şekilde göstermiştir. Hazar'ın bir sınır gölü olarak kabul edilmesi ve sınırlarının belirlenmesi durumunda, bir uluslararası içtihat ve teamüle dayanması gerektiği hususunu vurgulamıştır. Azerbaycan'a göre Hazar uluslararası bir göldür; çünkü bu su kütlesi, büyüklüğüne, tuzluluğuna ve çok zengin maden kaynaklarına rağmen, açık denizler ve okyanuslarla doğal iletişimi olmadığı için "kapalı deniz" kriterlerini karşılamamaktadır.¹⁵⁹ Azerbaycan'ın göl versiyonuna göre ise, su alanı, taban ve toprak altı ulusal sektörlere ayrılmalıydı.

Azerbaycan tarafına göre, insan eliyle oluşturulan ve işletilen su yollarını (Volga-Don ve Volga-Baltık kanalları), başka bir denize veya okyanusa doğrudan çıkış olarak nitelendirmek imkânı yoktur. Bu nedenle, Azerbaycan Hazar'ın daha sonra ulusal bölümlere bölünerek bir sınır gölü statüsü verilmesini savunmaya devam etmiştir.¹⁶⁰ Bu savunmayı Azerbaycan 1970'de Moskova otoritesinin vermiş olduğu ve yukarıda belirttiğimiz iç idari tasarrufa dayandırmıştır.

Uzmanlara göre Azerbaycan, bu önerisine ısrarla bağlı kalarak her şeyden önce ekonomik çıkarlarının peşinde koşmaktaydı. E. Kepbanov'un belirttiği gibi, "karadaki petrol rezervlerinin tükenmesi Azerbaycan'ı Hazar sahanlığında yeni alanların geliştirilmesini hızlandırmaya itmektedir".¹⁶¹

Azerbaycan-Rusya ticaret ve ekonomik ilişkilerinde en temel sorun petrol sorunuymdu. Ebulfez Elçibey yönetimi, İngiltere, ABD, Norveç ve Türkiye'nin önde gelen petrol şirketleri ile Rusya'yı dışarda bırakan petrol anlaşmaları yapmayı tercih etmişti. Ancak, 1993 yılında Azerbaycan'da meydana gelen iktidar değişikliği,

---

¹⁵⁸ S.S. Terzioğlu, "Hazar'ın Statüsü Hakkında Kıyıdaş Devletlerin Hukuksal Görüşleri", *Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu. Cilt: 3, Sayı: 5*, 2008, s. 33.

¹⁵⁹ Bahrama Yussupova, *Mezhdunarodno-Pravovoy Status Kaspiyskogo Morya (Hazar Denizi'nin Uluslararası Hukuki Statüsü)*. (Yüksek lisans tezi), Saint Petersburg: Saint Petersburg Eyalet Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, 2017, s. 54.

¹⁶⁰ Ç.K.Yüce, *Kafkasya ve Orta Asya Enerji Kaynakları Üzerinde Mücadele*. İstanbul: Ötüken yayınları, 2006, s. 249.

¹⁶¹ A. Kepbanov, "Pravovoy Status Kaspiyskogo Morya i Regional'naya Bezopasnost' (Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü ve Bölgesel Güvenlik)", *Moskovskiy Zhurnal Mezhdunarodnogo Prava*, 2005, s. 79.

ülkenin petrol politikasında önemli sonuçlar doğurmuştur. Yeni yönetim, Batılı şirketlerle sözleşme imzalanmasını bir süreliğine ertelemiş ve şartlarını gözden geçirme niyetini açıklamıştır.

23 Ekim 1993'te Rusya Enerji Bakanı Yuriy Shafranik'in Bakü ziyareti sırasında Hazar Denizi'nde Azerbaycan ile ortak petrol üretimi konusunda anlaşma imzalanmıştır. Bunun için kurulan konsorsiyumda, Azerbaycan'ın var olan hissesinin üçte biri (%10), Rus devlet şirketi LUKoil'e devredilmiştir.¹⁶²

Yani anlaşılan, Haziran'daki (1993) iktidar değişikliğinden sonra, Azerbaycan Rusya lehine tavizler vermiştir. Böylece, Hazar Denizi'nin Azerbaycan Hazar kıta sahanlığındaki petrol ve gaz rezervlerinin geliştirilmesinde Rusya'nın çıkarları dikkate alınmış ve Azerbaycan'ın çıkarlarının korunması için Rus enerji şirketleri aracılığıyla lobicilik yapılmaya başlanmıştır.

Aynı zamanda, Rus petrol şirketinin konsorsiyuma dahil edilmesi, Bakü'nün Batılı şirketlerle işbirliği yapmayı reddetmesi anlamına gelmemektedir. Şubat 1994'te Londra'da petrol üretimi alanında hükümetlerarası bir İngiliz-Azerbaycan anlaşması imzalanmış ve buna göre her iki taraf da, British Petroleum ve SOCAR'ın yükümlülüklerini yerine getirmeleri için garantör olmuşlardır.

Bu anlaşmanın imzalanması, Rusya'dan sert bir tepkiye neden olmuş ve 27 Nisan 1994'te Rusya Dışişleri Bakanlığı, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na, Rusya'nın önceden rızası olmadan yapılan bu sözleşmenin yasal bir güce sahip olmayacağını belirten bir nota göndermiştir. Temmuz 1994'te Rusya Devlet Başkanı Boris Yeltsin, Dışişleri Bakanlığı'nın önerisi üzerine, Azerbaycan ile ilişkilerde tüm departmanların ortak hareket etmesi hususunda "Rusya Federasyonu'nun Hazar Denizi'ndeki Çıkarlarının Korunmasına İlişkin" bir emir imzalamıştır. Bu kararda özellikle, İngiltere ile yapılan petrol sözleşmesinin uygulanması halinde Azerbaycan gemileri de dâhil olmak üzere tüm yabancı gemilere Rusya'nın iç su yollarını kullanma yasağı getirileceği ve Hazar sahalarının geliştirilmesi için daha önceden sipariş edilen petrol ekipmanlarının Rus malı ilan edileceği kaydedilmiştir.

---

¹⁶²Nargiz Mamed-Zade, "Vzaimotnosheniya Azerbajjanskoi Respubliki So Slovyanskimi Stranami SNG I Vostochnoy Evropy", Bakü,2006, s. 59. https://www.ebooks.az/book_fitphjIW.html (10.06.2021)

Rusya-Azerbaycan ilişkilerinde gerginlik, ilerleyen aylarda artarak devam etmiştir. 12 Eylül 1994'te Rusya Dışişleri Bakanlığı, Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı'na, "Hazar ile ilgili tek taraflı eylemlerin yasadışı olduğunu ve Rusya Federasyonu tarafından tanınmayacağını" belirten bir nota göndermiştir.

Ancak tüm bu uyarılara rağmen, 20 Eylül 1994 tarihinde Bakü'de ABD, İngiltere, Rusya, Norveç ve Türkiye heyetlerinin huzurunda, Azerbaycan'ın Hazar'daki Çırag, Azeri ve Güneşli petrol sahalarına ilişkin ilk petrol sözleşmesi imzalanmış ve böylelikle Azerbaycan'ın "yeni petrol stratejisi"nin temelleri atılmıştır. Bu anlaşma, Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev tarafından, "Yüzyılın Anlaşması" ("Asrın Anlaşması") olarak adlandırılmıştır. Azerbaycan, her açıdan kârlı bir anlaşma imzalayarak, mevcut durumdan yararlanmakla kalmamış, aynı zamanda açık denizden petrol çıkarmayı mümkün kılacak yeni teknolojilere erişim olanağı elde etmiştir.

Rusya ise, SSCB Petrol Sanayi Bakanlığı'nın 1970 yılında aldığı karara dayanarak Azerbaycan'ın ısrar ettiği "Hazar Denizi'nin sektörel bölünmesinin yasadışıluğu" konusunda ısrarcı olmaya devam etmiştir.¹⁶³

Öte yandan, Kazakistan'ın projesi Hazar'ın kullanılması açısından Azerbaycan tarafının sunduğu projeye oldukça yakındı. Ancak temel fark, Kazakistan'ın Hazar'ı yalnızca bir deniz alanı olarak görmeyi önermesiydi.¹⁶⁴

Kazakistan 1982 BM Deniz Hukuku Sözleşmesine (Madde 122 ve 123) dayalı olarak şunları savunmuştur:

- 1) Hazar Denizi'ndeki karasularının genişliği 12 mil olarak tespit edilmelidir;
- 2) Denizin geri kalanı, kıyı devletinin münhasır ekonomik bölgesi olacak sektörlere bölünmelidir;
- 3) Hazar Denizi'nin yasal statüsünün geliştirilmesinde, 1982 BM Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin hükümlerinin, bu denize ilişkin olarak uyarlanması gereklidir;

---

¹⁶³ Gadir Bayramov, Hazar Bölgesi ve Azerbaycan: Enerji Kaynakları ve Sorunlar (Doktora Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı, 2002, s. 59.

¹⁶⁴ Salimgerei, a.g.e. s. 21.

- 4) Her kıyı devleti, kendi sektöründe bulunan denizin doğal kaynaklarının gelişimi ile ilgili sorunları bağımsız olarak çözme hakkına sahip olmalıdır¹⁶⁵.

Hazar su kütlesi, bir deniz veya kapalı deniz olarak tanınırsa, BM Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin 122. ve 123. Maddeleri de dâhil olmak üzere, uluslararası deniz hukuku normlarının uygulanması gerektiğinden dolayı, ne Rusya ne de İran bundan memnun olmuşlardır. Bu durumda, denizlerin uygun alanlarla sınırlandırılması prosedürü, söz konusu BM sözleşmesinin hükümlerine uygun olarak otomatik bir şekilde genişleyeceğinden, sınırlandırma konusunda özel bir anlaşmaya gerek yoktu. Bilindiği üzere, göl seçeneği ise, kıyı devletlerinin uluslararası hukuki statü ve sınırlandırma konusunda ek bir özel anlaşma imzalamasını gerektirmektedir. Kısacası toplantı, Hazar'ın hukuki statüsünü düzenlemeye yönelik yaklaşımlarla sorunun yakın gelecekte pek kolay çözülemeyeceğini göstermiş ve sunulan projeler kabul edilmemiştir.

Şekil 3. Hazar (Göl\Deniz) olarak

Kaynak: <https://www.currenttime.tv/a/29426511.html>

Devletlerarası bütün bu çelişiklere rağmen, Hazar'ın hukuki statüsüne ilişkin müzakere süreci devam etmiştir. 1995'ten sonra taraflar, Hazar'ın sorunlarını çözmek için daha fazla görüşmeler yapmaya çalışmışlardır. Nitekim 30 Ocak - 2 Şubat 1995 tarihleri arasında Aşkabat'ta Rusya'nın Hazar'ın biyolojik kaynaklarının korunması

¹⁶⁵ Abishev, a. g. e. s. 122.

ve kullanılması konusundaki önerilerinin tartışıldığı bir konferans düzenlenmiştir. Belki de bu, müzakere sürecinin başlangıcından bu yana yapılan en verimli toplantı olmuştur. Konferansta, Hazar'ın statüsüne ilişkin bir sözleşmenin veya özel normların kabulü söz konusu olmadan, su kaynaklarının kullanımıyla ilgili belirli konularda anlaşmanın imkansız olduğunu savunulmuştur.¹⁶⁶ Sonuç olarak, Hazar biyo-kaynaklarının korunması ve kullanımına ilişkin taslak anlaşma, ana madde hariç diğer tüm maddeler üzerinde tartışılmış ve kabul edilmiştir. Çözülmemiş tek bir sorun, devletlerin balıkçılıkla ilgili durumuydu. Bu alanın genişliği konusunda çeşitli seçenekler tartışılmıştır. Rusya, 15 millik bir bölge, Kazakistan 20 millik bir bölge, İran 30 millik bir bölge ve Azerbaycan ve Türkmenistan ise 40 millik bir balıkçılık yetki alanının oluşturulmasını önermişlerdir. Sonuçta, Azerbaycan haricinde dört Hazar devleti, balıkçılık bölgelerinin 20 mille sınırlandırılmasına karar vermişlerdir.¹⁶⁷ Ancak Azerbaycan, bu tür bölgelerin tanımlanmasının Hazar'ın hukuki statüsü meselesinin çözüm şeklini ve buna bağlı olarak sınırlandırma yöntemlerini önceden belirleyebileceği tehlikesine işaret ederek, bu tutuma katılmayı reddetmiştir. Uzmanlara göre Azerbaycan, ulaşılan uzlaşma seçeneği ile kendi önerisi arasındaki 20 millik farkın, ulusal çıkarlarını olumsuz yönde etkileyeceğini net olarak görmüştür. Dolayısıyla Hazar ile ilgili muhtemelen ilk ortak belgenin imzalanması bu şekilde engellenmiştir.

Müzakere süreci, 15-16 Mayıs 1995'te Almatı'da kıyı devletlerinin temsilcilerinin katılımıyla Hazar meseleleri üzerine bilimsel-pratik bir konferansta devam etmiştir. Bu çerçevede, Türkmenistan hariç kıyı devletlerinin dışişleri bakan yardımcılarının katılımı ile gayri resmi bir toplantı yapılmıştır. Görüşmelerde, Hazar için uluslararası bir teşkilat oluşturulması hususu yeniden gündeme gelmiştir. Ancak bu öneri, Hazar'ın hukuki statüsünü belirlemek için uluslararası bir örgüt yerine kalıcı bir çalışma grubu oluşturmayı öneren Azerbaycan tarafından desteklenmemiştir. Sonuç olarak, Hazar devletlerinin dışişleri bakanlıklarına bağlı hukuki daire başkanlarının ve ardından (2000'den beri) dışişleri bakan yardımcılarının

---

¹⁶⁶ Vinogradov, Wouters, *The Caspian Sea: Current Legal Problems*, 1995, s. 604.

¹⁶⁷ T.Ç. Oruç, "Kıyıdaş Devletlerin Talepleri Çerçevesinde Hazar'ın Hukuki Statüsü ve Paylaşılması Sorunu: Asya'da Güvenlik Sorunları ve Yansımaları". *Sosyoekonomi*, 12(12), 2010, s. 90.

katılımıyla çalışma grupları şeklinde Hazar'ın statüsünün belirlenmesi için düzenli bir müzakere kurumunun oluşturulması konusunda bir anlaşmaya varılmıştır.

Çalışma grubunun ilk toplantısı 28-29 Haziran 1995'te Tahran'da gerçekleşmiştir.¹⁶⁸ Bu toplantı, Hazar'ın gelecekteki uluslararası hukuk rejiminin ana bileşenlerini belirlemek için tasarlanmıştır. Taraflar, Hazar'daki tüm anlaşmaları kabul etmenin tek yolu olarak uzlaşma ilkesini benimsemişlerdir. Bu ilkenin kabul edilmesi, kararların oy birliği ile alınmasını ve tarafların, Hazar beşlisinin işbirliğini büyük ölçüde zorlaştıran ve müzakerelerin seyrini yavaşlatan tek taraflı eylemlerine son vermeyi amaçlamaktaydı. Öte yandan bu ilke, bölgedeki çıkar çatışmasını önlemek için tarafların Hazar'daki faaliyetlerinin tüm yönlerini koordine etmeleri gerektiğini öngördüğünden, amaçlanan hedefe ulaşılmasını önemli ölçüde karmaşık hale getirmiştir.

26-27 Eylül 1995'te Almatı'da, Rusya tarafının temsil edilmediği ikinci çalışma grubu toplantısı yapılmıştır. Bu toplantıda Kazakistan, Azerbaycan, Türkmenistan ve İran, Hazar'ın hukuki statüsünün düzenlenmesini sağlamak için tarafların üzerinde işbirliği yapacakları temel ilkeleri belirlemişlerdir. Bu ilkeler şunlardır:

1. İşbirliği, BM Şartı ve uluslararası hukukun temel ilkeleri temelinde yürütülecektir;
2. Hazar, yalnızca barışçıl amaçlar için kullanılarak askersizleştirilmelidir;
3. Hazar ekolojisinin korunmasını kabul eden taraflar, Hazar'ın biyolojik kaynaklarının muhafazası, çoğaltılması ve akılcı kullanımı için çevresel faaliyetlerde bulunmalıdır;
4. Taraflar, denizin geliştirilmesi ve kullanılması sürecinde Hazar çevresine ve birbirlerine verdikleri zarardan sorumlu olacaklardır;
5. Hazar bir barış, dostluk ve işbirliği bölgesine dönüştürülmeli ve çevresindeki tüm anlaşmazlıkların barışçıl yollarla çözülmesi sağlanmalıdır;
6. Ticari ve nakliye serbestisi ilkesi benimsenmelidir.

---

¹⁶⁸ Kocaman, "Hazar Havzasının Hukuki Statüsü", 2018, s.102.

Almatı toplantısına katılan devletlerin görüşüne göre, bu ilkeler temeldir ve Hazar'ın Hukuki Statüsü Sözleşmesi'nde yer almalıdır. Tüm bu ilkelerden, Kazakistan'ın önerdiği Hazar'ın askerden arındırılması ilkesi, Rusya tarafından, bölge güvenliği, özellikle de terörizm ve dini aşırılık tehdidinin sürekli büyümesi gerekçelerinden dolayı kabul edilmemiştir¹⁶⁹.

Ekim 1995 sonunda, Rusya Başbakan Yardımcısı A. Bolshakov Tahran'a bir ziyarette bulunmuş ve ardından taraflar Hazar ile ilgili bir Ortak Açıklama yapmışlardır. Rusya ve İran, Hazar'ın hukuki statüsü ve rejimi ile ilgili sorunların bölgesel olduğunu ve yalnızca Hazar devletleri tarafından ve fikir birliği temelinde çözülmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Açıklamada; maden kaynaklarının çıkarılması hususundaki sorunlar çözülünceye kadar, kıyı ülkelerinin tek taraflı faaliyetlerine izin verilmeyeceği ve Hazar ülkelerinin, diğer komşu devletlerin rızası olmadan denizin bölünmesine yol açabilecek eylemlerine müsaade edilmeyeceği vurgulanmıştır¹⁷⁰.

Taraflar, Hazar'ın hukuki statüsü sorunlarının, uzlaşma temelinde çözülmesi ilkesine bağlılıklarını sözlü olarak ifade ederken, uygulamada “ikili” ve “blok” müzakere sürecinin önemini vurgulamışlardır. Ancak Azerbaycan'ın 12 Kasım 1995 tarihli yeni Anayasası'nın 11. maddesini yansıtan tek taraflı eylemselliği, müzakere sürecini ve ilkelerini olumsuz etkilemiştir. Nitekim bu maddeye göre, Hazar'ın Azerbaycan bölümünde yer alan dip ve hava sahası Azerbaycan'ın mülkü olarak tanımlanmıştır. Böylece Azerbaycan, Hazar'daki ulusal sektörünün varlığına yasal bir nitelik vermeye karar veren ilk ülke olmuştur¹⁷¹. Fakat G. Shinkaretskaya'nın belirttiği gibi, sınır tanımının “her zaman uluslararası bir yönü vardır; dolayısıyla kendi ulusal hukukunda ifade edildiği şekliyle, yalnızca kıyı devletinin iradesine bağlı olamaz. Sınırlar tek taraflı olarak tesis edilemez, yalnızca diğer devletlerin rızası ile hukuki hale gelirler”.¹⁷²

---

¹⁶⁹ Salimgerei, a.g.e. s. 23.

¹⁷⁰ Agai Dıba Bagman, *The Law and Politics of the Caspian Sea in the Twenty- First Century: The Positions and Views of Russia, Kazakhstan, Azerbaijan, Turkmenistan with Special Reference to İran*. Bersheda: IBEX Publishers, 2003, ss. 93-94.

¹⁷¹ Konstitutsiya Azerbaydzhanskoy Respubliki ot 12 noyabrya 1995 goda (12 Kasım 1995 tarihli Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası), Bakü, 1997. http://continent-online.com/Document/?doc_id=30420395#pos=8;-144 (02.01.2020)

¹⁷² Kepbanov, *Pravovoy Status Kaspiyskogo Morya i Regional'naya Bezopasnost*, 2005, s. 81.

R. Mamedov, Azerbaycan'ın bu pozisyonunu, "sahip olduğun şeyi sakla" anlamına gelen "uti possidetis" (estoppel ilkesi) ilkesine göre yorumlamıştır. R. Mamedov, bu ilkenin sömürgelelikten bağımsızlaşma sürecinde yaygınlaştığını ve sömürge çağında var olan idari sınırlar içinde yeni devletlerin var olduğu anlamına geldiğini belirtmektedir¹⁷³. Ancak bu ilke Hazar için uygulanamazdı, çünkü bu denizde karasal devlet sınırları bulunmamaktadır. Bu durum, Fonseca Körfezi çevresinde yer alan El Salvador, Nikaragua ve Honduras ülkelerinin İspanya'dan bağımsızlıklarını kazandıkları süreçte Orta Amerika'da yaşanmıştır. S. Dyachenko'nun belirttiği gibi, bu ülkeler arasındaki kara sınırlarıyla ilgili olarak "uti possidetis" ilkesi uygulanmış ve körfez ile ilgili olarak, ortak mülkiyet rejimi sürmüştü, çünkü körfezin suları sömürge idari sınırları ile ayrılmamıştı¹⁷⁴.

13 Şubat 1996'da Almatı'da Azerbaycan, Kazakistan ve Rusya hidrografik uzmanlarının bir toplantısı yapılmıştır. İran toplantıda yalnızca bir büyükelçilik yetkilisi tarafından temsil edilmiştir. Türkmenistan'dan temsilciler ise, davet edilmiş, fakat gelmemiştir. Görüşmede, Hazar'da deniz taşımacılığı ve deniz taşımacılığının hidrografik güvenliği konusunda ilgili karşılıklı görüşler sunulmuştur. Rusya tarafından önerilen, Hazar'da deniz taşımacılığı güvenliğine ilişkin bir sözleşme geliştirme fikri tartışılmıştır. Ardından bir anlaşma taslağı, Rusya tarafından hazırlanarak tüm Hazar devletlerine gönderilmişse de, kabul edilmemiştir¹⁷⁵.

5-6 Mart 1996'da Moskova'da, "Hazar Petrolü ve Uluslararası Güvenlik" konferansı çerçevesinde başarısızlıkla sonuçlanan bir görüşme daha yapılmıştır. Bu konferansta Kazakistan temsilcisi ülkesinin tutumunu açıkça dile getirmiştir. Buna göre Kazakistan, Hazar'ın, dip ve derinliklerinin, deniz tabanının kendi bölümlerinde dip sınırlar geliştirmek için münhasır haklara sahip olacak kıyı devletleri arasında sınırlandırılması gerektiğini savunmuştur. Kazakistan yalnızca uluslararası normları ve sınır oluşturan su kütlelerinin dibinde taban altı kullanım deneyimini değil, aynı

---

¹⁷³ Mamedov, *Mezhdunarodno-Pravovaya Delimitatsiya Kaspiyskogo Morya* (Hazar Denizi'nin Modern Uluslararası Yasal Statüsü: Politika, Diplomasi, Hukuk), 2001, s. 81.

¹⁷⁴ S. Dyachenko, *Problema Pravovogo Statusa Kaspiyskogo Morya* (Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü Sorunu). *Moskovskiy Zhurnal Mezhdunarodnogo Prava*, 1995, ss. 74-75.

¹⁷⁵ Vinogradov, Wouters. a.g.e. s. 619.

zamanda SSCB ve İran'ın Hazar'da bağımsız ve karşılıklı istişare olmaksızın petrol ürettikleri uzun vadeli uygulamaları da dikkate almıştır".¹⁷⁶

Nisan 1996'da Almatı'da Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev ve Rusya Federasyonu Cumhurbaşkanı Boris Yeltsin tarafından bir bildiri imzalanmıştır. İlk kez, en üst düzeyde olmak üzere Rus tarafı, Kazakistan'ın Hazar petrol ve gaz kaynaklarını arama ve geliştirme hakkını tanımış ve bu alanda işbirliğine hazır olduğunu ifade etmiştir. Bu, "Hazar'daki Kazakistan sahanlığı'nın" Rusya açısından yasal olarak tanınması anlamına gelmekteydi. Ardından benzer belgeler Kazakistan Cumhurbaşkanı tarafından İran ve Azerbaycan cumhurbaşkanları ile de imzalanmıştır. 17-19 Mayıs 1996 tarihlerinde Astrahan'da Rusya, Azerbaycan, Gürcistan, Kazakistan ve İran'ın temsilcilerinin yer aldığı ve Hazar bölgesinde sınır ötesi işbirliği konulu bir konferans düzenlenmiştir. Avrupa Birliği'nden yardım alınması, sınır ötesi işbirliğinin geliştirilmesi, Hazar çevresinin korunması ve özel ortak kurumların oluşturulması ile ilgili sorular değerlendirilmiştir.¹⁷⁷

Rusya ile arasında Hazar'ın doğal kaynaklarının paylaşılması hususuna ilişkin müzakerelerdeki konumunu güçlendirmek amacıyla, Eylül 1996'da Kazakistan Cumhurbaşkanı N. Nazarbayev'in Azerbaycan'ı ziyareti sırasında iki ülke arasında Hazar ile ilgili konularda bir ortak bildiri hazırlanmıştır. İki ülkenin Cumhurbaşkanı, yaptıkları açıklamada, Hazar'ın hukuki statüsü ve her devletin kendi sektörünün maden kaynaklarını geliştirme hakkı ile ulusal sektörlerle bölünmesinin gerekliliğini teyit etmişlerdir.¹⁷⁸ Aynı zamanda, kıyıdaş devletlerin faaliyetlerinin, BM şartı normlarına uyma, denizi bir barış, iyi komşuluk ve dostluk bölgesi olarak koruma ilkelerine dayanması gerektiği kaydedilmiştir.

---

¹⁷⁶ Umirseirik Kasenov, "Kaspiyskaya Neft' i Mezhdunarodnaya Bezopasnost" (Hazar Petrolü ve 'Uluslararası Güvenlik), 1997. https://www.ca-c.org/journal/11-1997/st_07_kasenov.shtml (15.01.2021)

¹⁷⁷ Ekaterina Anyanova, Problemy Kaspiyskogo Morya v Sovremennom Mezhdunarodnom Prave (Uluslararası Hukukta Hazar Denizi'nin Sorunları), (Doktora Tezi), Moskva: Uchrezhdeniya Rossiyskoy Akademii Nauk Institut Gosudarstva i Prava RAN, 2010, ss. 59-61.

¹⁷⁸ 18 Ekim 1996 tarihli Azerbaycan ve Kazakistan Daimi Temsilcilerinden Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliğine gönderdiği mektup. BM belgesi, A/51/529. <https://undocs.org/pdf?symbol=ru/A/51/529> (21.01.2021)

11-12 Kasım 1996 tarihlerinde Aşkabat'ta, Hazar denizinin statüsü ve kıyıdaş ülkeler arasında ekonomik işbirliğine ilişkin beş Hazar devletinin dışişleri bakanlarının katılımıyla bir konferans düzenlenmiştir. Bu görüşmede Rusya, her bir Hazar devleti için egemen haklar temelinde 45 deniz mili (Özel su havzası yaklaşımı çerçevesinde) genişliğinde bir Münhasır Ekonomik Bölge (MEB) oluşturulmasını önermiştir. Buna göre, devletlerin münhasır yetkilileri, Hazar Denizi'nin deniz tabanında petrol ve gaz yatakları geliştirdikleri veya geliştirmeye başladıkları bölgeleri de içermektedir. Plana göre, alanın deniz dibindeki geri kalanı, beş Hazar ülkesinin ortak kullanımında kalacaktı. Plan ayrıca, ortak alandaki kaynakların kullanılması için Rusya, Kazakistan, Azerbaycan, Türkmenistan ve İran'ın ortak şirket kurmaları gerektiğini ve ikili ticaret sistemi getirmeyi de önermekteydi.¹⁷⁹ Bu öneri, Rusya'nın Hazar'ın statüsü konusundaki tavrının kademeli olarak değiştiğine ve rezervuarı bölgelere/sektörlere ayırma lehine ortak kullanımdan geri adım attığına delalet etmekteydi. Ancak bu öneriler İran hariç diğer devletler tarafından desteklenmemiştir.¹⁸⁰

Kasım 1996'da Aşkabat'ta kıyıdaş ülkelerin dışişleri bakanları toplantısının ardından, Türkmenistan Cumhurbaşkanı'nın Almatı ziyareti sırasında Nursultan Nazarbayev ile Saparmurat Niyazov arasında Hazar Denizi ile ilgili konularda ortak bir bildiri imzalanmıştır. Bu bildiri, devletlerin Hazar ve rejiminin yasal statüsüne ilişkin tutumlarını belirlemiştir. Bildiride özellikle taraflar, "Hazar devletleri Hazar'ın statüsü konusunda bir anlaşmaya varılıncaya kadar, orta hat boyunca (median line) belirlenen sınırlandırılmaya bağlı kalacaklarını" belirtmişlerdir.¹⁸¹ Bu açıklama, 1940 anlaşmasında balıkçılık haklarının yalnızca 10 millik bölgede sınırlandırılmasına rağmen Kazakistan ve Türkmenistan ve diğer Hazar devletlerinin bu 10 millik bölgenin dışında balık avlama haklarının kısıtlandığı anlamına gelmektedir.

¹⁷⁹ Tuğba Yolcu, "Hazar Bölgesinin Hukuki Statüsü Sorunu ve Türkiye'nin Bölgeye Yönelik Siyaseti", *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi*, Sayı: 2, 2014, s.19.

¹⁸⁰ Yelena Afonina. Kak Podelit' More (Deniz Nasıl Paylaşılır). 1 Ekim 2019. <https://tass.ru/politika/6949435> (28.01.2021)

¹⁸¹ Pis'mo Postoyannyh Predstavitelei Kazahstana i Turkmenistana Pri OON ot 14 Marta 1997 goda na Imya General'nogo Sekretarya (14 Mart 1997 tarihli Kazakistan ve Türkmenistan Daimi Temsilcilerinden Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliğine Gönderdiği Mektup), BM belgesi. A/52/93 https://digitallibrary.un.org/record/232325/files/A_52_93-RU.pdf. (25.01.2021)

Ancak İnan bu görüşe karşı olduğunu ifade etmiştir. BM Genel Sekreteri, İnan'ın BM Daimi Temsilciliği Sorumlusu Majid Takht-Ravanchi'ye hitaben yazdığı bir mektupta, Hazar'ın mevcut yasal statüsünün Sovyet-İnan anlaşmalarına ve yazışmalarına dayandığını belirtmiştir. Mektupta ifade edildiği üzere, "10 millik özel balıkçılık bölgesi haricinde Hazar, Sovyet ve İnan denizi olarak adlandırılır". Tüm Hazar devletlerinin Hazar'ın hukuki statüsünü uzlaşma temelinde belirleme konusunda anlaşmasına rağmen, Kazak-Türkmen açıklamasının sadece bu anlaşmaların ihlali değil, aynı zamanda genel mevcut hukukun da ihlali olduğu belirtilmektedir. Hazar'ın statüsüne uygun olarak, diğer kıyı devletlerinin çıkarlarına yönelik olası zararların tüm sorumluluğu ihlalde bulunanlara aittir.¹⁸²

Mayıs 1997'de Almatı'daki çalışma grubunun toplantısında, devletler Hazar'ın hukuki statüsüne ilişkin dört sözleşme taslağını değerlendirmişlerdir. "Bekle ve gör" tutumu benimseyen Türkmenistan dışındaki tüm devletler tarafından projeler sunulmuştur. Toplantıda taraflar farklı tutumları savunmuşlardır: Rusya, "45 deniz millik bir ulusal deniz yetki bölgesinin" kabul edilmesini; Azerbaycan, "orta hat ilkesine göre ulusal sektörlere ayrılmış bir sınır gölü" olmasını; Kazakistan, "deniz tabanının sınırının belirlenmesini"; İnan, "kıyı devletleri bir anlaşma kabul edene kadar 1921 ve 1940 anlaşmalarına uyulmasını" talep etmiştir.¹⁸³ Sonunda, Kazakistan projesinin esas alınarak çalışmalara devam edilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak bu, herhangi bir uzlaşma çözümüne yol açmamıştır.

1998 yılında Hazar'ın hukuki statüsüne ilişkin devletlerarası toplantılar, yalnızca Moskova'da gerçekleşmiştir. Ancak bu toplantıda da belirli bir sonuç elde edilememiştir. Bu görüşmeden önce Hazar'ın hukuki statüsünün belirlenmesi sürecinde önemli bir gelişme yaşanmıştır. 6 Temmuz 1998'de Rusya Federasyonu ve Kazakistan cumhurbaşkanları, deniz dibi kullanımı hususunda egemenlik haklarını kullanmak üzere Hazar'ın kuzey kesiminin tabanının sınırlandırılmasına ilişkin bir anlaşma imzaladılar. Bu belge, Hazar'ın hukuki statüsüne ilişkin Rusya ve Kazakistan'ın ortaklaşa geliştirdiği, "eşit uzaklık" yani "deniz dibinin orta hat

---

¹⁸² Yüce, a.g.e. s. 262.

¹⁸³ Mamedov, a.g.e. ss. 138-139.

(median line) çizgisine göre ulusal sektörlere bölünmesi, ancak su yüzeyinin ortak kullanımı” ilkesini pekiştirmiştir.¹⁸⁴

Bu anlaşmanın imzalanmasının ardından iki devletin Cumhurbaşkanı ortak bir açıklama yapmıştır. Hazar’ın hukuki statüsünün belirlenmesi için tarafların sürece yaklaşımını karakterize eden bu açıklamanın 4. paragrafına dikkat etmek gerekir. Buna göre: “Taraflar Hazar Denizi'nin kuzey kesiminde deniz dibinin sınırlandırılmasına ilişkin anlaşmayı imzalamaya karar verirken, maden kaynaklarının araştırılması ve geliştirilmesinde diğer ülkelerin katılımıyla büyük ölçekli bir Kazak-Rus işbirliği modeli, Hazar devletleri için uzlaşma temelinde Hazar sorununun hukuki statüsünün çözülmesi için iyi bir örnek olacaktır”. Ancak Rusya’nın bu yeni yaklaşımı, diğer devletler tarafından eleştirilmiştir. Çünkü "Hazar'a karşı tek taraflı eylemlerin yasadışı olduğu ve Rusya Federasyonu tarafından tanınmayacağı" belirtilmiştir.¹⁸⁵

Daha sonra Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurat Niyazov Tahran’a ziyarette bulunmuş ve ardından iki devlet başkanı ortak bir açıklama yapmıştır. Bu açıklamanın analizi, Türkmenistan'ın Hazar Denizi'nin hukuki durumuna ilişkin konumunda bir dönüm noktası olduğunu göstermektedir. Daha evvelki Kazak-Türkmen anlaşması Hazar’ın orta hat boyunca sektörel bölünmesine atıfta bulunmaktayken, yeni yapılan bu İran-Türkmen anlaşması Hazar’ın tüm Hazar devletlerinin ortak mirası olduğunu ifade etmekteydi. Hazar’ın sektörlere ayrılması durumundaysa, tüm kıyıdaş devletlere eşit pay (%20x5) verilmeliydi. Ayrıca, toprak altı ve dipleri ortak bir hukuki rejime sahip olmalıydı.¹⁸⁶

---

¹⁸⁴ Soglasheniye Mezhdru Rossiyskoy Federatsiyey i Respublikoy Kazakhstan o Razgranichenii Dna Severnoy Chasti Kaspiyskogo Morya v Tselyakh Osushchestvleniya Suverennykh Prav na Nedropol'zovaniye, 5 April' 2003 god (Rusya Federasyonu ile Kazakistan Cumhuriyeti Arasında, Toprak Altı Kullanımının Egemenlik Haklarını Kullanmak İçin Hazar Denizi'nin Kuzey Kesiminin Tabanının Sınırlandırılmasına İlişkin Anlaşma. 5 Nisan 2003) <http://docs.cntd.ru/document/901889338> (30.01.2021)

¹⁸⁵ Elektronnyy fond Pravovykh Normativno-Tekhnicheskikh Dokumentov, “Sovmestnoye Zayavleniye Prezidentov Respubliki Kazakhstan i Rossiyskoy Federatsii”(Rusya Federasyonu ve Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlarının Ortak Açıklaması) <https://docs.cntd.ru/document/901794854> (15.07.2021)

¹⁸⁶ Letter dated 30 September 1998 from the Permanent Representatives of the Islamic Republic of Iran and Turkmenistan to the United Nations addressed to the Secretary-General. Joint statement of the President of the Islamic Republic of Iran, and the President of Turkmenistan, on Issues Relating to the Caspian Sea, Signed at Tehran on 8 July 1998. UN document. A/53/453. <https://undocs.org/pdf?symbol=en/A/53/453> (05.02.2021)

Aynı yıl Azerbaycan, Hazar rejimi ve hukuki statüsü konusundaki tutumunu net olarak ortaya koymuştur. Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı yaptığı açıklamada, İran ile uluslararası petrol şirketleri “Shell” ve “Lazmo” arasında Hazar’ın güneyinde jeolojik ve fiziksel çalışmaları yürütmek için bir anlaşma imzalanmasının kabul edilemez olduğunu ifade etmiştir ¹⁸⁷.

1999 yılında, Hazar’ın hukuki statüsünün belirlenmesi hususunda dikkate değer sonuçlar ortaya koyan toplantılar olmamıştır. Bu nedenle, 2000 yılından itibaren yapılan ikili toplantılar genellikle tarafların tutumlarını koordine etmeyi amaçlamaktaydı.

9 Ekim 2000’de Astana’da Rusya ve Kazakistan Devlet Başkanları Vladimir Putin ile Nursultan Nazarbayev tarafından Hazar’da İşbirliği Bildirisi imzalanmıştır. Bu, 27 Nisan 1996 tarihli Rusya ve Kazakistan Cumhurbaşkanlarının Hazar’daki işbirliği konularına ve hukuki statüsüne ilişkin ortak bildirisinden sonraki ikinci belgedir¹⁸⁸. Bildiride, Hazar’ın yeni hukuki statüsü belirlenene kadar, tarafların 1921 ve 1940 Sovyet - İran anlaşmaları tarafından yönlendirileceği belirtilmiştir.

2001 yılının başında Vladimir Putin’in Azerbaycan’a ilk resmi ziyareti gerçekleşmiştir. Tartışılan ikili meseleler arasında, Hazar’un hukuki statüsü konusu da gündeme gelmiştir. Bu konudaki müzakerelerin sonuçları “Bakü Deklarasyonu” ve Hazar’da İşbirliği İlkeleri Ortak Bildirisi’nde ortaya konulmuştur. İlk olarak taraflar, “ekonomik işbirliğini derinleştirmeye büyük önem verdiklerini ve her şekilde ticaretin artmasına, yakıt ve enerji dahil ekonominin çeşitli sektörlerinde işbirliğinin geliştirilmesine katkıda bulunacaklarını” belirtmişlerdir. Bildirinin ikinci önemli noktası, bölgeyi, Hazar hidrokarbonlarının ihracat yolları olarak Kuzey-Güney ve Avrupa-Kafkasya-Asya ulaştırma koridorlarına bağlayan bir işbirliği mekanizması oluşturulmasıdır. Ancak, Rus-Kazak anlaşmasının aksine, bu belge

---

¹⁸⁷ 11 Aralık 1998 tarihli Azerbaycan Daimi Temsilcisinin Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliğine gönderdiği mektup. BM belgesi. A / 53/741. <https://undocs.org/pdf?symbol=ru/A/53/741> (05.01.2021)

¹⁸⁸ Deklaratsiya mezhdur Respublikoy Kazakhstan i Rossiyskoy Federatsiyey o sotrudnichestve na Kaspiyskom more 9 oktyabrya 2000 (Kazakistan Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu Arasında Hazar Denizi’nde İşbirliğine İlişkin 9 Ekim 2000 tarihli Bildiri). <https://adilet.zan.kz/rus/docs/O0000000006> (15.07.2021)

“ortak su” ilkesine vurgu yapmamaktaydı. Açıklamada ayrıca bir Hazar ülkeleri devlet başkanları zirvesinin yapılması da planlanmıştır.¹⁸⁹

20-21 Şubat 2001'de Tahran'da Hazar Çalışma Grubu'nun toplantısı yapılmıştır. Türkmen tarafı, Hazar'ın hukuki statüsü ile ilgili bildirinin imzalanmasının mümkün olacağı bu Hazar devletleri Zirvesi'nin Aşkabat'ta yapılmasını önermiştir. Yüzde 50-60 oranında hazır olan bildirge, çalışma grubu üyelerinin değerlendirmesine sunulmuştur. Bununla birlikte, bildirgenin nihai olarak kabul edilmesine imkan vermeyen bazı anlaşmazlık konuları çözülememiştir.

12 Mart 2001'de İran İslam Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı S. M. Hatemi Moskova'ya resmi bir ziyarette bulunmuştur. Görüşmenin ardından, Hazar'ın hukuki statüsüne ilişkin cumhurbaşkanları, Rus-Kazak ve Rus-Azerbaycan bildirimlerinin bazı hükümlerine benzerlikler taşıyan ortak bir bildiri yayımlanmışlardır. Ortak bildiriye göre, taraflar Hazar'ın hukuki statüsünün bir nihai çözümüne kadar Hazar'daki sınırları tanımamaktaydılar. (Rusya ve Kazakistan fiili olarak Hazar'ın kuzey kısmının dibine sınırlar çizmiş olsalar dahi...) Bildiride, “Hazar'ın hukuki statüsü ve rejimine ilişkin tüm karar ve anlaşmaların ancak beş Hazar devletinin ortak rızası ile kabul edilmesi halinde geçerli olacağı” belirtilmiştir.¹⁹⁰ Rusya ve İran, Hazar'ın son derece aktif olan jeodinamik koşulları altında çevreye zararlı olan herhangi bir Trans-Hazar petrol ve doğalgaz boru hattının deniz tabanından geçmesini reddettiklerini açıkça ilan etmişlerdir. Ancak 1998'de Rusya ve Kazakistan'ın Hazar'ın tabanını ikiye bölme teklifleri çok taraflı müzakere sürecine ciddi zararlar vermiştir.

Rusya-İran açıklamasında Hazar'ın kısmi bölünmesine dair herhangi bir ifade bulunmamasına rağmen, Türkmenistan hükümeti, Hazar sorununu ikili düzeyde çözme girişimlerinin, Hazar bölgesindeki tüm devletlerin değil, yalnızca iki tarafın çıkarlarını gözettiği için beş taraflı müzakere sürecine katkı sağlamadığını belirtmiştir.

---

¹⁸⁹ Press-reliz fraktsii "Yabloko". Vitse-spiker Gosdumy RF Vladimir Lukin Pozitivno Otsenivayet İtogi Vizita Putina v Azerbaydzhan, 11 Yanvarya (Lukin Başkan Putin'in Azerbaycan ziyaretinin sonuçlarını olumlu değerlendirmektedir, 11 Ocak 2001. <https://www.yabloko.ru/Press/2001/010111.html> (08.01.2021)

¹⁹⁰ Sovmestnoye Zayavleniye Rossiyskoy Federatsii i Islamskoy Respubliki Iran po Pravovomu Statusu Kaspiyskogo Morya, 12 Mart 2001 (Rusya Federasyonu ve İran İslam Cumhuriyeti'nin Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsüne İlişkin Ortak Açıklaması, 12 Mart 2001). <http://kremlin.ru/supplement/3289> (08.01.2021)

2001 yılındaki önemli anlaşmaların biri de, Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev ve Rusya'nın yeni seçilmiş cumhurbaşkanı Vladimir Putin arasında, Hazar deniz dibinin "eşit uzaklık" ilkesine göre bölünmesini sağlayan belge idi. Ardından Kazakistan, Rusya Federasyonu ile olduğu gibi Azerbaycan ile de aynı anlaşmayı imzalamıştır.¹⁹¹

Nitekim 29 Kasım 2001 tarihinde Moskova'da Hazar Denizi'nin dibinin sınırlandırılmasına ilişkin olarak Azerbaycan ve Kazakistan Cumhurbaşkanları arasında bir anlaşma imzalanmıştır. Bu bağlamda, 2001 yılının sonunda, Hazar Denizi dibinin sınırlandırılmasına yönelik ikili düzeyde iki anlaşma imzalanmış bulunuyordu. İran, bu anlaşmanın imzalanmasına da olumsuz tepki vermiş ve söz konusu anlaşmayı yürürlükte olan hukukî bir belge olarak tanımadığını belirtmiştir. Kazakistan ve Azerbaycan ise İran'ın açıklamasına yanıt olarak, 1921 ve 1940 Anlaşmalarının "Hazar Denizi'nin deniz tabanı ve toprak altının sınırlandırılmasına ilişkin hukuki düzenleme" içermediğini, dolayısıyla imzalanan bu yeni anlaşmanın "diğerlerinin hak ve çıkarlarını etkilemediğini" belirtmişlerdir. Böylece, Kazakistan ve Azerbaycan'a göre, Rusya'nın Kazakistan ve Azerbaycan ile yaptığı anlaşmalar "Hazar'ın hukuki statüsüne ilişkin sorunların çözümünün temelini atmış bulunuyordu".¹⁹²

Dolayısıyla Azerbaycan, Hazar Denizi'nin kuzey kesiminde Rusya Federasyonu ve Kazakistan ile imzalanan bir anlaşmanın parçası olmuştur. Mayıs 2003'te Azerbaycan, Rusya Federasyonu ve Kazakistan, Hazar'ın sadece deniz dibini "eşit uzaklık" ilkesine göre bölen bir anlaşma imzalamışlardır. Böylece, Sovyet sonrası bu üç ülke, tüm su kütlelerinin yaklaşık %64'nün deniz tabanını sınırlandırma sürecini başarıyla tamamlamıştır. Bu bölünme sonucunda Kazakistan %27, Rusya %19 ve Azerbaycan %18 pay almış oldular. İran ve Türkmenistan ise bu anlaşmayı imzalamayı reddetmiştir.

---

¹⁹¹ Firdes Şeyda Kahraman, Ali Samir Merdan, "Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü", *KAÜİİBFD*, 11(21), 2020, s. 444.

¹⁹² Pis'mo Postoyannykh Predstavitelei Azerbaydzhanu i Kazakhstana pri OON ot 15 aprelya 2002 g. na Imya General'nogo Sekretarya. A/56/927. (15 Nisan 2002 tarihli Azerbaycan ve Kazakistan Daimi Temsilcilerinin Birleşmiş Milletler Genel Sekretere gönderdikleri mektup. BM belgesi. A/56/927) <https://undocs.org/pdf?symbol=ru/A/56/927> (09.02.2021)

Hazar bölgesinde %20 hisse isteyen İran, bundan böyle, sınır sorununa kabul edilebilir bir çözüm bulunmasının önünde ciddi bir engel haline gelmiştir. 2003 anlaşmasının reddedilmesinin bir sonucu olarak, İran ve Türkmenistan'ın Hazar'daki petrol ve gaz çıkarma potansiyeli diğer üç ülkenin gerisinde kalmıştır.

21 Ocak 2002 tarihinde Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in daveti üzerine Türkmenistan Devlet Başkanı S. Niyazov bir çalışma ziyareti için Moskova'ya gitmiştir. Görüşmeler sırasında Hazar'ın hukuki statüsü konusu gündeme gelmiştir. Devlet başkanları, Hazar'ın hidrokarbon ve biyolojik kaynakların geliştirilmesi, Hazar'ın ekolojik sisteminin korunması ve elverişli koşulların yaratılması için gereken yeni hukuki statüsünün mümkün olan en kısa zamanda belirlenmesine olan bağlılıklarını yinelemişlerdir¹⁹³.

Birkaç gün sonra, Azerbaycan ise Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in 24-26 Ocak 2002'de Moskova'ya yaptığı ziyarette ise taraflar, Hazar'ın yeni hukuki statüsüne bağlılıklarını yeniden teyit etmişlerdir. Aynı zamanda, S. Niyazov ile yapılan görüşmelerin aksine, Rusya ve Azerbaycan başkanları, enerji üretimi, balıkçılık ve çevre koruma konularının öncelikli olarak çözülmesi gerektiğini kaydetmişlerdir¹⁹⁴.

24 Ocak 2002'de Moskova'da çalışma grubunun 6. toplantısı gerçekleşmiştir. Bu bağlamda taraflar, Hazar sorununa ilişkin ortak bir tutum geliştirmek amacıyla Nisan 2002'de Aşkabat'ta bir zirve gerçekleştirilmesine karar vermişlerdir.¹⁹⁵

2.3.1 I. Hazar Zirvesi: Diyaloga Hazırlık

Hazar'ın hukuki statüsü konusunda ortak bir tutum olmamasına rağmen, Hazar ülkeleri devlet başkanlarının zirvesi 24-25 Nisan 2002 tarihlerinde Aşkabat'ta

---

¹⁹³ Sovmestnoye rossiysko-turkmenskoye kommyunike ot 21 yanvarya 2002g (1 Ocak 2002 tarihli Rus-Türkmen Ortak Bildirisi). http://businesspravo.ru/Docum/DocumShow_DocumID_32655.html (18.07.2021)

¹⁹⁴ Azertag.az, "Gosudarstvenyi Vizit Prezidenta Azerbajjanskoi Respubliki Geydara Alieva v Rossiskuyu Federatsiyu" (Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in Rusya Federasyonu'na Devlet Ziyareti), (28.01.2000) https://azertag.az/ru/xeber/GOSUDARSTVENNYI_VIZIT_PREZIDENTA_AZERBAIDZHANSKOI_RESPUBLIKI_GEIDARA_ALIEVA_V_ROSSIISKUYU_FEDERACIYU-972960 (20.08.2021)

¹⁹⁵ Azertag.az, a.g.e.

yapılmıştır. Ancak yapılan bu ilk zirve başarısız olmuştur. İlk defa, uzmanlar düzeyinde değil, başkanlık düzeyinde, bölgenin temel sorunları tartışılmıştır. Tartışma sırasında, “Kuzey formülü”nün güneydeki duruma uygulanabilirliği konusu gündeme getirilmiş, egemenlik altındaki ulusal bölgelerin genişliğini belirlemeye yönelik çeşitli yaklaşımlar değerlendirilmiştir.

Ancak taraflar bir uzlaşmaya varamamışlar ve sadece ulusal konulardaki mevcut sorunları ve farklılıkları belirtmişlerdir. Taraflar beş devlet için nihai belge olan Hazar Denizi'nin Hukuki Durumunun Belirlenmesine İlişkin Bildirge'yi imzalamayı reddetmişlerdir. Yine de, Hazar devletlerinin liderleri daha yoğun ve açık beş taraflı bir diyalogun temelini oluşturan bu tür bir müzakere formatının sürdürülmesini ve bunu düzenli olarak daha fazla icra etmeyi kabul etmişlerdir.¹⁹⁶

Bu toplantıda Türkmenistan başkanı Saparmurat Niyazov, tarafların uzmanlarının yıllardır üzerinde çalıştıkları bildirgeyi “boş ve anlamsız bir belge” olarak nitelendirmiştir. S. Niyazov'a göre, Hazar sahanlığının tartışmalı bölgelerinde arama çalışmalarının denizin statüsünün nihai olarak belirlenmesine kadar askıya alınması gerekliydi. Buna ek olarak, Türkmenistan Cumhurbaşkanı 15 deniz millik bir kıyı bölgesi ve 25 deniz millik bir ekonomik bölge kurmayı teklif etmiştir. Niyazov yılda bir kez toplanacak bir Hazar Ülkeleri Cumhurbaşkanı Konseyi'nin kurulmasını ve bunun başkanının dönüşümlü olmasını önermiştir. Ancak, bu öneriler diğer Hazar devletleri tarafından desteklenmemiştir. Rusya ise, gümrük, sağlık ve balıkçılık alanlarını 15 mil'e genişletmeyi önermiştir. Taraflar, Rusya'nın bu önerisini özel çalışma grupları çerçevesinde çözmeye karar vermişlerdir.¹⁹⁷

Bu zirve, kıyı ülkeleri arasındaki etkileşimin gelişmesine olumlu bir ivme kazandırmıştır. Sonuç olarak, beş taraflı bir işbirliği mekanizması kurulması üzerinde durulmuştur. Bu da bölgede ortaya çıkan sorunları, birbirlerinin çıkarlarını dikkate alarak çözmek için ortak yollar geliştirmek amacıyla kapsamlı bir şekilde ele almayı mümkün kılmıştır.

---

¹⁹⁶ Kremlin.ru . Vladimir Putin Vysoko Otsenil Zavershivshiysya Sammit Prikaspiyskikh Gosudarstv, 24 Aprel' 2002. (Vladimir Putin, Hazar Devletlerinin Tamamlanan Zirvesine Övgüde Bulundu. 24 Nisan 2002). <http://www.kremlin.ru/events/president/news/27008/photos> (10.02.2021)

¹⁹⁷ Ilya Rozhkov, “Retrospektiva Kaspiyskikh Sammitov: Ot Stabil'nosti k Progressu” (Hazar Zirveleri Retrospektifi: İstikrardan İlerlemeye). *Mezhdunarodnyye Otnosheniya*, 4(3), 2017, s. 214.

2.3.2 II. Hazar Zirvesi: Geleceğin Görünümü

Aşkabat'ta cumhurbaşkanlarının diyaloguna düzenli bir karakter kazandırmak konusundaki anlaşmaya rağmen, tarafların hukuki statünün kilit meselelerindeki farklı tutumları nedeniyle bir sonraki zirveyi toplamak uzun süre mümkün olmamıştır.

Ancak, 16 Ekim 2007'de Tahran'da Hazar devletlerinin ikinci zirvesi gerçekleşmiştir. Bu zamana kadar, taraflar sadece Hazar'da ekoloji alanında işbirliğini düzenleyen ilk çok taraflı anlaşmayı yapabilmişlerdir. Nitekim Hazar Denizi'nin Deniz Çevresinin Korunması için Çerçeve Sözleşme (Tahran Sözleşmesi) 4 Kasım 2003 tarihinde kabul edilmiş, 12 Ağustos 2006'da ise yürürlüğe girmiştir. Bu belge, Hazar'daki çevresel işbirliğinin yalnızca genel bir taslağını vermesine ve belirli faaliyet alanları için ek protokollerin geliştirilmesini gerektirmesine rağmen, kabul edilmesi, tarafların ortak sorumluluğu paylaşmaya hazır olduklarını teyit etmiştir.

Zirvede Hazar'ın durumu, ekonomisi, bölgedeki güvenlik, çevre sorunları ve kıyı ülkeleri arasındaki işbirliğine ilişkin konular ele alınmıştır¹⁹⁸. Toplantının amacı, Hazar'ın yeni bir hukuki statüsü konulu bir taslak sözleşme olan "Hazar Beşlisi"nin ikinci zirvesi için belgeler hazırlamaktır. Bu belge, özellikle, kıyı devletleri arasında suyun bölünmesine ilişkin ilkeleri tanımlamaktaydı ve Nisan 2002'de Aşkabat'ta Hazar devlet başkanlarının ilk toplantısından sonra yapılan çalışmaları beş taraflı bir formatta özetlemekteydi.

İkinci zirvenin ana başarısı, Hazar ülkelerinin denizdeki temel etkileşim ilkelerinin kabul edildiği ilk siyasi belge olan ortak bir bildirin imzalanmasıydı. Buna göre taraflar, rezervuarın hukuki statüsünü nihayet onaylayacak olan temel hukuki belgenin kabul edilmesine kadar bu bildiriyle yönlendirilme niyetlerini ifade ettiler.

Bildirge, yalnızca kıyıdaş devletlerin Hazar'ın biyolojik ve maden kaynakları üzerinde egemenlik haklarına sahip olduğuna dair temel anlaşmaları içermekteydi. Ayrıca bildirgede, güvenlik ve istikrarı güçlendirmeye yönelik hükümler, diğer

---

¹⁹⁸ Harunoğulları, "Hazar'ın Hukuki Statüsü ve Enerji Kaynaklarının Paylaşımı: Kıyıdaş Ülkeler Arasındaki Anlaşmazlık ve Mücadele", 18, s. 212.

devletlerin Hazar ülkelerinin topraklarını herhangi bir tarafa karşı kullanmalarına izin verilmemesi ve karşılıklı ilişkilerde askeri güç kullanmaktan kaçınılması gibi hususlar bulunmaktaydı. Bu nedenle, Hazar'ın sadece barışçıl amaçlarla kullanılması gerektiği de vurgulanmıştır. İran dâhil Hazar devletleri, Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesine İlişkin Anlaşmayı uluslararası güvenlik ve istikrarın önemli bir unsuru olarak gördüklerini de belirtmişler ve bunun daha fazla evrenselleşmesini savunmuşlardır.¹⁹⁹

Bildirge, deniz tabanı alanlarının kullanımı amacıyla sınırlandırılmasının tarafların egemenlik haklarına ve çıkarlarına dayandığı ilkesini de içermektedir. Ayrıca ekonomi, enerji ve ulaştırma alanlarında işbirliğini derinleştirme hedefini vurgulamaktaydı.

Zirvenin diğer önemli bir noktası da, tarafların yetkili makamları tarafından modern güvenlik tehditlerine - terörizm, organize suç, uyuşturucu kaçakçılığı vb. - karşı koymak için beş taraflı mekanizmalar oluşturma ihtiyacına ilişkin kapsamlı bir tartışma yapılmış olmasıydı.

İkinci Hazar Zirvesi, bölgesel güvenliğin güçlendirilmesi, çok taraflı işbirliğinin geliştirilmesi yönünde önemli bir adım olmuş ve denizin hukuki statüsünü çözmek için müzakere sürecini hızlandırmıştır. Sonuç olarak bir sonraki zirvenin 2008'de Bakü'de yapılmasına karar verilmiştir.

2.3.3 III. Hazar Zirvesi: Kapsayıcı Güvenlik

Hazar devletlerinin üçüncü zirvesi, planlandığı gibi 2008'de değil 2010'da Bakü'de yapılmıştır. Toplantıda, tüm taraflar Hazar devletlerinin faaliyetlerini düzenleyen ana belge niteliğinde olacak olan “Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü

---

¹⁹⁹ A. Lukoyanov, “Sammit v Tegerane, ili Vizit Prezidenta Rossii v Iran” (Tahran'daki Zirve ve Rusya Devlet Başkanı'nın İran Ziyareti). *Tsentral'naya Aziya i Kavkaz*, No.1 (55), 2008, s. 85.

Konvansiyonu” üzerindeki çalışmaları tamamlama konusundaki kararlıklarını vurgulamışlardır.²⁰⁰

Zirvenin ardından yapılan ortak açıklamada, beş ülkenin cumhurbaşkanları dostluk ve iyi komşuluk çerçevesinde diyalogu derinleştirme gereğini yinelediler.²⁰¹

Üçüncü Hazar Zirvesi’nin en umut verici işbirliği adımı güvenlik konusunda beş taraflı bir anlaşmanın imzalandığı ilk zirve toplantısı olmasıdır.²⁰²

2.3.4 IV. Hazar Zirvesi: Müzakereye Giden Yol

Dördüncü Hazar Zirvesi 29 Eylül 2014 tarihinde Astrahan'da gerçekleşmiş ve ulaşılan anlaşma sayısı bakımından en verimli olmuştur. Her şeyden önce, Hazar'daki beş devletin faaliyetlerinin temel ilkelerini içeren en üst düzeyde bir siyasi bildiri imzalanmıştır. Belgede, Hazar üzerinde yalnızca kıyı ülkelerinin egemenlik haklarına sahip buldukları ve Hazar gündemindeki sorunların çözümünün yetki alanları dâhilinde olduğu bir kez daha vurgulanmıştır. Taraflar, Hazar'daki askeri gücün dengelenmesi ve 5 ülke dışında hiçbir ülkenin bölgede asker buldurulmaması gerektiği konusunda hemfikir olsalar da, Hazar bölgesinin güvenliği için işbirliğinin sürdürülmesi konusunda fikir birliğine varmışlardır.²⁰³

Astrahan Zirvesi’nde ilk defa, Hazar sularının gelecekte sınırlandırılması yönünde şu konularda belirli anlaşmalara varmak mümkün olmuştur: 1) biyolojik kaynakların çıkarılması için kıyı ülkesinin münhasır haklarının bulunduğu, 2) genişliği 10 deniz milini bulan balıkçılık bölgeleri, 3) ortak su kütlesi ilkesi.

---

²⁰⁰ Nurgul Zainullina, Political and Legal Status of the Caspian Sea: The Position of the Republic of Kazakhstan in Regard to the Caspian Sea, (Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, 2020, s. 45.

²⁰¹ Stanislav Pritchkin, “Chetvertyy Kaspiyskiy Sammit: Mozhno li Ozhidat’ Proryva? ”(Dördüncü Hazar Zirvesi: Bir Atılım Bekleyebilir miyiz?). *Vostochnaya analitika*, 2012, s.61.

²⁰² Gia Mosashvili, “Caspian Diplomacy: Political Interests and Special Legal Status”. *Grigol Robaqidze University*, 2019, s. 11.

²⁰³ Stanislav Pritchkin, “Pozitsiya Rossii po Mezhdunarodno-Pravovomu Statusu Kaspiyskogo Morya i IV Kaspiyskiy Sammit v Astrakhani”(Rusya'nın Hazar Denizi'nin Uluslararası Hukuki Statüsü ve Astrakhan'daki IV Hazar Zirvesi Konusundaki Tutumu). *Vestnik Moskovskogo Universiteta. Ser. 25, No: 1, Mezhdunarodnyye otnosheniya i mirovaya politika*, 2015, ss. 57-58.

Böylelikle, kıyı devletlerinin, deniz dibi kullanımı ile ilgili ekonomik faaliyetler üzerindeki egemenlik haklarını gerçekleştirmek için, deniz tabanını sınırlandırma ilkesine ilişkin anlaşmada ciddi bir başarı elde edilmiş oldu.

Astrahan zirvesinde, beş ülkenin cumhurbaşkanları tarafından Hazar'da ekonomik işbirliğini güçlendirmek için en üst düzeyde sanayi işbirliğini, transit olanaklarını ve bölgede serbest ticaret bölgesi oluşturulmasını ifade eden fikirler dile getirilmiştir. Bu nedenle Türkmenistan Devlet Başkanı G. Berdimuhamedov, Hazar'da bir ekonomik forum ve lojistik merkezinin kurulması gerektiği fikrini ortaya atmıştır. Toplantı sonucunda liderler, Hazar'daki olağanüstü durumların önlenmesi, hidrometeoroloji alanında işbirliği ve biyolojik kaynaklarının korunması ve kullanılmasına ilişkin bir bildirme imzalamışlardır.²⁰⁴

Dördüncü Hazar Zirvesi sadece "Hazar işbirliği ruhunu" canlandırmakla kalmadı, aynı zamanda hazırlanmakta olan 'Denizin Hukuki Statüsü Sözleşmesinin' temel sorunlarına ilişkin uzlaşmacı çözümleri geliştirerek, sürecin erkenden sonuçlandırılması yönünde bir başlangıç noktası olmuştur. Astrahan'da ilk kez, cumhurbaşkanlarının Kazakistan'da yapacakları bir sonraki toplantıda bu kapsamlı belgeyi imzalamaları olasılığı gündeme gelmiştir.

2.3.5 V. Hazar Zirvesi: Tarihî Bir Zirve

12 Ağustos 2018'de Aktau'da Azerbaycan, İran, Kazakistan, Rusya ve Türkmenistan olmak üzere tüm Hazar devletlerinin başkanlarının katıldığı Beşinci Hazar Zirvesi gerçekleşmiştir. Resmi olarak, Hazar'ın statüsüne ilişkin anlaşma üzerindeki çalışmalar 1996 yılından beri devam etmekteydi ve o güne kadar Hazar'ın Hukuki Statüsü Sözleşmesi'nin hazırlanmasına ilişkin çalışma grupları 50'den fazla toplantı yapmıştı. O zamandan beri, Hazar'ın bölünmesiyle ilgili, petrol ve gaz kaynaklarını geliştirme ve boru hatlarını inşa etme hakkı da dahil olmak üzere bir dizi sorun, Hazar kıyı ülkeleri arasındaki anlaşmazlıkların konusu olmaya devam etmişti. Zirvenin geleneksel dostluk, güven ve iyi komşuluk atmosferinde yapıldığı

---

²⁰⁴ S. Novoselov, "Kaspiyskiy Sammit v Astrakhani - Budet li Postavlena Tochka v Opreddenii Statusa". *Rossiya i musul'manskiy mir*, 2015, s. 112.

belirtilmiştir.²⁰⁵ Hazar'ın Hukuki Statüsüne ilişkin sözleşmenin temeli, Eylül 2014'te Rusya'da yapılan Dördüncü Hazar Zirvesi'nin ortak bildirisinde geliştirilmişti.

Bu beşinci toplantı çerçevesinde, Hazar bölgesinde beş taraflı işbirliğinin en önemli konuları tartışılmıştır. Sözleşme (Hazar'ın Hukuki Statüsü Sözleşmesi), karasuları, deniz sınırları, gemiler için seyir kuralları, balıkçılık hakları, çevre sorunları ve kaynakların kullanımı ile ilgili 24 maddeden oluşmaktadır. Sözleşmeye göre Hazar Denizi'nin özel bir hukuki statüsü vardır.²⁰⁶ Sözleşme, tarafların suları, deniz tabanı, tabanın dibi, doğal kaynakları, deniz suyu ve deniz üzerindeki hava sahası dahil olmak üzere Hazar'ın kullanımına ilişkin hak ve yükümlülüklerini tanımlamaktadır.

Sözleşme, her devletin kendi ulusal deniz yatağı sektörüne sahip olması gerektiğini ve deniz yüzeyinin uluslararası sular olarak değerlendirilmesi hususunu öngörmektedir. Sözleşmeye uygun olarak, her ülke, 15 deniz miline kadar karasuları üzerinde egemenliği elinde tutmaktadır; ek olarak, beş devletin tümü ilave 10 deniz mili balıkçılık bölgesine sahip olacaktır; Hazar'ın büyük kısmı ortak deniz alanı olarak kabul edilecektir. Bölgenin sınırları hakkında daha ayrıntılı bilgi, sonraki anlaşmalara dâhil edilecektir. Buna ek olarak, beş kıyıdaş devlet, Hazar'ın deniz tabanı ve doğal kaynaklarının bölünmesi konusunda bazı ön anlaşmalara varmışlardır. Sözleşmeye göre sınırlandırma, ilgili ülkeler arasında yapılacak diğer ikili anlaşmalarla bağlantılı olarak gerçekleştirilmeliydi.²⁰⁷ Ayrıca, taraflar deniz tabanını paylaşma yöntemini değerlendirdiler ve buna göre sektör tanımının "uluslararası hukukun genel kabul görmüş ilkeleri ve normları" dikkate alınarak yapılması gerektiğini vurguladılar.

İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani, yaptığı konuşmada, Hazar'da ulusal yetki alanları sınırlarının belirlenmesi konusunun ayrıca tartışılacağını kaydederek, "Hazar'ın Hukukî Statüsüne İlişkin Sözleşmede" deniz tabanı ve onun dibi arasındaki ayrımın henüz tanımlanmadığını, bu sorunun, ilgili taraflar arasındaki

---

²⁰⁵ Sayan Abayev, Aqtau Sammitinde Qazaqstan Qandaj Tarihi Manızdı Şeşimge Qol Jetkizdi. 15 Tamız 2018. (Aktau Zirvesinde Kazakistan Hangi Önemi Bir Karara Vardı. 15 Ağustos 2018.) <https://inbusiness.kz/kz/news/aktau-sammitinde-kazakistan-kandaj-tarihi-manyzdy-sheshimge-kol-zhetkizdi> (18.02.2021)

²⁰⁶ Mosashvili, Caspian Diplomacy: Political Interests and Special Legal Status, 2019, s. 5.

²⁰⁷ The Warsaw Institute Special Report . Caspian Summit: Consequences for the Region, 14 September 2018. <https://warsawinstitute.org/caspian-summit-consequences-region/> (27.03.2021)

anlaşmalar sayesinde gelecekte çözüleceğini belirtmiştir. Ruhani, anlaşmazlıkların çoğuna neden olan sınırların ve deniz tabanının sınırlandırılması konusundaki problemlerin çözümü için ülkeler arasında ek anlaşmalar yapılması gerektiğini de vurgulamıştır.

Belgede, büyük ölçekli açık deniz projelerinin uygulanmasında çevresel faktörün dikkate alınmasının zorunlu olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca, boru hattının deniz tabanına döşenmesi durumunda, beş ülkenin de onayının gerekli olmadığı, detayların hattın geçtiği bölümlerdeki devletler tarafından kararlaştırılacağı belirtilmiştir. Ayrıca sözleşme, denizde kıyıdaş olmayan güçlerin silahlı kuvvetlerinin varlığını yasaklayan bir hüküm de içermektedir. Buna ek olarak, beş Hazar devleti, deniz güvenliği ve kaynak yönetiminden sorumlu olacaklardır.²⁰⁸

Hazar'ın Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme, imzalanmasından bu yana İran hariç Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan ve Rusya tarafından onaylanmıştır. Sözleşme, kıyıdaş devletlerin onayı olmadan yürürlüğe giremeyecektir. Bu nokta, hukuki belgenin kendisinde yer almaktadır. Buna göre sözleşme, beş Hazar devletinin de belgeyi onayladığı andan itibaren yürürlüğe girecektir.

---

²⁰⁸ Rozhkov, Retrospektiva Kaspiyskikh Sammitov: Ot Stabil'nosti k Progressu (Hazar Zirveleri Retrospektifi: İstikrardan İlerlemeye), 2017, s. 218.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: KAZAKISTAN'IN DIŞ POLİTİKASI ve HAZAR'IN STATÜSÜ MESELESİ

Bu bölümde, büyük ölçüde Kazakistan'ın benimsediği dış politika ve enerji politikası incelenecek ve bu anlamda, çalışmamızın ana konusu olan Hazar bölgesinin enerji boyutu ve Kazakistan'ın Hazar konusunda izlediği enerji politikası analiz edilecektir.

3.1. Kazakistan'ın Dış Politikası: Oluşumu ve Gelişimi

1990'ların başında, SSCB'nin çöküşü sırasında Kazakistan'daki durum tamamen farklıydı. 16 Aralık 1991'de Kazakistan Cumhuriyeti Yüksek Konseyi, "Kazakistan Cumhuriyeti Devletinin Bağımsızlığı Hakkında" Anayasa Kanunu'nu kabul etmiştir. Böylelikle Kazakistan ilk kez, dünya toplumunun tanıdığı bağımsız bir devlet statüsünü elde etmiştir. Egemenliğin ilan edilmesi ile birlikte Kazakistan'ın bağımsız dış politikasının önkoşulları da oluşmuştur.

Bağımsız dış politika faaliyetinin oluşumunun ilk aşamasında ülke, bir takım zorluklarla karşılaşmıştır. Temel zorluk, ülkenin dış politikasının örgütlenmesinin tam anlamıyla yeniden yapılandırılmasıydı. Bu arada Kazakistan, aşağıda belirtilen birkaç nedenden ötürü dünya toplumunun ilgisini çekmiştir:

- Kıtadaki jeopolitik konumunun özellikleri nedeniyle;
- Ulusal birlik modelini uygulayan bir ülke olması nedeniyle;
- Geniş maden kaynaklarına sahip bir ülke olarak, petrol, gaz, kömür, uranyum rezervlerinde dünya liderlerinden biri olması nedeniyle.

Kazakistan'ın dış politika öncelikleri, Kazakistan Cumhuriyeti Dış Politika Konsepti'nde açıkça tanımlanmış ve gerekçelendirilmiştir. Bağımsızlığın ilk günlerinden itibaren ülkenin dış politikası, ortaya çıkan sorunların çözümünü işbirliği ve ortak çıkar arayışıyla sağlamıştır.

Kazakistan bölge ülkelerindeki sosyal süreçler üzerindeki kontrollerini sürdürme ve kendi güçlerini koruma yeteneklerinin büyük ölçüde devlet oluşumunun dış çevresi tarafından belirlendiğinin tamamen farkındaydı. Bağımsızlığını yeni kazanan Kazakistan'ın toprak bütünlüğünün korunması ve ulusal kimliğin

pekiştirilmesi, dünyanın önde gelen devletleri ve komşu ülkeler ile iyi ilişkiler geliştirmesine bağlıydı. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının sonuçlarını hafifletmek, egemenliğin ekonomik temelini güçlendirmek ve ulusal ekonomileri modernleştirmek için gerekli sermaye ve teknolojilerin çekilmesi, bölge ülkelerinin uluslararası ekonomik ilişkilere daha aktif katılımını gerektirmekteydi.

Bağımsız Kazakistan'ın dış politikasının oluşumu, Rusya ve Çin ile uzun sınırların (sırasıyla 7.500 ve 1.700 km) varlığından ve 1992'nin başında 7,3 milyon kişiyi bulan Slav nüfusunun yüksek oranından etkilenmiştir.²⁰⁹ Kazakistan ana stratejik hedefi olarak ilan edilen “tam toprak bütünlüğünü korurken, bağımsız bir egemen devlet” olarak ülkenin kalkınmasının bir dış politika stratejisi gerektirdiğinin farkındaydı. Bu strateji ile, öncelikle Kazakistan ile ilgili olarak Rusya ve Çin menfaatlerini dengelemeyi, bunun yanında askeri ve ekonomik gelişmişlik ve nüfus bakımından üstün olan kuzey ve doğu komşularından Kazakistan'a yönelik tehdit olasılığını azaltmayı hedeflemekteydi.

Aynı zamanda, Amerika Birleşik Devletleri ile ilişkilerin gelişimi de, daha en başında, Kazakistan'ın dış politikasının önemli bir bileşeni haline gelmiştir. Bu, Washington'un Kazakistan'ın bağımsızlığını pekiştirmeye olan ilgisinin oluşumuna katkıda bulunmaya ve Kazakistan'ın Rusya ve Çin'e olan bağımlılığının azalmasına etki edecekti. 1992 yılında "Kazakistan'ın güvenliğini ve egemenliğini sağlayan çok taraflı ve çeşitli askeri-politik ve ekonomik dengelerin" sürdürülmesi, N. Nazarbayev tarafından ülkenin dış politikasının temeli olarak kabul edilmiştir.²¹⁰ Bu doktrin Kazakistan'ın "çok yönlü" stratejisi olarak adlandırılmaktadır.

Kazakistan'ın çok yönlü politikası pragmatiktir, çünkü bölgede dengelerin korunmasına izin verirken aynı zamanda ulusal çıkarları da savunmaktadır. Çok yönlü politika öncelikle ülkenin yakın komşularıyla, Bağımsız Devletler Topluluğu üyeleriyle ve modern dünyanın önde gelen siyasi ve ekonomik merkezleriyle

---

²⁰⁹ Evgeniy Troitskiy, “Vneshnyaya Politika Kazakhstana: 1992-2000 gg.” (Kazakistan'ın Dış Politikası: 1992-2000). *Vestnik Tomskogo Gosudarstvennogo Universiteta*, 2010, s. 96.

²¹⁰ Nursultan Nazarbayev. *Strategiya Stanovleniya i Razvitiya Kazakhstana kak Suverenno Gosudarstva*. Nazarbayev N.A. Pyat' let Nezavisimosti. Iz Dokladov, Vystupleniy i Statey Prezidenta Respubliki Kazakhstan. (Kazakistan'ın egemen bir devlet olarak oluşum ve gelişme stratejisi. N.Nazarbayev Beş Yıllık Bağımsızlık. Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın Raporlarından, Konuşmalarından ve Makalelerinden) Almaty, 1996, s. 99.

karşılıklı yarar sağlayan işbirliği yanında, istikrarlı ve dostane ilişkiler sağlamasına da olanak tanımaktadır.²¹¹

Kazakistan çok yönlü stratejiyi benimsemiş olmasına rağmen, ülke hala Rusya ile siyasi, sosyal ve ekonomik olarak bağlantılıydı. Bu bağlamda, Kazakistan hükümeti, devletin oluşması için elverişli koşulları yaratmak üzere "Rusya ile özel ilişkiler" kurma istikametinde bir yol izlemeye başlamıştır.²¹² Aynı zamanda, Kazakistan hükümeti için Rusya ile yakın ilişkiler, öncelikle ülkenin egemenliğinin kademeli olarak güçlendirilmesi için bir araç ve rejimin istikrarını sürdürmek için gerekli bir koşul olarak değerlendirilmiştir. Bu nedenle Kazakistan için Rusya ile güvenlik alanında askeri ittifak kurmak ve işbirliği yapmak önemliydi.²¹³ Rusya'nın desteği ve ekonomik entegrasyon alanında kendi projelerini başlatması, Kazakistan'ın dış ticaretinin Rusya'ya yönelmesi (1992'de ihracatının %53'ü ve ithalatının %68'i),²¹⁴ Kazak sınır bölgelerinin ve Kazakistan petrol ihracatının Rus boru hatlarına tamamen bağımlı olmasına neden olmuştur.

Çin ile ilişkilerde Kazakistan hükümeti, ülkenin Pekin ile "bir çatışma olasılığına izin veremeyeceği" gerçeğinden hareket etmiştir.²¹⁵ Çin Halk Cumhuriyetinin (ÇHC) ekonomik ve askeri göstergeler açısından üstünlüğü, Kazakistan toplumunda Çin'in genişlemesine yönelik korkulara ve Çin'in hedeflere ilişkin bazı şüphelere yol açmıştır. Aynı zamanda Kazakistan, Çin ile ekonomik işbirliğinin geliştirilmesi ve Çin'in Orta Doğu ve Avrupa ülkeleriyle ticaretinde transit ülke olarak hizmet etme potansiyelinin sağlayacağı faydalar ile ilgilenmekteydi.

Öte yandan, Kazakistan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra Pekin yönetimi Sincan'daki ayrılıkçı güçlerin harekete geçmesinden endişe duymuştur. Tarafların örtüşen çıkarlarına odaklanan Kazakistan ise, Çin ile ilişkilerin çatışma

---

²¹¹ Kassym-Zhomart Tokayev, *Ocherki Diplomata. Pod Styagom Nezavisimosti (Bir Diplomatın Yazıları. Bağımsızlık Bayrağı Altında)*. Almaty: ID "Zhibek zholy", 2007, s. 10.

²¹² O. Kasenov, *The Institutions and Conduct of the Foreign Policy of Postcommunist Kazakhstan. The Making of Foreign Policy in Russia and the New States of Eurasia*. Armonk: New York, 1995, s. 266.

²¹³ Kasenov, a.g.e. ss. 263-264.

²¹⁴ Irina Zviagelskaya, *The Russian Policy Debate on Central Asia*. London: Chatham House, 1995, s. 22.

²¹⁵ Tokayev, *Ocherki diplomata. Pod styagom nezavisimosti (Bir Diplomatın Yazıları. Bağımsızlık Bayrağı Altında)*, 2003, s. 200.

potansiyelini azaltmayı ve öngörülebilir ve çatışmasız doğasını sağlamayı amaçlayan bir yol izlemeye çalışmıştır.²¹⁶

Böylece Kazakistan ve Çin, aralarındaki sınır anlaşmasını tamamladılar; askeri güven artırıcı önlemleri ve Şangay Beşlisi formatında kararlaştırılan sınır bölgesinde silahlı kuvvetleri sınırlandırma rejimini uygulamaya koydular ve ayrıca petrol ve gaz sektöründe işbirliği yapmaya başladılar.

1990'ların başından bu yana, Kazakistan hükümeti Amerika ile ilişkilerinde de oldukça aktif olmuş; Rusya ve Çin ile anlaşmazlıklar olması durumunda Washington'un siyasi desteğine güvenme, Amerikan yatırımlarını çekme ve ekonomik dönüşüm için fon sağlama fırsatı bulma arayışlarında olmuştur. Amerikan "vektörünün" gelecekte Kazakistan çevresindeki en önemli "stratejik eşitlik" unsuru olması ve ABD ile ilişkilerin "tam stratejik ortaklık" karakterini kazanması amaçlanmıştır.²¹⁷

Bu hedefe ulaşma yolunda, 1992-1993'te Kazakistan'da konuşlandırılan Sovyet nükleer silahlarının temizlenmesi üzerine Washington ile yoğun görüşmeler yapılmış ve Nisan 1993'te Kazakistan ile Amerikan Chevron şirketi arasındaki Tengiz petrol sahasının geliştirilmesi için bir sözleşme imzalanmıştır. Böylelikle, nükleer silahların azaltılması ve yayılmasının önlenmesi ile "petrol üretimi, rafine edilmesi ve ihracatı" konularında ABD ile işbirliği yapılarak, ABD-Kazakistan işbirliğinin başlangıç adımları atılmıştır.²¹⁸

Çok yönlü dış politikasının bir diğer boyutu da, Kazakistan'ın, Türkiye ile ilişkileriydi. 1990'ların başında Orta Asya'da çok aktif olan Türkiye ile ilişkilerinin gelişimi, Rusya'nın Kazakistan'ı "kaybetme" korkusunu tahrik etmiştir. Türkiye ile yakınlaşması, ayrıca Kazakistan'ın, uluslararası kuruluşlardaki çıkarlarını geliştirmesi için de bir araç olarak görülmüştür. Bu yeni yönelim ise, Rusya'yı Kazakistan'a yardım, kredi ve yatırımlar açısından teşvik edici olmuştur.

---

²¹⁶M. Laruelle M & S. Peyrouse, *China as a Neighbor: Central Asian Perspectives and Strategies*. Wash: Stockholm, 2009, s. 145.

²¹⁷ T. Suleimenov, *Voprosy Ekonomiki v Kazakhstansko-Amerikanskikh Otnosheniakh. Vneshnyaya politika Kazakhstana*. Almaty; Moskva, 1995, s. 165.

²¹⁸ B. Nurgaliyev, "Kazakhstansko-Amerikanskiye Otnosheniya: Ot Vzaimoponimaniya k Sotrudnichestvu. Aktual'nyye Problemy Vneshney Politiki Kazakhstana"(Kazak-Amerikan ilişkileri: karşılıklı anlayıştan işbirliğine:Kazakistan dış politikasının güncel sorunları) Sbornik Statei: Moskva, 1998, s. 236.

Kazakistan'ın Orta Asyalı komşularıyla ilişkilerdeki ilk pozisyonu ise, tam belirgin değildi. Öte yandan Kazakistan, Orta Asya ülkelerinin uluslararası arenadaki dayanışma çıkarlarının formülasyonunda ve ifade edilmesinde kilit bir rol üstlenerek ve bölgesel çerçevede entegrasyon arzusunu vurgulayarak bölgedeki liderlik isteğini gizlememiştir. Bununla birlikte, kendisini "Avrasya" bölgesinde tanımlayan Kazakistan,²¹⁹ Rusya ile özel ilişkiler kurmaya yönelmiş ve bölgesel çerçeve dışında yüksek dış politika etkinliği sergileyerek, Orta Asya'nın güney alt bölgesindeki mevcut çatışma ve sorunlara müdahale etmeye çalışmıştır.

Kazakistan'ın çok yönlü bir dış politika benimsemesi, ülkenin dünya toplumuna katılmasını ve uluslararası konumunun güçlendirilmesini sağlamıştır. Günümüzde Kazakistan dinamik olarak gelişen bir ekonomiye ve açıkça tanımlanmış dış politika önceliklerine sahip istikrarlı bir devlet haline gelmiştir.

Kazakistan, bölgedeki entegrasyon süreçlerinin başlatıcısı ve uluslararası bölgesel ve küresel yapılarda aktif bir katılımcıdır. Orta Asya uzmanı A. Delestro'nun belirttiği gibi "Kazakistan, bölge ülkelerine kıyasla en iddialı dış politikaya sahiptir".²²⁰

Kazakistan Cumhuriyeti dış politikasının ana ilkesi olan çok yönlü yaklaşımının uygunluğunu kanıtlamış ve bunun modern jeopolitikte bir "hayatta kalma" yöntemi olduğunu göstermiştir. Kazakistan Cumhuriyeti, kendi çıkarlarını, dünya dinamiklerini ve bölgesel kalkınmayı dikkate alan dengeli bir dış politika seyri izlemeye devam etmektedir.

1991'den günümüze kadar uzanan dönemde Kazakistan büyük ölçekli reformları başarıyla gerçekleştirmiştir. Bu süre içerisinde ülkenin nükleer silahlardan arındırılmış durumu, sermayenin özelleştirilmesi süreci, Strateji-2030'un ardından Strateji-2050'in benimsenmesi, Ulusal Fon'un oluşturulması ve benzeri kararları, tarihsel olarak ülkenin başarısını ve etkililiğini kanıtlamıştır.

---

²¹⁹ Tokayev, Ocherki Diplomata. Pod Styagom Nezavisimosti (Bir Diplomatın Yazıları. Bağımsızlık Bayrağı Altında), 2007, s. 506.

²²⁰ Raikhan Zhanbulatova, "Priority Vneshnei Politiki Kazakhstana: Istoricheskiye Traditsii i Sovremennost'" (Kazakistan'ın Tarihi Gelenekleri ve Modernliğinin Dış Politika Öncelikleri). *Concorde* No: 5, 2015, s. 79.

Kazakistan'ın 2014-2020 Dış Politika Konsepti de, dış politikadaki ülkesel ve bölgesel öncelikleri tanımlamaktadır. Bu Konsept, açıkça "Kazakistan'ın dış politikasının denge, pragmatizm, karşılıklı yarar ve ülkenin ulusal çıkarlarının sıkı bir şekilde sürdürülmesi ilkelerine dayandığını" belirtmektedir. Kazakistan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı E. İdrisov'un belirttiği gibi bu belgeyi geliştirirken, görev, bir yandan Kazakistan'ın dış politikasının sürekliliğini korumak, diğer yandan da değişen koşullara karşı adapte olabilirliğini ve mücadele edebilirliğini göstermektedir.²²¹

3.1.2. Kazakistan'ın Ulusal Güvenliğinin Sağlanmasında Enerji Faktörünün Rolü

Modern dünyada enerji sorunu en keskin biçimde tüm dünya toplumunun önünde durmaktadır.²²² Küreselleşen dünyada, sosyal ve ekonomik istikrar enerji kaynaklarıyla desteklenmektedir ve bunların bir anda yok olması, mevcut medeniyetin parçalanmasına eşdeğer olacaktır.

Enerji sorunları, küresel ve bölgesel olarak siyasi süreçlerin gelişimini giderek daha fazla etkilemektedir. Bir yandan enerji faktörü birçok ülkenin dış politikasının önemli bir parçası haline gelirken, diğer yandan dünyanın bazı bölgelerinde siyasi ve ekonomik durumun oluşumunu etkileyebilmektedir.²²³

Yeni kurulan bir ülke olarak Kazakistan, büyük kömür, uranyum, altın ve diğer değerli maden rezervlerine rağmen, Sovyetler Birliği dünya siyasi haritasından çekildiğinde derin bir ekonomik krizle karşı karşıya kalmıştır. Kazakistan potansiyel bir küresel hidrokarbon tedarikçisi olmasına rağmen, SSCB'nin çöküşüyle enerji sıkıntısı yaşamış ve birkaç yıl boyunca petrol, gaz, yakıt, elektrik ve hatta su için iç taleplerini karşılayamamıştır.

---

²²¹ Zhanbulatova, a.g.e. s. 79.

²²² B.K. Sovacool, *Climate Change and Global Energy Security: Technology and Policy Options*. - Cambridge: MIT Press, 2011, s. 156.

²²³ Mina Poshtich, "Sravnitelnyi Analiz Energeticheskoy Strategii KNR v Otnoshenii Stran Tsentral'noi Azii" (ÇHC'nin Enerji Stratejisinin Orta Asya Ülkeleriyle İlişkili Karşılaştırmalı Analizi). *Sravnitel'naya Politika* 3 (20), 2015, s. 85.

1990'ların sonlarında, petrol fiyatları nispeten düşüktü ve kullanım için petrol ve gaz alanlarına sahip olmanın faydaları sınırlıydı. Asya ekonomik krizinin ardından petrol fiyatları (10 \$/varil) düşerken, karayla çevrili Kazakistan'ın enerji endüstrisi kendi kendine yeterlilik sınırında kalmıştır.²²⁴

1970'lerden bu yana Kazakistan, Sovyet stratejik petrol rezervi olarak hizmet etmekteydi ve Moskova Jeoloji Bakanlığı, bölge sahalarını yeterli derecede araştırmamıştı. Sovyet jeologları, 1970'ler ve 1980'lerin başlarında dev Tengiz sahasında büyük petrol yataklarının varlığını doğrulamış olsalar da, Sovyet yönetimi, daha çok Rusya'da bulunan Batı Sibirya sahalarına öncelik vererek, Kazakistan'da endüstriyel ölçekte sondaj ve boru hattı inşaatı yapmamıştır.

SSCB'nin çöküşünden sonra hidrokarbon üretimi durdurulmuş ve birçok alan boş kalmıştır. Kazakistan'ın yabancı yatırıma açıklık politikasının ilan edilmesi ve boru hattı rotalarına siyasi destek teminatının, o anda pek bir etkisi olmamıştı. Uluslararası petrol şirketleri ise, yatırımları için kesin garantiler istemişler, kamulaştırmadan korunma talep etmişler ve sözleşmelerine vergi istikrarı maddeleri koydurmaya çalışmışlardır.

Kazakistan'ın bağımsızlığının ilk yıllarında ülke, ulusal çıkarlarını korumak amacıyla jeopolitik istikametler arasında bir denge kurmaya gayret etmiştir. Kazak hükümeti, vergi reformlarını uygularken ve en geniş alanlarda imtiyazlı haklar talep ederken, aynı zamanda ülkenin Hazar hidrokarbon rezervlerinin doğru gelişme hızını da sağlamaya çalışmıştır.

Bağımsızlığını yeni kazanan devlet, enerji politikası alanında birçok alternatif ile karşı karşıya kalmıştır. Bu anlamda Kazakistan, Orta Doğu ve diğer petrol ülkelerinde olduğu gibi, maden çıkarma endüstrisinin tam olarak kamulaştırılması yolunu izleyebilirdi veya 1990'larda Rusya'da olduğu gibi, bazı enerji varlıklarını özel sektöre devredebilirdi. Bu her iki strateji de Kazakistan'ın petrol kaynaklarının jeopolitik bir araca dönüştüğünü varsaymaktaydı. Özelleştirme, dönemin jeostratejik dengesine dayalı olarak potansiyel ortakların belirlenmesini içermekteydi. O

---

²²⁴ Edward L. Morse, James Richard, "The Battle for Energy Dominance," Foreign Affairs, March-April 2002, <https://www.foreignaffairs.com/articles/saudi-arabia/2002-03-01/battle-energy-dominance> (05.05.2021)

dönemde Kazakistan; Amerikan, Rusya, Avrupa, Çin ve Orta Doğu enerji şirketleri dâhil olmak üzere küresel ve bölgesel oyuncular arasında ortaklar arama fırsatına sahip olmuştur.

Sonunda Kazakistan, uluslararası petrol şirketleri ile işbirliği sağlayarak ve bölgedeki tüm dünya güçlerinin çıkarlarını uygun bir şekilde dikkate alarak dengeli bir yaklaşımı seçmiştir. Kazakistan hükümeti, bu stratejinin ülkenin dış politika öncelikleriyle uyumlu olduğunu düşünerek, Kazakistan'ın bölgedeki kilit oyuncularla ortaklıklar kurabileceğine ve sürdürülebilir bir ekonomik kalkınmaya ulaşmak için petrol gelirlerinden yararlanabileceğine inanmaktaydı.

Bugün de Kazakistan yakıt ve enerji kaynakları açısından dünyanın en büyük potansiyellerinden birine sahiptir. Ülkenin enerji kompleksi, küresel enerji piyasasının ayrılmaz bir parçasıdır. Ayrıca Kazakistan, enerji kaynakları üzerinden uluslararası ticaretinin oluşumuna aktif olarak katılmakta ve bu alanda kendini kanıtlamaktadır. Yeni petrol ve gaz iletim kapasitelerinin geliştirilmesi için de geleceğe yönelik büyük potansiyel taşımaktadır.²²⁵

Bugünkü aşamada, deniz sınırlarının olmaması nedeniyle Kazakistan için dünya pazarlarına erişim ancak komşu devletlerin topraklarından mümkün olabilmektedir. Dolayısıyla Kazak siyaset bilimci M. Laumulin'e göre çok yönlü politika, Kazakistan açısından bir bütün olarak Orta Asya'yı ve Hazar'ı etkileyen farklı jeopolitik güç merkezleri arasında denge sağlayabilmesi anlamına gelmektedir.²²⁶

Kazakistan'ın egemen ve bağımsız bir ülke olarak kabul ettiği küresel ilkelerinden oluşan "2050 Stratejisi" enerji güvenliğini devletin önemli bir unsuru olarak tanımlamaktadır. Bu bağlamda, Kazakistan "enerji sektöründe güvenilir stratejik ortaklık ve karşılıklı yarar sağlayan uluslararası işbirliği politikasına" bağlı

---

²²⁵ Zakon Respubliki Kazahstan. O Nedrakh i Nedropol'zovanii (s Izmeneniyami i Dopolneniyami po Sostoyaniyu na 24.05.2018g.)24 Haziran 2010 tarihli ve 291-IV sayılı Kazakistan Cumhuriyeti Kanunu "toprak ve yeraltı kullanımı hakkında" (24.05.2018 tarihinden itibaren değişiklikler ve eklemeler ile) https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30770874 (10.04.2021)

²²⁶ Sevil Hidayatova, "Rol' Energeticheskogo Potentsiala Azerbajjana i Kazakhstana v Sisteme Geopoliticheskikh i Energeticheskikh Interesov SSHA v Kaspiyskom Regione", (ABD'nin Hazar Bölgesindeki Jeopolitik ve Enerji Çıkarları Sisteminde Azerbaycan ve Kazakistan'ın Enerji Potansiyelinin Rolü). Bakinskiy Gosudarstvennyy Universitet, 2017, s. 2.

kalmaya devam edecektir.²²⁷ Kömür, petrol, doğal gaz ve uranyum açısından zengin bir ülke olan Kazakistan'ın ekonomisi, sanayi sektörünün yanı sıra doğal kaynakların çıkarılması ve işlenmesine odaklanmış bir durumdadır. Kazakistan ayrıca, özellikle rüzgar ve küçük hidroelektrik santralleri olmak üzere yenilenebilir enerji kaynakları için büyük bir potansiyele sahiptir. Kazakistan'daki toplam enerji üretiminin artması, 2018'de Kazakistan'ın dünyanın dokuzuncu en büyük kömür ihracatçısı, dokuzuncu en büyük ham petrol ihracatçısı ve doğal gaz üretimi açısından da on ikinci sırada yer almasına imkân sağlamıştır.

3.2. Kazakistan'da Petrol Endüstrisinin Mevcut Durumu

Kazakistan'ın iç politikası, ülkenin ekonomik büyümesinin geliştirilmesine yöneliktir. Bir dizi gelecek vaat eden tesisin varlığı, hidrokarbon hammadde arayışında petrol üreten ülkelerin ilgisini çekmektedir. Hidrokarbon kaynaklarında dünya rezervlerinin sınırlı olması nedeniyle, Kazak petrolünün çıkarılması ve taşınması, ithalatın enerji güvenliğini sağlamak açısından en önemli görevlerden biridir.

Hem jeopolitik konumu hem de büyük enerji kaynakları rezervlerinin varlığı nedeniyle bölgedeki kilit devletlerden biri olan Kazakistan, bu sorunları çözmekle son derece yoğun olarak ilgilenmekte ve petrol ihracatı alanında aktif bir politika izlemeye çalışmaktadır. Bunun nedeni, ülkenin zengin kaynak potansiyelinin önemli bir ekonomik büyüme kaynağı olması, ülkenin hammadde ve akaryakıt ihtiyacının sadece önemli bir bölümünü sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda ihracattan elde edilen döviz kazancının da önemli bir bölümünü oluşturmasıdır.

Kazakistan Orta Asya bölgesindeki stratejik petrol rezervlerinin varlığı açısından lider konumdadır. Kanıtlanmış petrol rezervleri yaklaşık 30 milyar varildir ve bu da 2018'de ülkenin dünyanın en büyük 17 petrol üreticisinden biri olmasını sağlamıştır. Son yıllarda, Kazakistan'da petrol üretimi yavaş ama istikrarlı bir şekilde

---

²²⁷ Natsional'nyy Energeticheskiy Otchet-2019 Assotsiatsii KAZENERGY, Glava 4. Rynok Prirodnogo Gaza Kazakhstana i Budushchiye Problemy Gazifikatsii (Ulusal Enerji Raporu-2019, Bölüm 4. Kazakistan Doğal Gaz Piyasası ve Gelecekteki Gazlaştırma Sorunları), s. 90. https://www.kazenergy.com/upload/document/energy-report/NationalReport19_ru.pdf (12.04.2021)

artmaktadır: 2009'da üretim hacmi günde 1.609.000 varilken, 2019'da günde 1.931.000 varile ulaşmıştır.²²⁸

Kazakistan'ın enerji yatakları ülkenin batısında yer almaktadır ve Hazar bölgesinde yaklaşık 223 petrol ve 58 doğal gaz yatağı bulunmaktadır. Tengiz (kanıtlanmış petrol rezervleri 9 milyar varildir) ve Karaçaganak (kanıtlanmış petrol rezervleri 2,5 milyar varildir) gibi en büyük üç petrol sahasından biri karadayken, Kaşagan (kanıtlanmış petrol rezervleri 13 milyar varildir) deniz dibinde ve ülkenin enerji rezervlerinin %50'sini içermektedir.²²⁹

2018 yılında tamamlanan mevcut üç rafinerinin modernizasyonu (Kazakistan'da üç ana rafineri bulunmaktadır: Pavlodar, Atyrau ve Çimkent) hafif petrol ürünleri ithalatına olan ihtiyacın azaltılmasına yardımcı olmuştur. 2018 yılında rafinerinin üretimi %10 artarak 16,4 milyon tona yükselmiş ve iç piyasaya petrol arzının %93'nü, dizel yakıtının %91'ni ve havacılık gazyağının %62'sini sağlamıştır. Pavlodar petrol rafinerisi, Kazakistan'ın kuzey-orta kesiminde yer almaktadır ve esas olarak Batı Sibirya'dan gelen boru hattıyla tedarik edilmektedir, çünkü Rusya'nın tedarikleri coğrafi olarak bu rafineriye hizmet vermek için iyi konumdadır. Atyrau Rafinerisi sadece kuzeybatı Kazakistan'dan gelen yerli ham petrolü kullanırken, Çimkent Rafinerisi şu anda Kumkol'daki ve Kazakistan'ın merkezi ile çevresindeki alanlarda çıkartılan ham petrolü işlemektedir.²³⁰

Kazakistan'da bütçe gelirlerinin yüzde 45'i petrolden sağlanmaktadır. Aynı zamanda, ülkenin 2021 yılına kadar sosyo-ekonomik kalkınmasına ilişkin tahminler, petrol fiyatının 2017 yılında varil başına yaklaşık 35 ABD doları olarak öngörülürken, 2021 yılına kadar 45 ABD dolarına yükseleceği istikametindeydi.²³¹

---

²²⁸ Oil Capital.ru 21 Ocak 2021. <https://oilcapital.ru/news/export/21-01-2020/pochti-11-mln-tonn-nefti-poluchil-kitay-iz-kazahstana-v-2019-godu> (13.04.2021)

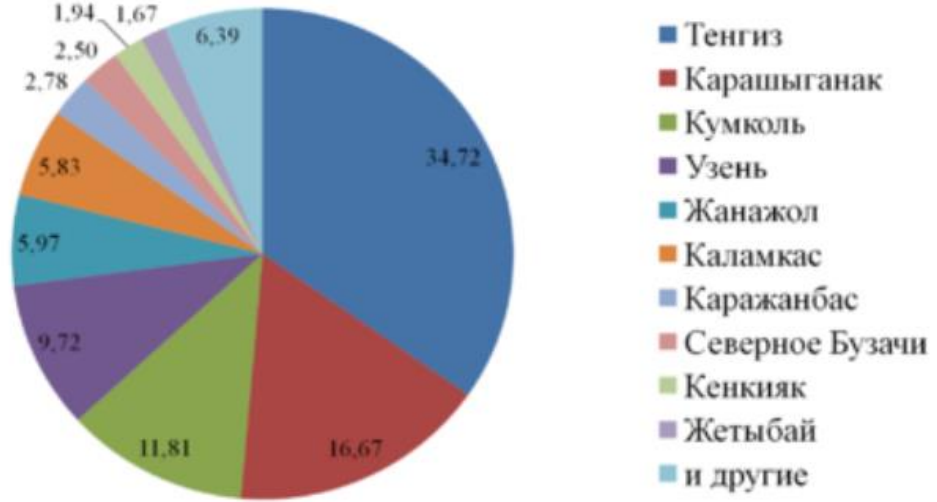
²²⁹ Zhuldyz Kanapiyanova, "History of the Energy Sector Development and Kazakhstan's Energy Potential", *Eurasian Research Journal*, Vol. 1, No. 2, July 2019, s. 30.

²³⁰ United States Energy Information Administration (EIA). January 7, 2019. https://www.eia.gov/international/content/analysis/countries_long/Kazakhstan/pdf/kazakhstan_bkgd.pdf (14.02.2021)

²³¹ Ainagul Yelyubayeva, Rost VVP Kazakhstana v 2017 godu Prognoziryetsya na Urovne 1,9%. 9 Noyabr' 2016. (Kazakistan'ın 2017'deki GSYİH Büyümesi Düzey %1'de Öngörülmüştür, 9 Kasım, 2016). <https://kapital.kz/economic/55084/rost-vvp-kazakhstana-v-2017-godu-prognoziryetsya-na-urovne-1-9.html> (13.04.2021)

3.2.1 Kazakistan'ın Petrol Alanları

Kazakistan'ın petrol açısından en zengin doğal kaynaklara sahip olan bölgeleri: Tengiz, Kaşagan, Uzen ve Karaçaganak'tır. Esas olarak, alanlar Hazar bölgesi çevresinde yoğunlaşmaktadır. Bu alanlar, Kazakistan'ın enerji rezervlerinin yaklaşık %50'sini oluşturmaktadır.²³²

Grafik 1. Kazakistan Petrol Alanlarının Payı

Kaynak:

<https://www.wikiwand.com/ru/%D0%9D%D0%B5%D1%84%D1%82%D1%8F%D0%BD%D0%B0%D1%8F-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%BC%D1%8B%D1%88%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%8C-%D0%9A%D0%B0%D0%B7%D0%B0%D1%85%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B0>

Bu verilere göre, büyük enerji kaynaklarını içeren dört enerji alanının Hazar'da bulunması dikkat çekicidir. (Bkz. Grafik 1) 1993 yılında Kazakistan'ın Hazar kıyılarındaki petrol rezervlerini araştırmak için “KazakistanCaspishelf” adlı uluslararası bir konsorsiyum kurulmuştur. 1997 yılında sonuçlanan araştırmalara göre, Hazar'ın Kazakistan tarafındaki deniz tabanında yaklaşık 60 milyar varil petrol olduğu tahmin edilmektedir.

²³² Gülzira Zhaxyglova, Maiya Myrzabekova, “Boru Hattı Lojistiği: Kazakistan –Türkiye İşbirliği İmkanların Değerlendirilmesi”, The International New Issues In Social Sciences, Volume 3, No: 3, 2016, s. 13.

Kazakistan'ın petrol alanları ülkenin altı bölgesinde bulunmaktadır. Bunların dördü batı bölgesinde (Mangystau, Atyrau, Aktobe, Batı Kazakistan) yer almaktadır.²³³

3.2.2 Tengiz Rezervi

Tengiz alanı 1979 yılında keşfedilmiş ve 1988 yılında üretimine başlamıştır. Rezervlerinin yaklaşık 3 milyar ton (26 milyar varil) olduğu tahmin edilmektedir. 1993 yılından itibaren Chevron şirketi, alanı çalıştırma hakkını kazanmıştır. Kazakistan ve Amerikan sermayeli Chevron arasında bir anlaşma imzalanmış ve %50 hisse ile Tengizchevroil şirketi kurulmuştur.²³⁴ Anlaşmanın süresi 40 yıldır, tahmini toplam yatırım miktarı 20 milyar dolardır ve üretilebilir petrol rezervleri 6-9 milyar varildir.²³⁵

Tengiz alanı, rezervuarın dibinden yaklaşık 12.000 fit (3.657 m) derinde olmasıyla, dünyanın en derin petrol sahalarından biridir.²³⁶ Tengizchevroil şirketi içerisindeki Amerikan şirketleri ChevronTexaco ve ExxonMobil'in payı sırasıyla %50 ve %25; Kazak şirketi KazMunayGaz'ın payı %20 ve LukArko'nun payı %5'dir. (Bkz. Grafik 2)²³⁷

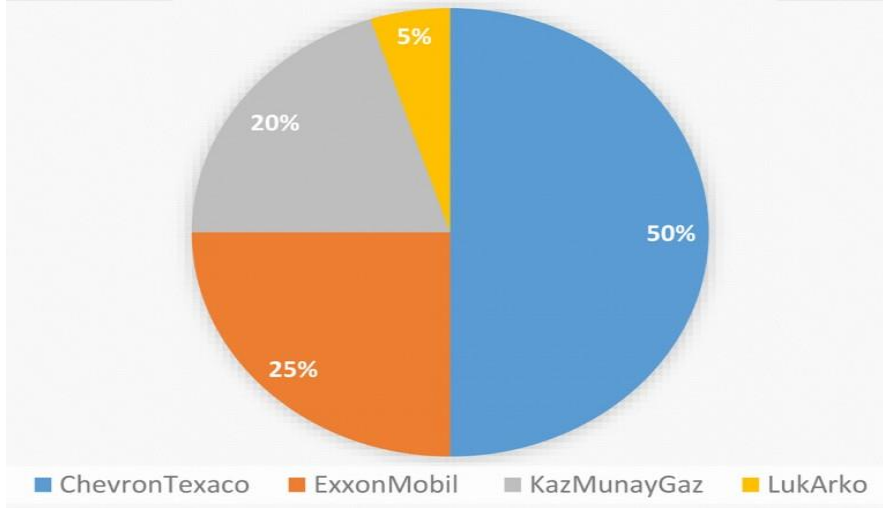
²³³ Baycaunova, a.g.e., s. 253-254.

²³⁴ United States Energy Information Administration (EIA). January 7,2019. https://www.eia.gov/international/content/analysis/countries_long/Kazakhstan/pdf/kazakhstan_bkgd.pdf (14.02.2021)

²³⁵ Baycaunova, a.g.e., s. 255.

²³⁶ Chevron Şirketinin Resmi Web Sitesi <https://www.chevron.com/worldwide/kazakhstan> (07.07.2021)

²³⁷ Kazakistan.kz Kazakistan Enerji Sektöründe Faaliyet Gösteren Şirketler. 13 Nisan 2016. <https://www.kazakistan.kz/kazakistan-enerji-sektorunde-faaliyet-gosteren-sirketler/> (07.07.2021)

Grafik 2: Tengizchevroil Şirketi Hissedarları

Kaynak: <https://www.kazakistan.kz/kazakistan-enerji-sektorunde-faaliyet-gosteren-sirketler/>

3.2.3. Karaçaganak Rezervi

1979 yılında keşfedilen Karaçaganak sahası, dünyanın en büyük petrol alanlarından biridir. Bu saha, 1984 yılından beri faaliyet göstermektedir. Saha, rezervleri ile dünya enerji piyasasında önemli bir konuma sahiptir. Kazakistan'ın kuzeybatısında bulunmakta (Bkz. Harita 2) olup 280 kilometrekareden fazla bir alanı kaplamaktadır.

Harita 2. Karaçaganak Alanı

Kaynak: <https://onepetro.org/SPECTCE/proceedings-abstract/18CTCE/3-18CTCE/D033S012R001/234983> (08.07.2021)

1997 yılında, ortak girişim hissedarları ve Kazakistan Cumhuriyeti, bu sahayı geliştirmek için Karaçaganak Petrol İşletmesi (Karachaganak Petroleum Operating Company) şirketini kurmuşlardır. Karaçaganak'ın 2038 yılına kadar ortaklaşa geliştirilmesinin şartlarını belirleyen bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmanın imzalanmasından bu yana, alanın geliştirilmesine 22 milyar dolardan fazla yatırım yapılmıştır. Dünyanın teknik olarak en karmaşık alanlarından biri olan Karaçaganak'ın geliştirilmesi sırasında hidrokarbonların çıkarılması için en ileri teknoloji kullanılmaktadır.²³⁸

Karaçaganak girişiminin başarılı bir şekilde işletilmesi, hissedar durumundaki beş petrol ve gaz üreticisi şirketin uzmanlarının profesyonel bilgisine ve engin üretim tecrübesine bağlıdır. Karaçaganak Petrol İşletmesi (Karachaganak Petroleum Operating Company) hissedarları: Eni (%29,25), Royal Dutch Shell plc (%29,25), Chevron (%18), LUKOIL (%13,5) ve KazMunayGaz (%10)'dır.²³⁹

2019 yılında Karaçaganak Petrol İşletmesi Şirketi, stabilize edilmemiş sıvı hidrokarbonlar, ham petrol ve gazın 138 milyon varil petrol eşdeğeri ile rekor bir üretim seviyesine ulaşmıştır.²⁴⁰

Kazakistan'ın en önemli alanlarından biri olan Karaçaganak, konum açısından da önem taşımaktadır. Karaçaganak alanı Rusya'nın Orenburg rafinerisinin yakınında yer almaktadır. (Bkz. Harita 2) Böylece Karaçaganak, sahip olduğu rezervler ve Rus topraklarına yakınlığı nedeniyle enerji kaynaklarının dünya pazarlarına nasıl açılacağı konusunda tartışmalara sahne olmuştur. Karaçaganak alanındaki rekabet aslında Kazakistan için enerji, siyaset ve dış politikanın ne denli iç içe olduğunu göstermektedir. Kazakistan hükümeti, Karaçaganak'ta Rusya için istikrar unsuru olabilecek stratejik bir ortak aramaktadır. Bu arayış, Kazakistan'ın

---

²³⁸ Karachaganak Petroleum Operating Şirketinin Resmi Web Sitesi <https://www.kpo.kz/ru/about-kpo.html> (08.07.2021)

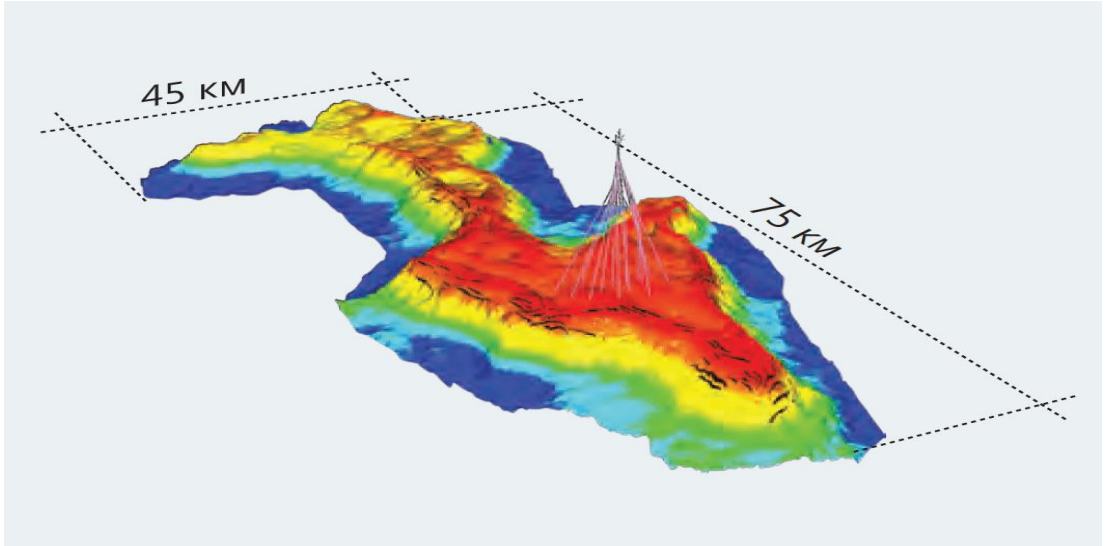
²³⁹ Yerkinay Ongarova, Kazakistan Dış Politikasında Hazar Enerji Kaynaklarının Rölü, (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, 2015, s. 81.

²⁴⁰ Karachaganak Petroleum Operating resmi web sitesi <https://www.kpo.kz/ru/about-kpo.html> (08.07.2021)

enerji kaynakları pahasına çok yönlü bir politika oluşturma arzusu çerçevesinde değerlendirilmelidir.²⁴¹

3.2.4. Kaşagan Rezervi

Hazar'ın kuzeydoğusunda bulunan Kaşagan sahası Kazakistan'ın en büyük deniz yatağı olarak bilinmektedir. Bugüne kadar keşfedilen en büyük ve en karmaşık açık deniz alanlarından biri olan Kashagan sahası, jeolojik rezervleri itibarıyla 4,65 milyar ton (36.6 milyar varil) olarak tahmin edilen bir hidrokarbon rezervidir ve yaklaşık 75 km x 45 km'lik bir alanı kaplamaktadır. (Bkz. Şekil 4)²⁴²

Şekil 4. Kaşagan Yatağının Yüzeyindeki Alan (75km x 45 km)

Kaynak: <https://energybase.ru/oil-gas-field/kashagan> (08.07.2021)

Kasım 1997'de bu yatağın gelişimi için olağanüstü teknik ve finansal çözümler bulmak amacıyla Kazakistan Cumhuriyeti Hükümeti ile uluslararası konsorsiyum OKIOC (Offshore Kazakistan International) arasında bir Kuzey Hazar Üretim Paylaşım Anlaşması (PSA) imzalanmıştır.

Nitekim Kaşagan sahası 2000 yılında açılabilmiştir. Kuzey Hazar Operasyon Şirketi (NCOC), Kashagan'ı geliştirmek için sondaj çalışmalarına halihazırda devam

²⁴¹ Elnur Ismayilov, Türkan Budak, "Bağımsızlık Sonrası Kazakistan'ın Enerji Politikası", *Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi (BİLGESAM) Analiz/ Enerji Sayı 1189*, 2015, s. 3.

²⁴² KMG Kashagan B.V. Şirketinin Resmi Web Sitesi <https://www.kbv.kz/project/> (08.07.2021)

etmektedir. Kaşagan konsorsiyumu, KazMunayGaz (KMG) ve Batılı enerji şirketlerinden oluşmaktadır.²⁴³

Hazar'ın Kazakistan bölgesinde, Atyrau şehrinden 80 km uzaklıkta bulunan bu sahanın bulunması ve gelişimi, ülkenin petrol endüstrisi tarihinde yeni bir aşamaya geçilmesine neden olmuştur. Kazakistan Cumhuriyeti bu saha sayesinde, Hazar sahanlığının petrol ve gaz potansiyelini daha ciddi olarak incelemeye, değerlendirmeye ve geliştirmeye başlamıştır.

2001'de OKIOC konsorsiyumunun işlevleri Agip KCO'ya, 2008'de ise yeni bir operatör olarak NCOC'ye (Kuzey Hazar İşletme Şirketi) devredilmiştir. Eylül 2013'te katılımcı şirketler, yetkili kuruluş ve KazMunayGaz arasında mevcut modelde değişiklik yapmak ve tek operatörün olmasının iptaline ilişkin bir protokol imzalanmıştır. Ardından 13 Haziran 2015 tarihinde yeni bir operatör birleştirme işlemi tamamlanmıştır.²⁴⁴

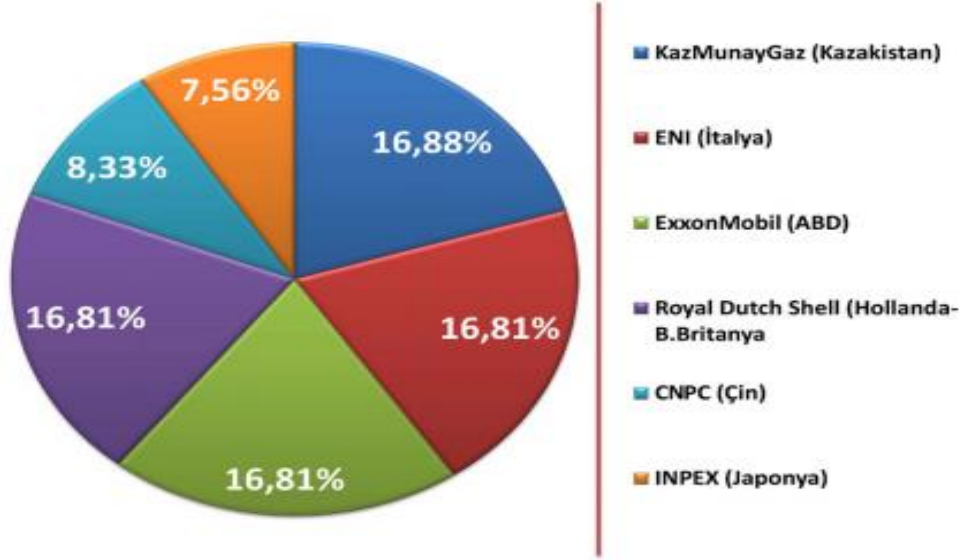
2013 yılında Çin sermayeli China National Petroleum Corporation (CNPC) şirketi, başlangıçta Amerikan şirketi ConocoPhillips tarafından kontrol edilen projenin %8.33'ü satın almak için bir anlaşma imzalamıştır. Temmuz 2013'te Kazakistan, Kaşagan petrol sahasındaki hissesini CNPC'ye 5 milyar dolara satmıştır.²⁴⁵ Bugün de konsorsiyum üyeleri şu şirketlerden oluşmaktadır: Eni, Total, ExxonMobil, Shell, CNPC, Inpex ve KazMunayGaz. (Bkz. Grafik 3)

---

²⁴³ Kazakistan.kz Kazakistan Enerji Sektöründe Faaliyet Gösteren Şirketler. 13 Nisan 2016. <https://www.kazakistan.kz/kazakistan-enerji-sektorunde-faaliyet-gosteren-sirketler/> (08.07.2021)

²⁴⁴ KMG Kashagan B.V. Şirketinin Resmi Web Sitesi <https://www.kbv.kz/project/> (08.07.2021)

²⁴⁵ Ongarova, Kazakistan Dış Politikasında Hazar Enerji Kaynaklarının Rölü, 2015, s. 78.

Grafik 3. NCOC Şirketi hissedarları

Kaynak: Elnur Ismayilov, Türkan Budak, “Bağımsızlık Sonrası Kazakistan’ın Enerji Politikası”, Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi (BİLGESAM) Analiz/ Enerji Sayı 1189, 2015, s. 5.

3.2.5. Uzen Rezervi

Uzen petrol ve gaz sahası, Kazakistan Cumhuriyeti'nin Mangistau bölgesinde, Mangyshlak yarımadasında bulunmaktadır. Uzen sahası Güney Mangystau petrol ve gaz bölgesine aittir. (Şekil 5.) Uzen sahası 1961 yılında açılmış ve 1965 yılından itibaren işletilmeye başlanmıştır. Petrol rezervlerinin 1,2 milyar ton civarında olduğu tahmin edilmektedir. Uzen sahası ülkenin en aktif kuyularından biridir.²⁴⁶ Bu saha sadece Kazakistan Cumhuriyeti'nde değil, aynı zamanda eski SSCB topraklarındaki en büyük rezervler arasında sayılmaktadır.

²⁴⁶ Zhaxyglova, Myrzabekova, “Boru Hattı Lojistiği: Kazakistan –Türkiye İşbirliği İmkanlarını Değerlendirilmesi”, 2016, s. 11.

Şekil 5. Uzen alanı

Kaynak: M. Makhambetova, Postroyeniye gidrodinamicheskoy modeli 3 bloka 18 gorizonta mestorozhdeniy Uzen', (Uzen tarlalarının 18. ufkunun 3. bloğunun hidrodinamik modelinin yapımı), (Yüksek Lisans Tezi), Almaty: Al-Farabi Kazakh National University, 2018, s. 12.

15 Temmuz 1965'te Uzen sahasından çıkan petrolün ilk kısmı Atyrau petrol rafinerisine gönderilmiştir. Birkaç yıl sonra, büyük bir petrol boru hattı olan Uzen-Atyrau-Samara inşaa edilmiştir. 1966 yılında ise, milyon ton petrol seviyesine ilk kez ulaşılmıştır. 1975 yılında da, 16.3 milyon tonluk rekor petrol üretimi kaydedilmiştir.²⁴⁷

1966'da Uzen petrolünün deniz ve demiryolu petrol yükleme tesislerinden taşınmasını mümkün kılan Uzen-Zhetybai-Shevchenko petrol boru hattı işletmeye alınmıştır. Bu tür ana petrol boru hatlarının inşası, Kazakistan'ın petrol ve gaz üretiminin birkaç kat artmasını mümkün kılmıştır. 1970'li yıllarda Uzen sahası, cumhuriyette üretilen tüm petrolün yaklaşık yarısını oluşturmaktaydı.

16 Nisan 1996 tarihinde rezervdeki petrol üretim departmanı ÖzenMunayGaz'a dönüştürülmüş ve 1 Nisan 2004 tarihinde ise, ÖzenMunayGaz ile

²⁴⁷ Neftegaz.ru Mestorozhdeniye Uzen, (10 Haziran 2021) <https://neftegaz.ru/tech-library/mestorozhdeniya/651101-mestorozhdenie-uzen/> (08.07.2021)

EmbaMunaygaz'ın birleşmesi sonucunda KazMunayGaz Arama Üretim Şirketi kurulmuştur. Günümüzde sahanın işletmecisi Kazak petrol şirketi KazMunayGas Exploration Production'dır.²⁴⁸

3.3. Kazakistan'da Doğal Gaz Endüstrisinin Mevcut Durumu

Kazakistan'ın gaz sektörü, 2019 sonu verilerine göre 2,7 trilyon metreküp olarak kanıtlanmış toplam doğal gaz rezervi ile muazzam bir potansiyele sahiptir ve bu durum, Kazakistan'ı 2018 yılında dünyanın en büyük 12. doğal gaz ihracatçısı haline getirmiştir. Kazakistan'ın doğal gaz rezervlerinin çoğu ham petrol veya kondensat alanlarında bulunmaktadır.²⁴⁹ Son yıllarda, Kazakistan'da doğal gaz üretimi 2009'da 19 milyar metreküpten 2018'de 23,9 milyar metreküpe ulaşarak istikrarlı bir şekilde artmaktadır.²⁵⁰ Uzmanlar, Kazakistan'daki yeni gaz sahalarının araştırılması ve geliştirilmesinde yakın gelecekte yeni doğrudan yabancı yatırımların çekilmesi beklenmediğinden, Kazakistan'daki doğal gaz üretiminin aynı seviyede kalmasını ve hatta 2025'ten sonra düşeceğini tahmin etmektedirler.

Bölgedeki gaz tüketimiyle ilgili olarak, Kazakistan'ın kuzey ve doğusundaki ekonomi büyük ölçüde kömüre dayalı olduğu halde, Kazakistan'ın batı kesimi önemli bir gaz tüketicisidir. Kazakistan'ın güneyi ise hem gaz hem de kömür kullanmaktadır. Bu eğilimin ise devam etmesi beklenmektedir.²⁵¹ Bununla birlikte, yurtiçi doğal gaz tüketimi 2009'da 10,1 milyar metreküpten 2018'de 19 milyar metreküpe yükselmiş ve Kazakistan'daki doğal gaz tüketiminin 2040 yılına kadar yılda ortalama %1.9 artması beklenmektedir.²⁵²

²⁴⁸ OzenMunayGaz Şirketinin Resmi Web Sitesi <http://ozen.kz/rus/about/istoriya/> (08.07.2021)

²⁴⁹ Kazakistan Cumhuriyeti Enerji Bakanlığı'nın 31 Aralık 2019 tarih ve 445 sayılı Kararı ile Onaylanan Kazakistan Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı'nın 2020-2024 Dönemi Stratejik Planı (Bundan Sonra "Enerji Bakanlığı'nın 2020-2024 Stratejik Planı" Olarak Anılacaktır), s.9. <https://www.gov.kz/memleket/entities/energo/documents/details/68779?lang=ru> (13.04.2021)

²⁵⁰ Statisticheskii Obzor Mirovoy Energetiki British Petroleum (British Petroleum Dünya Enerjisinin İstatistiksel İncelemesi)2020. s. 34. <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-statsreview-2020-full-report.pdf> (14.04.2021)

²⁵¹ Natsional'nyy Energeticheskii Ttchet-2019 Assotsiatsii KAZENERGY, Glava 4. Rynok Prirodnogo Gaza Kazakhstana i Budushchiye Problemy Gazifikatsii (Ulusal Enerji Raporu-2019, Bölüm 4. Kazakistan Doğal Gaz Piyasası ve Gelecekteki Gazlaştırma Sorunları), ss. 89-90. https://www.kazenergy.com/upload/document/energy-report/NationalReport19_ru.pdf (12.04.2021)

²⁵² https://www.kazenergy.com/upload/document/energy-report/NationalReport19_ru.pdf s.91.

Kazakistan boru hatlarından temin edilen gazın çoğu elektrik üretimi için (% 50) kullanılmakta, bunu konut ve ticari tüketiciler (% 36) ve sanayi (% 14) alanları takip etmektedir. 2013 yılında kabul edilen yeşil ekonomiye geçiş amaçlı ulusal konsept uyarınca, Kazakistan'da son beş yılda ağırlıklı olarak kömür enerjisinden gaza geçişte önemli başarılar elde edilmiştir.²⁵³

Yeşil Ekonomi Konseptinde ana hatları verilen resmi hedef, Kazakistan'da 2022 yılına kadar gazla çalışan elektrik santralleri tarafından üretilen tüm elektriğin %20'sine ulaşmaktır. Yeşil Ekonomi Konseptinde belirlenen bir sonraki hedef, 2025 yılına kadar doğalgazla çalışan elektrik santralleri tarafından üretilen tüm elektriğin %25'lik bir payına ulaşmak, nihai hedef ise 2050'ye kadar %30'luk bir paya erişebilmektir.

Bununla birlikte, yukarıdaki tüm doğal avantajlarına rağmen, Kazakistan'daki gaz endüstrisi, çok uzun süredir Kazak petrol endüstrisinin gölgesinde kaldığı için hala durgunluk içindedir.

3.3.1. Kazakistan'daki Doğal Gaz Boru Hatları

Son yıllarda Kazakistan'ın gaz şebekesinin geliştirilmesinde önemli ilerleme kaydedilmiş olmasına rağmen, ülkedeki iç boru hattı sistemi hala gelişmemiş durumdadır. Nitekim Kazakistan'ın 18,5 milyonluk nüfusunun yalnızca 9,5 milyonu 2022'de gaza erişebilecek durumda olacaktır. Kuzey bölgelerdeki ve Kazakistan'ın merkezindeki nüfus hala boru hattı gazına erişememekte, çünkü doğal gaz rezervleri ülkenin batı kesiminde bulunmaktadır. Dahası yerleşim yerleri kuzey, doğu ve güneyde olup, bu bölgeleri ülkenin gaz üreten batı kısmına bağlayan boru hatları bulunmamaktadır. Kuzey, merkez ve doğudaki geniş mesafeler ve nispeten düşük nüfus yoğunlukları, bu bölgelere hizmet vermeyi zorlaştıran herhangi bir potansiyel gaz boru hattı projesinin ekonomisini zorlaştırmaktadır. Bu nedenle Kazakistan, iç talebi karşılamak için hala Rusya ve Özbekistan'dan gaz ithalatına güvenmektedir.

---

²⁵³ Postanovleniye Prezidenta Respubliki Kazakhstan ot 30 maya 2013 g. № 577 «O Kontseptsii Perekhoda Respubliki Kazakhstan k "Zelenoy Ekonomike" (Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın 30 Mayıs 2013 tarihli 577 sayılı Kararı "Kazakistan Cumhuriyeti'nin" yeşil ekonomiye "geçişine ilişkin kavram hakkında). https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31399596#pos=224;-45 (14.04.2021)

Kazakistan ve Rusya arasındaki gaz değişim anlaşması, geçmişte işlenmek üzere Orenburg'a tedarik edilen Karaçaganak gazının Orta Asya'dan Kazakistan'ın güney kısmına ve Kostanay bölgesine gaz ithalatı ile değiştirilmesini öngörmektedir.²⁵⁴

Kazakistan Enerji Bakanlığı tarafından kabul edilen 2020-2024 stratejik planında tespit edildiği üzere, Kazakistan'da gaz endüstrisinin daha da gelişmesi için temel sorun, ülke içindeki gaz dağıtımına ve ana hatlara yapılan yüksek yatırım maliyetleri nedeniyle gazı yaygınlaştırma (dağıtım) meselesi idi. Yukarıda bahsedilen zorluklara rağmen, Türkmenistan ve Özbekistan'ın aksine, Kazakistan son 15 yılda gaz iletim sistemini önemli ölçüde modernize ederek genişletmeyi başarmıştır. 2019 yılında Kazakistan'ın boru dağıtım hatları toplam 49.000 km uzunluğa ulaşmıştır. 2020 itibariyle, Kazakistan'ın 16 bölgesinden 12'si hali hazırda doğal gaza ulaşırken, Kazakistan'ın kuzeyinde ve merkezinde kalan dört bölge kömür ve sıvılaştırılmış petrol gazı kullanmaktadır.²⁵⁵

2015-2030 için onaylanan Genel Gaz Dağıtım Planı, Kazakistan'da yeni gaz boru hatlarının büyük ölçekli inşası yoluyla yerel gaz talebinin karşılanması için koşullar yaratmayı amaçlamaktadır, ancak oldukça düşük bir hedef belirlemektedir. Bu hedef, gaza erişimi olan nüfusun oranını 2019'da %51,47'den 2030'da %56'ya çıkarmaktır.

---

²⁵⁴ Natsional'nyy energeticheskiy otchet-2019 Assotsiatsii KAZENERGY, Glava 4.Obzor Poslednih Tendentsii Mirovoy Energetiki i Pespektivy Proizvodstva i Potrebleniya Energoresurov, (Ulusal Enerji Raporu-2019, Bölüm 4. Kazakistan Doğal Gaz Piyasası ve Gelecekteki Gazlaştırma Sorunları), s. 35.

²⁵⁵ Gazovyye magistrali Kazakhstana – Marshruty Geoekonomicheskogo Razvitiya. 25 Maya 2016. (Kazakistan'ın Gaz Güzergahları - Jeo-ekonomik Kalkınma Yolları, 25 Mayıs 2016). <http://nasledie.ru/?q=node/6254> (16.04.2021)

3.3.2. Beineu-Bozoi-Çimkent Doğalgaz Boru Hattı

Kazakistan, 2015-2030 Genel Gaz Dağıtım Planı çerçevesinde iki büyük altyapı projesini tamamlamayı başarmıştır. Bunlardan ilki, 2016 yılında hizmete giren ve Çin ile ortaklaşa işletilen Beineu-Bozoi-Çimkent gaz boru hattıdır.²⁵⁶

Doğal gaz kaynaklarının önemli bir kısmı Kazakistan'ın batı bölgelerinde yoğunlaşırken, Kazakistan doğal gazı için en büyük ve en umut verici ihracat pazarı Doğu'da, Çin'de yer almaktadır.²⁵⁷ Beineu-Bozoi-Çimkent doğalgaz boru hattı, bağımsız Kazakistan tarihindeki en büyük boru hattı projesidir. Bu proje devletin enerji güvenliğini artırmada önemli bir rol oynamaktadır.

Beineu-Bozoi-Çimkent gaz boru hattının inşasının 2015 yılında tamamlanmasının ve Eylül 2020'de yıllık 15 milyar metreküp tasarım kapasitesine ulaşmasının ardından Kazakistan, Çin'e gaz ihracatını artırmaya başlamıştır. 12 Ekim 2018'de Kazakistan ve Çin, bu dönemde Orta Asya-Merkezi (CAGP) gaz boru hattı sistemi üzerinden yılda 10 milyar metreküp gazın ihracatı için beş yıllık bir sözleşme imzalamıştır. Bu nedenle, son on yılda Çin, Kazakistan gazı için ana ihracat hedefi olarak Rusya'nın yerini almıştır, ancak yine de 2018'de Rusya, Kazakistan'dan 12,3 milyar metreküp gaz ithal etmiştir.²⁵⁸

Beineu-Bozoi-Çimkent doğalgaz boru hattı sayesinde, Kazakistan'ın gaz zengini batı bölgesi artık ülkenin yoğun nüfuslu güney bölgesi ile bağlantılıdır. Beineu-Bozoi-Çimkent doğalgaz boru hattı, Kazakistan'ın Özbek ve Türkmen gazına olan bağımlılığını azaltmaktadır ve aynı zamanda Kazak gazının Çin'e ihraç edilmesini sağlamaktadır.

---

²⁵⁶ Postanovleniye Pravitel'stva Respubliki Kazakhstan ot 4 noyabrya 2014 goda № 1171 "Ob utverzhdenii General'noy skhemy Gazifikatsii Respubliki Kazakhstan na 2015-2030 gody". (Kazakistan Cumhuriyeti Hükümeti'nin 4 Kasım 2014 tarih ve 1171 sayılı Kararı "Kazakistan Cumhuriyeti'nin 2015-2030 Genel Gazlaştırma Şemasının onaylanması") https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31631561#pos=5;-108 (15.04.2021)

²⁵⁷ 2019'da Kazak doğal gazının ana alıcıları,% 36 (1,1 milyar metreküp), Rusya -% 16 (888,1 milyon metreküp) ve Ukrayna -% 18 (566,9 milyon metreküp) ile Çin olmaktadır. Kazakistan Menkul Kıymetler Borsası'nın (KASE) Kazakistan Petrol ve Gaz Sektörüne İlişkin Temmuz 2019 tarihli raporu. https://kase.kz/files/presentations/ru/KASE_OilGas_industry_2019.pdf (15.04.2021)

²⁵⁸ Beineu Shymkent Şirketinin Resmi Web Sitesi https://bsgp.kz/ru_RU/ (09.07.2021)

3.3.3. Sarıarka Gaz Boru Hattı

Ana gaz şebekesine yapılan ikinci büyük yatırım, Sarıarka gaz boru hattının inşasıdır. Kazakistan Cumhuriyeti'nin orta ve kuzey bölgeleri için gaz tedarik projesi 10 yıldan fazla bir süredir düşünülmektedir. Nazarbayev buna yönelik şunları dile getirmiştir: “Karaozek (Kızılorda bölgesi) - Zhezkazgan - Karaganda - Temirtau – Nur-Sultan (Şekil 6.) güzergahı boyunca gaz boru hattı inşası için bir proje uygulamamız gerekmektedir. Bu projenin uygulanması diğer bölgelerin daha fazla gaza kavuşturulması için bir fırsat sağlayacaktır.”²⁵⁹

Aralık 2019'da Sarıarka gaz boru hattının ilk bölümü devreye alınmıştır. Kızılorda - Zhezkazgan - Karaganda - Temirtau - Nur-Sultan güzergahı boyunca 820 milimetre çapında gaz boru hattının toplam uzunluğu 1.061 kilometredir.²⁶⁰ İnşaatın tamamlanmasıyla birlikte Sarıarka doğalgaz boru hattının üretim kapasitesi yılda 2,2 milyar metreküp gaz olacak ve Kazakistan'ın merkezi Nur-Sultan, Karaganda, Temirtau ve Zhezkazgan şehirlerine bu yolla gaz sağlanmış olacaktır.²⁶¹

---

²⁵⁹ Sarıarka Gaz Boru Hattının Resmi Web Sitesi <https://saryarqa.kmg.kz/about> (09.07.2021)

²⁶⁰ Tengrinews.kz Gazoprovod "Saryarka" Dovedut do Stolitsy v Oktyabre. 23 Avgust 2019 (Saryarka Doğalgaz Boru Hattı Ekim'de Başkente Getirilecek, 23 Ağustos 2019.) https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/gazoprovod-saryarka-dovedut-do-stolitsyi-v-oktyabre-377307/ (09.07.2021)

²⁶¹ Annual Report of KazTransGas JSC 2019, s. 4. https://www.kaztransgas.kz/images/01_reports/annual-2019-eng.pdf (14.04.2021)

Схема газопровода «Сары-Арка»

Şekil 6. Sariarka Gaz Boru Hattı Şeması

Kaynak: Tengrinews.kz Gazoprovod "Saryarka" dovedut do stolitsy v oktyabre. (Saryarka doğalgaz boru hattı Ekim'de başkente getirilecek) 23 Ağustos 2019.

https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/gazoprovod-saryarka-dovedut-do-stolitsyi-v-oktyabre-377307/ (09.07.2021)

3.3.4. Kazakistan-Çin Boru Hattı

Kazakistan, iç boru hattı sistemini geliştirmenin yanı sıra, Türkmen ve Özbek gazının Kazakistan üzerinden Rusya ve Çin'e uluslararası geçişini artırmak için stratejik konumunu da etkin bir şekilde kullanmaktadır. Kazakistan kara ile çevrili olduğundan, petrol ve gaz ihracat yollarının çeşitlendirilmesi, enerji güvenliği açısından devlet politikasının ana amaçlarından biri olmuştur ve olmaya da devam etmektedir. Bugün dünyanın en uzun üç doğalgaz boru hattından ikisi Kazakistan'dan geçmektedir. Bunlar, Rusya'ya uzanan ve Kazakistan'ın batı sınırından geçerek Batı Avrupa'ya giden hat ve ülkenin güney sınırını geçerek Çin'e ulaşan Kazakistan-Çin

boru hattıdır. Burada ikinci sırada zikredilen boru hattının inşaatı Mart 2014'te başlamış ve Kasım 2017'de tamamlanmıştır.²⁶²

Kazakistan-Çin doğalgaz boru hattının Kazak gaz taşımacılığı sektörü ve iki ülke arasındaki işbirliği için inşa edilmesinin yanı sıra, bu projenin Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan ve Çin'i bir dostluk kuşağı çerçevesinde birbirine bağlayacağı düşünülmektedir. Bu gaz boru hattının tamamına "Trans-Asya Gaz Boru Hattı" adı verilmektedir. Türkmenistan'dan Çin sınırına kadar uzunluğu 1.833 kilometre olup, bunun 1.310 kilometresi Kazakistan topraklarından geçmektedir. Böylece, ulus ötesi doğu güzergahı aynı anda dört devleti birleştirmektedir. (Bkz. Şekil 7) Enerji kaynaklarının temini için yeni verimli güzergâhların oluşturulması ve yönlerinin çeşitlendirilmesi, Kazakistan-2050 Stratejisinin temel öngörülerinden biridir.

Şekil 7. Trans-Asya Gaz Boru Hattı

Kaynak: Forbes.kz Uvelichena moshchnost' gazoprovoda Kazakhstan – Kitay. 30 Kasım 2017.

https://forbes.kz//process/energetics/uvelichena_moschnost_gazoprovoda_kazahstan_kitay/?

(09.07.2021)

²⁶² Forbes.kz Uvelichena Moshchnost' Gazoprovoda Kazakhstan – Kitai. 30 Noyabr' 2017 (Kazakistan-Çin Doğalgaz Boru Hattının Kapasitesi Artırıldı. 30 Kasım 2017) https://forbes.kz//process/energetics/uvelichena_moschnost_gazoprovoda_kazahstan_kitay/? (09.07.2021)

Kazakistan - Çin doğalgaz boru hattı, toplam uzunluğu 7.500 km'yi aşan Türkmenistan - Özbekistan - Kazakistan - Çin sınır ötesi gaz boru hattının ayrılmaz bir parçasıdır. Kazakistan-Çin doğalgaz boru hattı (A, B ve C hatları) yıllık 55 milyar metreküp kapasiteye sahiptir.²⁶³ Kazakistan-Çin doğalgaz boru hattı projesinin uygulanması, Kazakistan'ın, gaz ihracatını çeşitlendirmesine ve Rusya'ya olan bağımlılığını azaltmasına yardımcı olmaktadır.

3.3.5. Orta Asya - Merkez Boru Hattı

Dünyanın en uzun üçüncü gaz boru hattı olan, Orta Asya-Merkez Boru Hattı'nın inşası, Kazakistan'da gaz endüstrisinin doğuşunda ve gelişmesinde önemli bir proje olmuştur. Bu doğalgaz boru hattı Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan ve Rusya olmak üzere dört devletin topraklarından geçmektedir.²⁶⁴

KazMunayGaz Taşıma ve Depolama şirketi Başkan Yardımcısı İbulla Serdi, Orta Asya-Merkez doğalgaz boru hattının önemini şöyle ifade etmektedir: “Orta Asya-Merkez doğalgaz boru hattı, Kazakistan gaz endüstrisinde özel bir yere sahiptir. Ulusal Operatör KazTransGaz'ın gaz işçilerinin çalışmaları sayesinde bugün mükemmel teknik durumda olduğu belirtilmelidir. Bu eşsiz bir gaz boru hattıdır ve kapasitesi, yalnızca Kazakistan'ın güney bölgelerine kesintisiz gaz yakıtı sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda Rusya'ya, ardından Avrupa'ya ve hatta Çin'e gaz ihraç etmeyi mümkün kılmaktadır.”²⁶⁵

2014 yılında, Kazakistan'ın "Cangala", "Makat", "Opornaya" ve "Beineu" istasyonlarında, ülkenin güney bölgelerine gaz pompalamak ve Çin'e ihracat için borular inşa edilmiştir. Bugün de Kazakistan'ın Kaşagan, Tengizchevroil, Şogyrlı ve Şomyshy alanları Orta Asya-Merkez gaz boru hattına bağlıdır.

---

²⁶³ KazTransGas Şirketinin Resmi Web Sitesi <https://kaztransgas.kz/index.php/ru/press-tsentr/publikatsii/763-otkrytie-novoj-nitki-gazoprovoda-kazakhstan-kitaj-polnostyu-isklyuchaet-zavisimost-yuzhnykh-regionov-ot-importa-gaza> (09.07.2021)

²⁶⁴ Zhaxyglova, Myrzabekova, a.g.e., 2016, s. 15.

²⁶⁵ KazTransGas. Magistral'nomu Gazoprovodu “Srednyaya Aziya- Tsentri” - 50 Let. (Orta Asya Merkezi Boru Hattı 50 Yaşında) <https://kaztransgas.kz/index.php/ru/press-tsentr/novosti-kompanii/1269-magistralnomu-gazoprovodu-srednyaya-aziya-tsentr-50-let> (09.07.2021)

3.4. Kazakistan'da Diğer Enerji Kaynakların Mevcut Durumu

3.4.1. Kömür Rezervleri

Kazakistan'da 2019 yılı için kanıtlanmış kömür rezervi 25.605 milyon tondur ve bu da ülkeyi dünyada sekizinci sıraya getirmekte ve dünyadaki toplam kömür rezervinin yaklaşık % 2,4'ünü oluşturmaktadır. Kömürün çoğu Orta Kazakistan (Karagandy bölgesi) ve Kuzey Kazakistan'da (Pavlodar ve Kostanay bölgeleri) bulunmaktadır. Ülkede 400'den fazla kömür yatağı mevcuttur. Kömür üretiminin çoğu, ülkenin orta kesimindeki iki ana havzadan gelmektedir. Bunlar, yer altı madenciliğinden metalürjik kömür sağlayan Karagandy Havzası ile elektrik endüstrisine kömür sağlayan Ekibastuz Havzasıdır.²⁶⁶

2019 yılında Kazak kömürünün toplam üretimi 111 milyon ton, ihracatı ise 28 milyon ton oldu. Tarihsel olarak Rusya, Kazak kömürünün ana alıcısı durumundadır. Örneğin, 2016 yılında Kazakistan'dan ihraç edilen tüm kömürün % 81'i Rusya'ya gönderilmiştir. Kazak kömürü için diğer ihraç noktaları arasında Ukrayna ve Kırgızistan ile daha az ölçüde Beyaz Rusya, Çin, Japonya, Özbekistan bulunmaktadır.

Kazakistan'ın kömür üretiminin ve ihracatının neredeyse tamamı, elektrik santrallerinde veya ısı üretmek için başka amaçlara uygun olan termik kömüründen oluşmaktadır. Kazakistan ayrıca yurt içinde tüketilen daha az miktarda metalürjik kömür çıkarmaktadır. Ülke, çeşitli mineraller açısından da zengindir. Bu mineral ve kömür yatakları ülkenin kuzeyinde ve merkezinde yoğunlaşmıştır. Kömür; madencilik ve metalürji endüstrileri ile Kazakistan'daki elektrik enerjisi endüstrisi için ana enerji kaynağıdır.²⁶⁷

---

²⁶⁶ Debo Adams , IEA Clean Coal Centre, UK, Provides an Overview of the Kazakh Coal Industry and Notes the Commodity's Continuing Importance to the Nation's Economy. October 2019. <https://www.iea-coal.org/wp-content/uploads/2019/10/Debo-Adams-Kazakhstans-beating-heart.pdf> (17.04.2021)

²⁶⁷ https://www.kazenergy.com/upload/document/energy-report/NationalReport19_ru.pdf s. 44.

3.4.2. Uranyum Rezervleri

Kazakistan dünyadaki uranyum rezervlerinin % 12'sine sahiptir ve 2009 yılında dünya üretiminin %28'i ile Kanadalı Cameco ve Fransız Areva'dan sonra önde gelen uranyum üreticileri arasına girmiştir. 2010 yılında ülke, dünya uranyum üretiminin % 33'üne, 2014'te ise % 41'ine ulaşmıştır.

Kazakistan 2015 yılında 24 bin tonun üzerinde uranyum üretimi yaptı ve rezerv arama açısından Avustralya'dan sonra ikinci sırada yer aldı. Kazakistan uranyumu, diğer Asya ülkeleri Çin, Japonya, Güney Kore, Hindistan ve Rusya Federasyonu ile Avrupa Birliği ve ABD gibi gelişmiş nükleer enerjiye sahip ülkelere yaygın olarak ihraç edilmektedir.²⁶⁸

2020 itibariyle Kazakistan'da aktif nükleer tesis bulunmamaktadır. Kazakistan dünyadaki en büyük uranyum yataklarından birine (kanıtlanmış tüm dünya rezervlerinin yaklaşık %14'ü) sahip olmasına ve dünyadaki en büyük uranyum üreticisi olmasına (2019'da dünya üretiminin yaklaşık %42'si) rağmen, ülkede bir nükleer enerji santrali inşa etmek için özel bir plan bulunmamaktadır. Kazakistan'daki tek nükleer enerji santrali olan Aktau'daki 90-MW nükleer reaktörü ise, 1999'da kapatılmıştır.²⁶⁹

Kazakistan'da hâlâ büyük bir nükleer enerji potansiyeli vardır ve bu nedenle Rusya uzun süredir Kazakistan'a nükleer enerji santrali kurma konusunda yardım teklifleri sunmaktadır. Günümüzde Kazakistan, uranyum hammaddesini Çin, Fransa, Rusya, Hindistan, ABD ve Kanada'ya ihraç etmektedir. Bununla birlikte, Nisan 2020'de, dünyanın en büyük uranyum üreticisi Kazatomprom, COVID-19 nedeniyle 2022'ye kadar üretimde % 20'lik bir azalma olacağını açıklamıştır.²⁷⁰

---

²⁶⁸ Viktoriya Kuchma, Uranovyye Ambitsii Kazakhstana. 2 Yunya 2016. (Kazakistan'ın Uranyum Tutkuları 02 Haziran 2016) <https://kapital.kz/gosudarstvo/50797/uranovyye-ambitsii-kazakhstana.html> (17.04.2021)

²⁶⁹ Marat Karatayev, Michèle L. Clarke, Current Energy Resources in Kazakhstan and The Future Potential of Renewables: A Review". *Energy Procedia* 59, 2014, s. 100.

²⁷⁰ Nuclear Power Rises With Shifting Political Tides. 13 November 2020. <https://stockhead.com.au/resources/nuclear-power-rises-with-shifting-political-tides/> (17.04.2021)

3.4.3. Yenilenebilir Enerji Kaynakları

Kazakistan'da yenilenebilir enerji kaynaklarının ve alternatif enerji kaynaklarının yavaş gelişmesinde büyük hidrokarbon kaynaklarının varlığı temel faktörlerden biridir.²⁷¹ Ancak, Kazakistan'ın resmi genel politikasından da anlaşılacağı üzere, Kazak hükümeti yenilenebilir enerji projelerine yatırım çekmek için güçlü bir siyasi iradeye sahip görünmektedir. Nitekim Kazakistan hükümeti, yerli elektrik üretiminde yenilenebilir enerji kaynaklarının payını 2030'da %30'a ve 2050'de %50'ye çıkarmak için güçlü bir taahhütte bulunmuştur.²⁷²

Günümüz şartlarında, Kazakistan bir bütün olarak yenilenebilir enerji kaynaklarının geliştirilmesi için iyi bir yasal ve kurumsal çerçeveye sahiptir. Örneğin, Kazakistan'da yenilenebilir enerji kaynaklarına dair projeler, bağımsız bir enerji proje modeli kapsamında tedarik edilmektedir. Bu projeler sayesinde devlet kurumları, proje tarafından üretilen elektriği özel sektör kuruluşu ile uzun vadeli (15 yıllık) bir elektrik satın alma anlaşması yapabilmektedirler.²⁷³

Kazakistan, 1 Ocak 2018'den itibaren yeşil enerjide sabit tarife destekleme sisteminden vazgeçerek daha rakabetçi açık artırma mekanizmasına geçmiştir. İhale sistemi, yenilenebilir enerji projelerinin teslim sürecini açık ve şeffaf hale getirerek en karlı projelere ivme kazandırmıştır.

2019 sonu itibariyle, Kazakistan'da 936,8 mw kapasiteli 83 yenilenebilir enerji tesisi işletilmektedir, ancak bu, Kazakistan'da üretilen tüm elektriğin yalnızca %0,8'idir. Böylece, yenilenebilir enerji kaynaklarının payı 2018'de enerji üretiminin yalnızca %1,4'ünü oluşturmuştur.²⁷⁴

---

²⁷¹ Karatayev, L. Clarke, Current Energy Resources in Kazakhstan and The Future Potential of Renewables: A Review, 2014, ss. 100-101.

²⁷² Address by the President of the Republic of Kazakhstan, Leader of the Nation, N.Nazarbayev "Strategy Kazakhstan-2050": New Political Course of the Established State". 14 December 2012 https://www.akorda.kz/en/events/astana_kazakhstan/participation_in_events/address-by-the-president-of-the-republic-of-kazakhstan-leader-of-the-nation-nnazarbayev-strategy-kazakhstan-2050-new-political-course-of-the-established-state-1 (20.04.2021)

²⁷³ Zhanel Tagayeva Kaspiyskiy Truboprovodnyi Konsortsium I Voprosy Energeticheskoi Bezopasnosti Kazakhstana (Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu ve Kazakistan Enerji Güvenliği Sorunları), (Yüksek Lisans Tezi), Almaty: Al - Farabi Kazak Ulusal Üniversitesi, 2015, s. 44.

²⁷⁴ Shirokomasshtabnoye Razvitiye Vozobnovlyayemykh Istochnikov Energii i Ego Vliyaniye na Rynok Elektroenergii i Setevuyu Infrastrukturu. 14 Noyabr' 2020. (Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Geniş Ölçekli Gelişimi ve Elektrik Piyasası ve Şebeke Altyapısı Üzerindeki Etkisi. 14 Kasım 2020) https://unece.org/sites/default/files/2021-01/RUSUNECE_14.11.20.pdf (15.04.2021)

3.5. Hazar Bölgesinin Enerji Boyutu

Hazar bölgesi, hem küresel hem de bölgesel olarak modern uluslararası düzenin şekillenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. SSCB'nin çöküşünden sonra, Hazar bölgesindeki durum, bu bölgede jeopolitik kontrolün kurulmasına büyük bölgesel olmayan oyuncuların ilgisindeki keskin artış nedeniyle karmaşık dinamik değişikliklere maruz kalmıştır.

Modern dünyada enerji güvenliğinin sağlanması, uluslararası ilişkilerin ana konusu olan devletlerin ulusal çıkarlarının korunmasında özel bir rol kazanmıştır. E. Kuzmin ve A. Kagramanov ortak çalışmalarında, "bugün enerji güvenliğinin, enerji kompleksinin normal işleyiş koşulları olarak anlaşılması ve bu temelde ülkenin savunma kabiliyetini uygun seviyede tutması gerektiğini" belirtmektedirler.²⁷⁵

Enerji güvenliği, modern devletlerin ulusal güvenlik kavramlarının temel bir unsurudur. M. Entin bu eğilim hakkında şöyle yazmaktadır: "Devletin himayesinde geliştirilen ulusal enerji güvenliği kavramları daha da yaygınlaşmaktadır".²⁷⁶ Şu anda, enerji kaynaklarına erişim sağlamanın ana yollarından biri boru hattı taşımacılığıdır. Boru hattı taşımacılığı uzmanı A. Perchik'e göre "boru hattı taşımacılığı, özellikle petrol ve gaz gibi bu tür ürünlerin taşınması, sadece ekonomi için değil, aynı zamanda ulusal güvenliğin sağlanması için de stratejik öneme sahiptir. Ana güzergâhlar üzerinde devlet kontrolüne duyulan ihtiyacın nedeni budur."²⁷⁷

Ulusal çıkarların karşılanması, belirli kaynakların kullanılmasını gerektirir. Hazar bölgesinin enerji rezervleri, hem dış hem de bölgesel aktörlerin sağlamlaştırmaya çalıştıkları önemli bir kaynaktır. Aynı zamanda, Hazar petrol ve gazını tedarik etmenin ana yöntemi tam olarak boru hattı taşımacılığıdır.

---

²⁷⁵ E. Kuz'min & A. Kagramanov. *Global'naya Energeticheskaya Bezopasnost' i Truboprovodnyy Transport. Politiko Pravovoy Aspekt. (Küresel enerji güvenliği ve boru hattı taşımacılığı. Siyasi ve hukuki yönü.)* Moskva: Nauchnaya Kniga, 2009, ss. 17-18.

²⁷⁶ M. Entin, "Truboprovodnyy Transport: Politika i Pravo" (Boru Hattı Taşımacılığı: Politika ve Hukuk), *Moskovskiy Zhurnal Mezhdunarodnogo Prava. Spets. Vypusk*, 2006, ss. 167-168.

²⁷⁷ A. Perchik, *Sovremennyye Tendentsii Razvitiya Truboprovodnogo Prava v Rossii. (Rusya'da Boru Hattı Hukukunun Gelişimindeki Modern Eğilimler)* *Moskovskiy Zhurnal Mezhdunarodnogo Prava. Spets. vypusk*. 2006, ss. 19-20.

1991'den bu yana, bölgesel devletlerin ve dış aktörlerin denizin enerji potansiyeline artan ilgisi bağlamında, Hazar'ın enerji rezervlerinin değerlendirilmesi sorunu, bir jeolojik sorunun çerçevesini aşmış ve uluslararası nitelikte jeopolitik bir boyuta ulaşmıştır.

Hazar'ın kanıtlanmış hidrokarbon kaynaklarının bölgesel ve uluslararası düzeyde değerlendirilmesi, bölge dışı ve bölgesel oyuncuların ulusal çıkarlarından etkilenmekte ve bu da bölgenin enerji kaynaklarının değerlendirilmesinde ciddi farklılıklara yol açmaktadır.²⁷⁸

Hazar enerji kaynaklarının hacmine ilişkin bu kadar farklı görüşlerin coğrafya ile daha az bağlantılı olduğu ve daha çok bölge katılımcılarının ve dış aktörlerin jeopolitik çıkarlarıyla bağlantılı olduğu iddia edilebilir. Bu arada, bölge devletlerinde ve yabancı bilim camiasında sunulan Hazar Denizi'nin enerji rezervlerine ilişkin veriler farklılaşmaya devam etmektedir ve bunları değerlendirmenin bir yöntemi henüz yoktur.

Son 30 yılda Hazar bölgesi, beş Hazar devletinin petrol ve gaz kompleksinin geliştirilmesine yönelik uzun vadeli planlara yansıyan büyük hidrokarbon hammadde rezervlerinin yoğunlaştığı bir bölgeye dönüşmüştür. Öte yandan, bu durum, Kazakistan, Azerbaycan ve Türkmenistan'daki petrol ve gaz projelerine yatırım yapma konusunda son derece yüksek faaliyet gösteren dünyanın en büyük ülkelerinin dikkatini çekmiştir.

3.5.1. Hazar Bölgesindeki Hidrokarbon Hammaddelerinin Değerlendirilmesi

Hazar bölgesi, dünyanın en eski petrol üretim sahalarından biridir ve giderek daha önemli bir küresel enerji kaynağı halini almaktadır. Hazar, Sovyetler Birliği'nin çöküşüne kadar büyük ölçüde bir petrol kaynağı olarak kullanılmamıştı. Değerli hidrokarbon yataklarına erişimi olan ülkeler, bölgedeki enerji kaynaklarını geliştirmek için farklı yaklaşımlar benimsemiştir. Aynı zamanda, ülkelerin

---

²⁷⁸ A. Kokoshin, *Mezhdunarodnaya Energeticheskaya Bezopasnost'. (Uluslararası enerji güvenlik)* Moskva: Yevropa, 2006, s. 23.

hükümetleri arasında bölgesel işbirliği eksikliği ve Hazar hidrokarbon kaynaklarının ihracatı için az sayıdaki seçenek, Hazar petrol ve doğalgaz kaynaklarının gelişimini yavaşlatmıştır.

Bölgenin önemi esas olarak maden kaynaklarına göre belirlenmektedir. Birçoğu genel olarak önemli olduklarını varsaysa da, Hazar petrol ve doğalgaz rezervlerine ilişkin veriler büyük farklılıklar göstermektedir. Dahası, Batılıların tahminleri, Rus tahminlerinden çok daha iyimser görünmektedir.²⁷⁹ Küresel öneme sahip bu rezervlerle ilgili veriler ise şüphe yaratmaktadır. Bu bağlamda Rusya Federasyonu Dışişleri Bakan Yardımcısı V. Kalyuzhny'ye göre, "Hazar'ın hidrokarbon kaynakları büyüktür, ancak Hazar bir Basra Körfezi de değildir ve dünya petrol piyasası için başlıbaşına bir kaynak olma rolünü üstlenemez".²⁸⁰

Dolayısıyla bilimsel konuda yeterli sayıda yayın olmasına rağmen, Hazar'ın hidrokarbon rezervleri hakkında hala kesin bir değerlendirme yoktur. Rus araştırmacılara göre bu tür bir belirsizlik, her şeyden önce, Hazar hakkında yetersiz bilgi birikimi gerçeğiyle ilişkilidir. 1997'de ABD Dışişleri Bakanlığı'nın da Hazar'daki petrol rezervleri üzerine tahminlerini abartan verileri yayınlamış olması, bölgedeki hidrokarbonların geliştirilmesine yalnızca büyük Amerikan şirketlerini dahil etmek için yapılmıştır.²⁸¹

Energy Information Administration'a (EIA) göre Hazar bölgesi, keşfedilen ve muhtemel rezervlerde 48 milyar varil petrol ve 292 trilyon metreküp doğalgaz içermektedir. Bu rezervlerden petrolün yaklaşık %75'i ve doğalgazın %67'si kıyıda 100 mil uzakta bulunmaktadır. Bu petrol ve gaz rezervleri kıyı devletleri arasında eşit olarak bölünmemiş, yalnızca birkaç büyük alanda yoğunlaşmış durumdadır. Bölgesel çatışmalar ve sınırlı araştırmalar nedeniyle hidrokarbon kaynaklarının toplam hacmini belirlemek zordur. Çevresel etki değerlendirmesi (ÇED) tahminleri, saha analizine dayalı olarak, Hazar'ın hem karada hem de açık denizdeki daha geniş

---

²⁷⁹ Evgeniy Denisov, *Enrgeticheskaya Sostavlyayushchaya Mezhdunarodnykh Otnosheniy v Sovremennoi Tsentral'noi Azii* (Modern Orta Asya'da Uluslararası İlişkilerin Enerji Bileşeni), (Dissertatsiya na Soiskaniye Uchenoi Stepeni Kandidata Istoricheskikh Nauk), Moskva: Federal'noe Gosudarstvennoe Byudzhethnoe Uchrezhdeniye Nauki Institut Vostokovedeniya RAN, 2013. s. 99.

²⁸⁰ V. Kalyuzhnyy, "Neft' Rossii" (Rusya'nın Petrolü). *Mezhdunarodnaya Zhizn'*, No: 5, 2003, s. 77.

²⁸¹ Tagayeva, *Kaspiyskiy Truboprovodnoi Konsortsiyumu I Voprosy Energeticheskoi Bezopasnosti Kazakhstana* (Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu ve Kazakistan Enerji Güvenliği Sorunları), 2015, s. 48.

rezervlerinde 48 milyar varil petrol ve 292 trilyon kübik feet doğal gaz bulunduğunu söylemektedir. Rezerv verileri hem kanıtlanmış hem de olası kaynakları içermektedir. Hazar rezervlerinin çoğu, Hazar kıyısının yakınında, özellikle kuzey kıyılarında bulunan açık denizdedir.²⁸² Açık deniz petrol rezervlerinin çoğu Hazar'ın kuzey kesiminde yer almaktadır ve açık deniz doğal gaz rezervlerinin en büyük kısmı Hazar'ın güney kesiminde mevcuttur. Ayrıca, başta Rusya'nın Kuzey Kafkasya bölgesi olmak üzere, kıyından 100 mil açıktaki kıyı sahaları, petrolün %35'ini (16,6 milyar varil) sağlamaktadır. Kalan petrol ve doğal gaz rezervleri, örneğin 12 milyar varil petrol ve 56 trilyon metreküp doğal gaz, Hazar'ın geniş havzalarında, özellikle Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan'da daha uzak kıyı bölgelerine yayılmaktadır.²⁸³

Tahminlere göre siyasi ve ekonomik koşulların bileşimi ile Hazar bölgesinde 10-15 yıl içinde mevcut dünya üretiminin %6'sından fazlasını elde etmek mümkün olacaktır. Bu nedenle, Hazar hidrokarbon rezervlerinin ve üretiminin değerlendirilmesinde özel dikkat gösterilmesi gerekmektedir. Aynı zamanda, Hazar bölgesinin konumu, petrol açısından Kuzey Denizi rezervleriyle karşılaştırılabilir. Kuzey Denizi'nin kaynakları tükendiğinden, Hazar'ın enerji rezervlerini bir dünya rezervi olarak değerlendirme potansiyeli artmaktadır.

Kanıtlanmış petrol rezervlerinin en büyük payını Kazakistan (3,6 milyar ton) ve Azerbaycan (1 milyar ton) almaktadır. Türkmenistan'ın Hazar bölgesindeki petrol rezervlerinin ise 230 milyon ton olduğu tahmin edilmektedir. Rus sektöründe de yaklaşık 300 milyon ton petrol olduğu hesaplanmaktadır.

Kanıtlanmış gaz rezervlerinin büyük bir kısmı Türkmenistan'da (2,92 trilyon metreküp) ve Hazar bölgesinin Rus kesiminde (2,5 trilyon metreküp) bulunmaktadır. Kazakistan'ın Hazar bölgesinde ise 1,9 trilyon metreküp ve Azerbaycan'da 0.72 trilyon metreküp gaz rezervi mevcuttur.²⁸⁴ Bugün Hazar bölgesinde petrol ve gaz

---

²⁸²Caspiyskiy Vestnik. Kaspiyskii Bassein: Geopolitika i Budushchiy Balans Sil . (Hazar Havzası: Jeopolitik ve Gelecekteki Güç Dengesi) 26 Aralık 2017. <http://casp-geo.ru/kaspiyskiy-bassejn-geopolitika-i-bud-3/> (25.04.2021)

²⁸³ Seyyed Khamid Khosseyi Khorami, "Kaspiyskiy Resurs i Interesy Irana v Etom Regione" (Hazar Kaynağı ve İran'ın Bu Bölgedeki Çıkarları). *Theories and Problems of Political Studies*, Vol. 6, Is. 4A, 2017, s. 103.

²⁸⁴ Hidayatova, ""Rol' Energeticheskogo Potentsiala Azerbajjana i Kazakhstana v Sisteme Geopoliticheskikh i Energeticheskikh Interesov SSHA v Kaspiyskom Regione" (ABD'nin Hazar

Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan tarafından üretilmektedir. 2009'dan bu yana Rusya da bu üretici ülkeler listesine dahil olmuştur.

Önümüzdeki 10 yıl içerisinde Kazakistan'ın, Hazar bölgesindeki tüm petrolün yaklaşık %55'ini üreteceği varsayılmaktadır. Azerbaycan bu göstergede ikinci sırada yer alırken, Rusya ve Türkmenistan birlikte yaklaşık %13 paya sahip olacaktır. Petrol üretiminde en önemli artışın ise kuzey Hazar'da olması beklenmektedir.²⁸⁵

3.6. Kazakistan'ın Hazar Enerji Kaynaklarını Dünya Enerji Pazarına Taşıma Politikası

SSCB'nin çöküşünden sonra uzun süreli bir ekonomik krizle karşı karşıya kalan devletler, ulusal siyasi ve ekonomik sorunlarını değişik şekillerde çözmeye çalıştılar. Aynı zamanda, farklı seviyelerdeki hammaddeler, sosyo-politik ve diğer fırsatlar, dış politika stratejilerinin gelişimini önemli ölçüde etkileyebilmişlerdir.

Komşular arasındaki üretim bağlarının kopması, keskin bir ekonomik ve siyasi kriz koşullarında piyasa ekonomisine geçiş, bölge devletlerini sanayi üretiminde önemli bir düşüşe ve dolayısıyla Hazar ülkelerinin ekonomik olarak gelişmiş dünya güçlerine yönelmesine neden olmuştur.

SSCB'nin çöküşünden sonra, Hazar bölgesi hem büyük dış aktörler (ABD, AB, Çin) hem de bölge devletleri tarafından petrol ve gazı dünya pazarına taşımının en umut verici yollarından biri olarak görülmeye başlanmıştır. S. Zhiltsov ve I. Zonn'un belirttiği gibi “Batı ülkeleri diplomatik, ekonomik ve askeri mekanizmalar aracılığıyla Hazar ülkeleri üzerinde, öncelikle enerji zenginlikleri ile ilgili denetim kurmaya çalışmışlardır”.²⁸⁶

Petrol taşıma güzergâhlarının belirlenmesi için verilen jeostratejik mücadelede yer alan ana oyuncular arasındaki ilişkiler önem kazanmıştır. Boru

---

bölgesindeki jeopolitik ve enerji çıkarları sisteminde Azerbaycan ve Kazakistan'ın enerji potansiyelinin rolü), 2017, s. 2.

²⁸⁵ Denisov, *Enrgeticheskaya Sostavlyayushchaya Mezhdunarodnykh Otnosheniy v Sovremennoi Tsentral'noi Azii (Modern Orta Asya'da Uluslararası İlişkilerin Enerji Bileşeni)*, 2013, s. 105.

²⁸⁶ S. Zhil'tsov & I. Zonn, *Kaspiyskaya Truboprovodnaya Geopolitika: Sostoyaniye i Realizatsiya (Hazar Boru Hattı Jeopolitiği: Durum ve Uygulama)*. Moskva: Vostok-zapad, 2011, s. 8.

hatları, Hazar bölgesinin tüm devletleri üzerinde güçlü bir siyasi etki aracı haline gelmiştir.

Bölgesel bölünmeler sırasında Sovyet sonrası cumhuriyetlerin devraldığı Hazar petrol ve gaz rezervleri, Hazar kıyı devletleri arasında eşit olmayan bir şekilde dağıtılmıştı. Hazar'ın orta hat (median line) çizgisi boyunca ulusal sektörlere bölünmesi, Kazakistan, Azerbaycan ve Türkmenistan'ın kendi enerji kaynaklarını dünya pazarlarına ulaştırmak için, büyük yabancı yatırımcılar çekmesine neden olmuştur.

Büyük devletler bu şartlardan yararlanarak, Kazakistan Cumhuriyeti'nin petrol ve gaz endüstrisi ile yakın bağları olan oldukça büyük petrol rezervlerinin sahibi oldular.

Hazar'daki petrol ve gaz kaynaklarının onlarca yıl önce keşfedildiği gerçeğini akılda tutmak gerekmektedir. Ancak bunların çıkarılması konusunda mevcut endüstrilerin denizde gerekli işlemleri yürütmek için yetersiz olmaları gerçeğinden dolayı, Hazar rezervlerinin gelişimi yavaş olmuştur.

Kazakistan'da petrol ve gaz kaynakları, endüstrinin öncelikli alanlarından biri olmaya devam etmektedir. Günümüzde BDT ülkeleri arasında Kazakistan, Rusya'dan sonra ikinci petrol üreticisi olarak dünya ülkeleri sıralamasında 90 ülke içinde ilk otuzda yer almaktadır. Anlaşılacağı üzere, üretim hacmi açısından, Kazakistan'ın petrol ve gaz kompleksi diğer endüstriler arasında belirgin bir yere sahiptir.

Kazakistan'ın, yaklaşık 5378 km'lik petrol ana boru hatları KazMunayGaz'ın bir yan kuruluşu olan KazTransOil (KTO) tarafından işletilmektedir. Kazakistan'da geliştirilen "Hazar'ın Kazakistan Sektörünün Kalkındırılması için Devlet Programı", endüstriyel kalkınmada gelecek vaat eden hidrokarbon yataklarını ilgilendiren büyük ölçekli bir proje sistemidir. Bu programa uygun olarak, KazMunayGaz, Hazar ve Aral bölgelerinde, petrol ve gaz projelerini uygulamak için "KazMunayTeniz" adında uzmanlaşmış bir yan kuruluş tesis etmiştir.

Kazakistan kara ile çevrili olduğundan, petrol ve gaz ihracat yollarının çeşitlendirilmesi, enerji güvenliği açısından devlet politikasının ana yönlerinden biridir ve olmaya da devam edecektir.

Modern gereksinimleri karşılayan bir boru hattı sisteminin oluşturulması, ciddi organizasyon değişikliklerini, mevcut petrol boru hatlarının işleyişinin iyileştirilmesini ve ulaştırma altyapısının daha da genişletilmesini gerektirmektedir. Son yıllarda, Kazakistan'da, petrolün nakliyesi için mevcut rekabet gücünü ve güvenilirliğini artırmayı ve yeni kapasiteler oluşturmayı ve ayrıca gerekli sözleşmeyi yaratmayı amaçlayan ana petrol boru hatları sistemini geliştirmek için çok sayıda çalışma yapılmaktadır.²⁸⁷ Günümüzde Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu (CPC), Atyrau-Samara, Atasu-Alashankou boru hattı gibi projelerinin başarılı bir şekilde işletilmesi sayesinde, Kazakistan'ın aktif işbirliği devam etmektedir.

Kazakistan'ın artan petrol ihracatı, Karadeniz ve Basra Körfezi'nin yanı sıra Rusya ve Çin üzerinden tüm büyük pazarlara ulaşmaktadır. Kazak petrol ihracatının günde yaklaşık 1,2 milyon varilinin yüzde 80'inden fazlası Rus kontrolündeki boru hatlarından (öncelikle CPC ve Atyrau-Samara petrol boru hattı) ve demiryolu ile Rusya ve Ukrayna'daki limanlara gitmektedir. Kazakistan, Aktau limanından küçük kapasiteli tankerlerle, başta Azerbaycan'da Bakü ve İran'da Neka olmak üzere Hazar Denizi boyunca birçok noktaya günde 75 bin varil petrol ihraç edilmektedir.²⁸⁸

Kazak petrolünün taşınması için uygulanan büyük projeler şunlardır: (Bkz. Şekil 8)

- 1) Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu (CPC)
- 2) Atyrau-Samara boru hattı
- 3) Atasu-Alashankou Boru Hattı

---

²⁸⁷ A. Stepanov & A. Burnasov & Yu. Kovalev & M. Baysalbekova & G. Nyusupova, "Vzaimodeistvie Rossiyskoy Federatsii i Respubliki Kazakhstan v Sfere Transportirovki Nefti, (na primere nefteprovoda «Atyrau-Samara»)", (Rusya Federasyonu ve Kazakistan'ın Petrol Taşımacılığı Alanında Etkileşimi Atyrau-Samara petrol boru hattı örneğinde)) *Vostochnaya analitika*, 2019, s. 43.

²⁸⁸ Akper Feyzullayev, "Gas Hydrates in Submarine Mud Volcanoes, the Southern Caspian Sea," The American Association of Petroleum Geologists, <http://aapg.confex.com/aapg/da2004/techprogram/A86662.htm> (05.05.2021)

Şekil 8. Kazakistan'da boru hatlarının birleşik haritası

Kaynak: <https://www.kcp.kz/company/map>

3.6.1. Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu (CPC-Caspian Pipeline Consortium)

1992 yılında Kazakistan, Rusya ve Umman Sultanlığı tarafından oluşturulan Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu projesi, Kazakistan petrolünün dünya pazarına girmesine imkan sağlamıştır. Hazar Boru Hattı Konsorsiyumunun amacı, Batı Kazakistan'dan Novorossiysk'e bir boru hattı inşa etmek ve oradan petrolü dünya pazarlarına ulaştırmaktır. Fakat petrol boru hattının inşaatı, Umman tarafından sağlanacak olan finansal sıkıntılardan dolayı ertelenmiştir.

Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu (CPC) projesinin uygulanması için beş yıllık mücadelenin sonucunda, 16 Mayıs 1997'de Moskova'da nihai bir anlaşma imzalanmıştır. Rusya, Kazakistan, Umman ve 10 özel şirketin temsilcileri, 1.500 kilometre uzunluğundaki Tengiz-Novorossiysk petrol boru hattının inşaatını başlatmayı kabul etmişlerdir.²⁸⁹

Hazar boru hattının operatörü olarak, Rus şirketi “Transneft” belirlenmiştir. CPC Bu boru hattının uygulanması Rusya için, Kazak petrolünün Rus toprakları üzerinden tedariki açısından uygun koşullar yaratmıştır.

²⁸⁹ Tagayeva, Kaspiskiy Truboprovodnoi Konsortium I Voprosy Energeticheskoi Bezopasnosti Kazakhstana (Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu ve Kazakistan Enerji Güvenliği Sorunları), 2015, s. 49.

Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu en uygulanabilir/verimli ikinci güzergâhtır ve tarifesi varil başına 3,70 \$ olarak belirlenmiştir. Ancak, CPC'nin kapasite kullanımı üyeleriyle sınırlıdır ve bunlar yetkilerini üçüncü şahıslara devredebilseler de, bir konuda karar alabilmek tüm üyelerinin onayını gerektirir.²⁹⁰

Tengiz ve Karaçaganak sahalarında üretim başladığında, Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu (CPC) ve dolayısıyla Rusya üzerinden yapılan petrol ihracatı en uygun maliyetli ve politik olarak da en risksiz olanı idi. Kuzey komşusu ile enerji işbirliğine odaklanmak, dünya pazarlarına petrolü mümkün olan en kısa sürede ulaştırmayı sağlamıştır. Kazakistan ve Rusya'nın petrol ve gaz sektöründeki yakın entegrasyonu, BDT'deki en istikrarlı ilişkiyi yansıtan, iki hükümet tarafından yapılan stratejik bir seçimdir.

Dolayısıyla CPC petrol boru hattı, pratikte uygulanan ilk projedir. Bu güzergahta taşınan Kazak petrolünün ana payı “Tengizchevroil” tarafından üretilmektedir. Tengiz-Novorossiysk boru hattı, Kazakistan petrolünün Karadeniz'e ulaştırıldığı bir boru hattı olarak 1990'ların en büyük yatırımlarından biri haline gelmiştir. Bu boru hattı, Kazakistan'daki Tengiz sahasından petrolü Novorossiysk limanı yakınlarındaki Yuzhnaya (Güney) Ozeerevka petrol terminaline taşımaktadır.

Böylece Kazakistan petrolü ulusal boru hatları aracılığıyla dünya pazarına taşınabilir durumdadır. Bu boru hattının hem siyasi hem de ekonomik faydaları vardır. Kazakistan'ın kendi boru hattını inşa etmesi ve petrolünü dünya pazarına ulaştırması, Kazakistan'ın Orta Asya ve Hazar siyasetindeki etkisini artırması açısından çok önemli bir adım olmuştur.

Şu anda, Kazakistan'ın gaz ihracatının %100'ü ve petrol ihracatının %90'ı Rusya'ya veya Rusya üzerinden yapılmaktadır. 1.500 km uzunluğundaki CPC boru hattı Rusya ve Kazakistan topraklarından geçerek Kazak petrol sahaları Tengiz ve Karaçaganak'ı Karadeniz limanına bağlamaktadır. Bu 2,6 milyar dolarlık boru hattı,

---

²⁹⁰ Adrian Dellecker, “Kaspiyskiy Truboprovodnyy Konsortsiy Barometr Investitsionnogo Klimata v Rossii” (Rusya'daki Yatırım Ortamının Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu Barometresi). *Russie. Net. Visions No.31*, 2008, s. 13.

1999'da projenin başladığı tarihte Rusya'daki en büyük tek ABD yatırımı idi.²⁹¹ (CPC'nin bileşimi için Tablo 2'ye, boru hattının güzergâhı için Şekil 9'a bkz.)

Şekil 9. Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu

Kaynak: <https://www.denizhaber.net/bp-hazar-boru-hatti-hissisini-satiyor-haber-15906.htm>

CPC, karmaşık bir organizasyon yapısına sahiptir. Projeye yedi ülkeyi temsilen üç hükümet ve on şirket katılmıştır. Ortaklar, projeyi uygulamak için CPC-R (Rusya) ve CPC-K (Kazakistan) olmak üzere iki ayrı şirket kurmuşlardır. Nisan 2007'de, Rusya Federal Mülk Yönetimi Ajansı, CPC'deki %24 hissesinin yönetimini Transneft'e devretmiştir. Petrol şirketleri, ev sahibi hükümetler tarafından sağlanan varlıklarla birlikte boru hattının ilk inşaatını finanse etmişlerdir. CPC'nin gelirleri, boru hattının gelecekteki genişlemelerini finanse etmek için kullanılacaktır.

²⁹¹The White House, Office of the Press Secretary, "Caspian Pipeline Consortium Fact Sheet," November 13, 2001, at <http://www.whitehouse.gov/news/releases/2001/11/20011113-17.html> (07.05.2021).

Tablo 2: CPC hissedar sermayesinin yapısı

Kazakhstan	19%
Oman	7%
Chevron Caspian Pipeline Consortium Co	15%
Lukarco B.V.	12.50%
Mobile Caspian Pipeline Co	7.50%
Rosneft-Shell Caspian Ventures Ltd.	7.50%
Agip International (N.A.) N.V.	2%
Oryx Caspian Pipeline LLC	1.75%
BG Overseas Holdings Ltd.	2%
Kazakhstan Pipeline Ventures LLC	1.75%

Kaynak: Adrian Dellecker, Kaspiyskiy truboprovodnyy konsortsiyumu barometr investitsionnogo klimata v Rossii (Rusya'daki yatırım ortamının Hazar boru hattı konsorsiyumu barometresi). *Russie. Net. Visions No.31, 2008, s. 14.*

CPC, üreticiye ait bir boru hattı olması veya petrol taşımayı bekleyen bir grup hissedar adına finanse edilen ve inşa edilen bir güzergâh olması bakımından bölgeye özgüdür. Bu hat, ortak kullanım tesisleri olan ve üçüncü şahısların sahip olduğu ham petrolü taşıyan mevcut bölgesel boru hattı sistemlerinden kökten farklıdır. CPC tarifeleri, hissedarlar arasındaki anlaşmalara göre belirlenir; dolayısıyla düzenleyici bir kurum tarafından belirlenmez.²⁹²

13 Ekim 2001'de CPC, ilk petrol tankerini Karadeniz'de Rusya'nın Novorossiysk kenti yakınlarındaki deniz terminalinde yüklemiştir. Bu gelişme, Kazakistan petrolünün uluslararası pazarlara sevk edilmesinin başlangıcı olarak kabul edilir. Ayrıca, Deniz Terminali için kapsamlı bir test ve devreye alma programı başlatılmıştır. Aynı zamanda, CPC, 13 Eylül 2002'de bir petrol kalitesi bankası kurmuştur. Bunu yaparken konsorsiyum, bölgede her tedarikçinin kendi petroleri için gerçek piyasa değerini elde etmesine izin veren ve nihayetinde tüm CPC hissedarları için daha fazla getiri sağlayan bir serbest piyasa mekanizması yaratmıştır.

Kazakistan, sürekli olarak CPC aracılığıyla petrol arzını artırmaya yönelik bir politika izlemektedir. Örneğin 2004 yılında boru hattından geçen petrol tedarik

²⁹² Caspian Pipeline Consortium, "General Information," www.cpc.ru/portal/alias!press/lang!en-us/tabID!3357/DesktopDefault.aspx (08.05.2021).

hacmi yılda 30 milyon tona yükselmiştir. Aynı dönemde, boru hattının kapasitesini artırma seçenekleri üzerinde tartışmalar başlamıştır. Son yıllarda pompalanan petrol hacmi, 2024 yılına kadar 80 milyon tona çıkma beklentisiyle 67 milyon tona ulaşmıştır.²⁹³ Bu planların uygulanması, Kazakistan'da, özellikle Tengiz, Karaçaganak ve Kaşagan sahalarında petrol üretimindeki artışla ilişkilidir.

3.6.2. Atyrau-Samara Boru Hattı

"Atyrau-Samara" petrol boru hattı 15 ilâ 18 milyon tona kadar bir kapasiteye sahiptir. Atyrau ve Mangistau bölgelerindeki sahalarda üretilen toplam Kazakistan petrol hacminin yaklaşık %75'i bu boru hattı aracılığıyla Atyrau petrol rafinerisine ve Atyrau-Samara sistemine pompalanmaktadır. Bu boru hattı ile petrol, yurtdışına ve yakın-uzak bölgelere ihraç edilmektedir.

Petrol boru hattı, Kazakistan Cumhuriyeti'nin Atyrau, Mangistau ve Batı Kazakistan bölgelerinin yanı sıra Rusya Federasyonu'nun Samara bölgesinden geçmektedir. Petrol boru hattının toplam uzunluğu 1.500 km'dir ve bunun 1.237,4 km'si Kazakistan Cumhuriyeti sınırları içerisindedir.

Atyrau-Samara petrol boru hattı, Kazakistan petrolünün "Transneft" petrol taşıma sistemi yoluyla Karadeniz terminallerine (Novorossiysk, Yuzhny) ve bazı BDT ülkelerine teslim edilebilmesi için ana ihracat boru hatlarından biridir. Bu hat sayesinde Baltık Denizi (Primorsk, Gdansk, Butinge) ve ayrıca Avrupa ülkeleri (Polonya, Almanya, Macaristan, Slovakya, Çek Cumhuriyeti ve diğerleri) pazarlarına ulaşmak mümkündür. Atyrau-Samara petrol boru hattı (taşıma kapasitesi 17,5 milyon ton olmak üzere), Kazak petrolünün Rusya üzerinden geçiş potansiyelini yılda 70 ilâ 79 milyon tona kadar çıkarmaktadır.

Mart 2007'de Rusya ve Kazakistan, Atyrau-Samara boru hattı üzerinden Kazak petrol ihracatının yılda 15 milyon ton olarak devamını muhafaza etmek için bir protokol imzalarken; eş zamanlı olarak CPC'nin kapasitesini genişletmeyi de kabul etmişlerdir. Planlandığı gibi genişleyen sevkiyatlara birlikte, Moskova Kazak

---

²⁹³ Zhil'tsov, Energeticheskaya Politika Prikaspiyskikh Gosudarstv: Itogi i Novyye Vyvody (Hazar Devletlerinin Enerji Politikası), 2020, s. 27.

hidrokarbon ihracatı üzerindeki kontrolünü büyük ölçüde sürdürmeye devam etmektedir.²⁹⁴

Nazarbayev Rusya ve Kazakistan'ın birbirine rakip değil, ortak olduğunu varsaymaktadır. Küçük bir ortak olarak Astana, Rusya ile petrol ve gaz ihracatı konusunda doğrudan rekabete girmek istememekte ve kuzey komşusunun boru hatlarına güvenmeye devam etmektedir. Ancak bazı bölge uzmanları, Moskova'nın Astana'yı alternatif yollar aramasına izin vermek yerine Rus boru hatlarına aşırı bağımlı olmaya zorladığını varsaymaktadır.²⁹⁵

Şu anda, Kazakistan'ın petrol ihracatı için en ucuz güzergah, Rusya'ya petrol boru hattı ağı üzerinden bağlanan Atyrau-Samara boru hattıdır. Geçiş tarifesi varil başına 0,73 \$ olup, Kazakistan üzerinden geçen tarife hariç olmak üzere varil başına yaklaşık 2-3 \$ olarak belirlenmektedir. Bununla birlikte hem Atyrau-Samara boru hattının kapasitesi hem de Rusya ile Kazakistan arasındaki mevcut anlaşmalar, bu güzergah üzerinden yapılan sevkiyatları yılda 15-17,5 milyon tonla sınırlamaktadır. Bu nedenle, devlete ait veya bağlı petrol şirketleri, hattın kullanımında öncelikli haklara sahiptir.

3.6.3. Atasu-Alashankou Boru Hattı

Atasu-Alashankou (Harita 3), Kazakistan'ın doğu yönünde Çin'e giden ihracat güzergahıdır. Batı Kazakistan'dan Güney Çin'e kadar 1000 km uzunluğundaki bu boru hattının inşası, böyle bir proje için rekor bir süre olan yalnızca 15 ay sürmüştür.

---

²⁹⁴ Sergei Blagov, "Russian and Kazakhstan Pursue Energy Partnership," The Jamestown Foundation, Eurasia Daily Monitor, April 4, 2007, http://www.jamestown.org/edm/article.php?article_id=2372074 (06.05.2021)

²⁹⁵ Vladimir Socor, "Moscow Pressuring Kazakhstan to Frustrate Westbound Energy Transport Projects," The Jamestown Foundation, Eurasia Daily Monitor, April 5, 2007, http://www.jamestown.org/edm/article.php?article_id=2372078 (07.05.2021)

Harita 3: Kazakistan-Çin Petrol Boru Hattı Güzergahı

Kaynak: https://en.wikipedia.org/wiki/File:Kazakh-China_Pipeline.PNG

15 Aralık 2005 tarihinde faaliyete geçen Atasu-Alashankou, ilk faaliyet yılında 1,8 milyon ton Kazak petrolünü Çin'e taşımıştır. 2010 yılına gelindiğinde Çin'e tedarik edilen petrol hacmi yıllık 20 milyona yükselmiştir.²⁹⁶

Çin ayrıca, Kazak petrolünü Çin sınırına taşıyacak yeni bir boru hattına yaklaşık 800 milyon dolar yatırım yapmıştır. Aralık 2005'te, yeni boru hattının Kazakistan ile CNPC arasında daha önce yapılan bir anlaşmanın şartlarına uygun olarak inşa edilen ilk bölümü, Kazakistan sahalarını Kuzeybatı Çin'e (Kazakistan'ın deyimiyle Sincan veya Atasu) bağlamıştır. Günlük 250.000 varil kapasiteli 998 km uzunluğundaki bu boru hattı, Trans-Çin boru hattına bağlanacaktır. Planlandığı gibi uygulanan proje, 4.300 km uzunluğuyla gezegendeki en uzun petrol boru hattını oluşturacaktır.²⁹⁷

Boru hattını doldurmak için gereken petrolün çoğu, Batı Kazakistan'ın Aktobe bölgesindeki Kumkol ve Çin mülkiyetindeki petrol sahalarından gelecektir. Bununla birlikte, Çin'in, boru hattını daha kârlı hale getirmek için ek hacimdeki Rus

²⁹⁶ Marat Yermukanov, "Amid Mounting Criticism in Kazakhstan, Beijing and Astana Seal New Deals," The Jamestown Foundation, Eurasia Daily Monitor, 9 January 2007. <https://jamestown.org/program/amid-mounting-criticism-in-kazakhstan-beijing-and-astana-seal-new-deals/> (06.05.2021)

²⁹⁷ Zhou Jilping, "Hand in Hand for Brighter Future of China-Kazakhstan Cooperation." Zhou Jiping, Hand in Hand for Brighter Future of China-Kazakhstan Cooperation www.cnpc.com.cn/english/xwygg/speeches/200507220003.htm (08.05.2021)

Sibiryaya petrolüne de ihtiyacı vardır. Bunun gerçekleşmesi sadece Pekin'in diplomatik becerisine değil aynı zamanda Astana'ya da bağlı olacaktır. Bu boru hattı, nihayetinde Kazakistan'ın tüm petrol üretiminin altıda birini Çin'e yönlendirebilir ve Kazakistan'ın, transit ülkeler olarak Rusya, Azerbaycan ve Türkiye'ye bağımlılığını azaltmak için ek bir petrol ihracat güzergâhı sunabilir.

Ancak 2006 yılında devreye alınan Çin-Kazakistan petrol boru hattı sayesinde Kazakistan petrol ihracatını çeşitlendirmiş ve o zamandan beri Çin'e petrol ihracatı önemli ölçüde artmıştır. Kazakistan sadece 2019 yılında Çin'e yaklaşık 11 milyon ton ham petrol tedarik etmiştir.²⁹⁸ Kazakistan ayrıca Hazar üzerinden ve demiryolu ile ham petrol ihraç etmektedir. Petrol, Kazakistan'ın Aktau limanında veya Atyrau limanında tankerlere veya mavnalara yüklenir ve daha sonra Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattına veya Kuzey güzergahı (Bakü-Novorossiysk) boru hattına Hazar üzerinden sevk edilir. Ayrıca Kazakistan, sıvı yakıtların yurtiçi tüketim ve ihracat için taşınmasında kullandığı geniş bir demiryolu ağına sahiptir. Kazakistan'ın sıvı hidrokarbon taşıma kapasitesinin sürekli genişletilmesi ve çeşitlendirilmesi, özellikle ihracat fırsatları, gelecekteki üretimi artırma kapasitesinin anahtarıdır.²⁹⁹

3.7. Kazakistan'ın Hazar Bölgesindeki Enerji Politikası

Günümüzde Rusya, Kazakistan, Azerbaycan, Türkmenistan ve İran'ın temsil ettiği Hazar bölgesinin dünya enerjisindeki önemi artmaya devam etmektedir.

1990'larda Kazakistan diğer Hazar ülkeleri arasında ilk olarak kendi üretimlerinin geliştirilmesi için yabancı yatırımların arzını harekete geçirmeyi, Rusya'nın hidrokarbon ihracatı altyapısına olan bağımlılığını azaltacak boru hatlarının oluşturulmasını amaçlamıştır.

Petrol ve gaz endüstrisi Kazakistan ekonomisinin önde gelen sektörü olmaya devam etmekte ve ülkeye en büyük yabancı yatırım ve teknoloji girişini sağlamaktadır. 2020 yılında, petrol ve gaz sektörünün Kazakistan'ın GSYİH

²⁹⁸ Oil Capital.ru 21 Ocak 2021. <https://oilcapital.ru/news/export/21-01-2020/pochti-11-mln-tonn-nefti-poluchil-kitay-iz-kazahstana-v-2019-godu> (13.04.2021)

²⁹⁹ United States Energy Information Administration (EIA). January 7, 2019. https://www.eia.gov/international/content/analysis/countries_long/Kazakhstan/pdf/kazakhstan_bkgd.pdf (14.02.2021)

yapısındaki payı yaklaşık %25 iken, petrolün payı cumhuriyetin toplam ihracat gelirinin %70'inden fazlasını oluşturmaktaydı. Resmi istatistiklere göre, akaryakıt ve enerji ürünleri Kazakistan'ın ihracatının genel yapısında baskın bir yer tutarken, payları her yıl artmaya devam etmektedir.³⁰⁰

Kazakistan'da petrol endüstrisinin tüm segmentleri mevcut olmasına rağmen, endüstrideki katma değer %81'inden fazlasının oluştuğu hidrokarbon üretimi aşamasında olduğu için petrol ve gaz üretimi en gelişmiş sektör olmaya devam etmektedir. Orta ve uzun vadede petrol endüstrisi, ülkenin kaynak tabanını genişletme ihtiyacını hayata geçiren Kazakistan ekonomisinin önemli sektörü olmaya devam edecektir. Cumhuriyetin petrol ve gaz sahalarının önemli bir kısmının düşük petrol geri kazanım oranları ile karakterize edildiği ve bir tükenme aşamasına girdiği bir zamanda, yeni büyük hidrokarbon yatakları arayışı büyük önem taşımaktadır. Bu koşullarda, maden kaynak kompleksinin 2014-2019 için geliştirilmesine yönelik beş yıllık programın sonuçları ilham vericidir; bu kapsamda, jeolojik, maden arama ve değerlendirme çalışmaları tüm bölgelerde yürütülmüştür.³⁰¹

Nitekim araştırma sonuçlarına göre petrol ve doğalgaz umut vaat eden 15 havzada yer alan Kazakistan Cumhuriyeti'nin tahmini kaynakları 102 milyar ton standart yakıt, geri kazanılabilir kaynakların payı ise 36 milyar ton standart yakıttır. Kazakistan Cumhuriyeti Yatırım ve Kalkınma Bakanlığı Jeoloji ve Toprak Altı Kullanım Komitesi Başkanı B. Nurabayev'in açıklamasına göre 75 milyar tona eşdeğer yakıt miktarındaki tahminî kaynaklarının çoğu batı bölgelerinde (Hazar, Ustyurt, Bozashinsky ve Mangyshlak) yoğunlaşmaktadır.³⁰²

Aynı zamanda, Kazakistan'ın batı bölgelerinin geri kazanılabilir kaynaklarının 28 milyar ton standart yakıt olduğu tahmin edilmektedir. Doğrudan petrol rezervleri hakkında konuşan Komite Başkanı B. Nurabayev, Kazakistan'ın tahmin edilen petrol kaynaklarının 17,8 milyar ton olarak hesaplandığını ve bunun 10

---

³⁰⁰ K. Konyrova , Skol'ko nam otrytiy chudnykh gotovit prosveshchen'ya dukh. KAZENERGY.№2 (69),2020, s. 19.

³⁰¹ Geologorazvedka rasshiryayet resursnyuyu bazu Kazakhstana. Komitet geologii i nedropol'zovaniya. (Jeolojik keşif, Kazakistan // Jeoloji ve Toprak Altı Kullanım Komitesi'nin kaynak tabanını genişletmektedir) 15 nisan 2015. <http://geology.gov.kz/ru/news/803-geologorazvedka-rasshiryayetresursnyuyu-bazu-kazakhstana> (09.05.2021)

³⁰² L. Parkhomchik, "Sovremennye Priority Energeticheskoi Politiki Kazakhstana" (Kazakistan'ın Hazar bölgesindeki Enerji Politikasının Modern Öncelikleri), Post-Soviet Issues. 2015, s. 39.

milyar tonunun Hazar Denizi'nin Kazakistan kesiminde yer aldığını kaydetmiştir. İlk beş yıllık dönemde, arama çalışmaları için bütçeden 51,7 milyar tenge ayrılmış olup, bunun 3,7 milyar tengesi doğrudan hidrokarbon hammaddelerinin kaynak fonlarını yenilemek için tahsis edilmiştir. Aynı zamanda, tahsis edilen hacmin %40'ından fazlası, yani 1,6 milyar tenge, Hazar bölgesinin Kazakistan sektörünün araştırılmasına harcanmıştır. Önümüzdeki beş yıl için 120 milyar tenge bütçe finansmanı hacmine sahip Devlet Jeolojik Keşif Programı uyarınca, yeni petrol ve gaz rezervleri arayışı için 14,5 milyar tenge tahsis edilmesi planlanmaktadır.³⁰³

Bugüne kadar, çok büyük ölçekteki petrol ve gaz sahaları Atyrau (%72) ve Mangistau (%12) bölgelerinde yoğunlaşmıştır. Hazar petrol ve gaz havzası, 67 milyar tonluk tahmini kaynaklarıyla ülkenin en umut verici havzası olmaya devam etmektedir. Belirlenen alanların Hazar toprakları olduğu dikkate alındığında, Kazakistan'ın enerji stratejisinde Hazar bölgesinin özel bir yere sahip olduğu sonucuna varılmalıdır.

Petrol ve gaz kondensi üretiminin dinamiklerine dayanarak, Kazakistan bir takım zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. Geliştirilmekte olan alanların çoğu, 2002 yılına kadar maksimum üretim düzeyine ulaşmıştır. 2010 yılından itibaren, hidrokarbon hammadde üretimindeki istikrarlı büyüme fiilen durmuştur. Üstelik son yıllarda ilk kez üretim düşüşleri kaydedilmiştir. Üretimdeki düşüşün göstergeleri yılda 1 milyon tonu geçmese de, negatif büyüme oranlarının ortaya çıkması, endüstrinin işleyişi için hem dış hem de iç koşullarda bir değişikliğe işaret etmektedir. Sonuç olarak, birincil görev, hidrokarbon üretiminin mevcut seviyesi olan üretim hacimlerini artırmaktır.³⁰⁴

Kazakistan'da üretilen petrol ve gaz hammaddelerinin öngörülen ve fiili göstergeleri arasındaki tutarsızlığın ana nedenlerinden biri, Hazar'ın Kazakistan bölümünde yer alan dev Kaşagan sahasının devreye alınmasındaki gecikmelerdir. 2013 yılında Kaşagan'da adalar ile Bolaşak fabrikası arasındaki gaz boru hattının kara bölümünde bir gaz sızıntısı bulunması nedeniyle meydana gelen Kaşagan

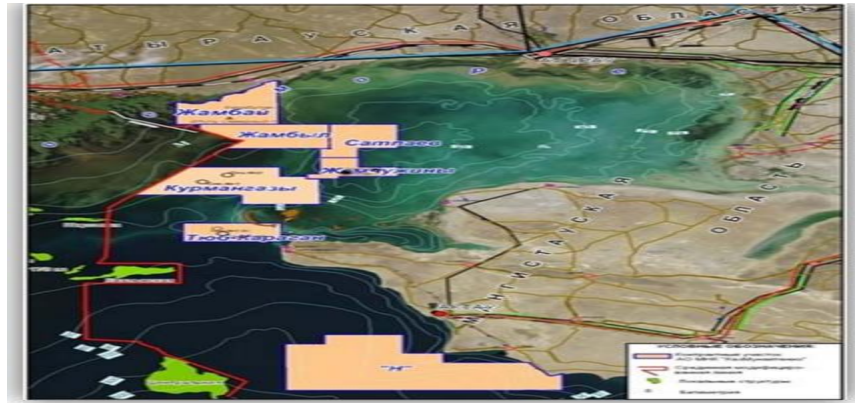
---

³⁰³ Diana Ayvazyan, Kaspiykiy Region v Sisteme Geopoliticheskikh Interesov SSHA, ES, i KNR (ABD, AB VE KNR'nin Jeopolitik Çıkarlar Sisteminde Hazar Bölgesi), (Doktora Tezi), Moskva: Natsional'nyi Issledovatel'skiy Universitet "Vysshaya Shkola Ekonomiki", Politicheskoye Problemy Mezhdunarodnykh Otnosheniy, Global'nogo i Regional'nogo Razvitiya, 2013, s. 89.

³⁰⁴ Tagayeva, a.g.e., s. 62.

sahasında petrol üretiminin dondurulması, Kazakistan'ın ihracat fırsatlarının genişlemesini geciktirmekle kalmamış, aynı zamanda ülkenin enerji stratejisini bazı yönleriyle yeniden biçimlendirme ihtiyacına neden olmuştur.

Şekil 10'da görülebileceği gibi, en umut verici Hazar sahaları Jemçuzhina, Kurmangazy, TyubKaragan, Satpayev, Zhambyl, Blok "N" dir. Kaşagan örneğinde olduğu gibi, petrol ve gaz yapılarının işletmeye alınması için yapılan çalışmalar önemli ölçüde ertelenmiş ve sürdürülebilir petrol ve gaz üretimi aşamasına geçişin yanı sıra planlanan keşif programının gerisinde bir gecikmeye neden olmasına rağmen bugün KazMunayTeniz'in "küçük" açık deniz alanlarının gelişimini canlandırma girişimlerinin aktivasyonunu gözlemleyebiliriz. Şu anda en aktif çalışma Jemçuzhina projesinin yapısı üzerinde, yani petrol ve gaz ufuklarının belirlendiği Hazar ve Auezov sahalarında yürütülmektedir.³⁰⁵

Şekil 10. Kuzey Hazar'ın blokları

Kaynak: Annual report of KazTransGas JSC 2019

https://www.kaztransgas.kz/images/01_reports/annual-2019-eng.pdf (10.05.2021)

Hazar'ın Kazak kesiminin güney kısmında yer alan N bloğunda da aktif arama çalışmaları devam etmektedir. Nursultan ve Rakushechnoye bu alan için umut verici yapılarıdır. 2010 yılından bu yana, N blokta iki adet R-1 ve N-1 keşif ve bir değerlendirme kuyusu açılmış; bunun yanında 2D ve 3D sismik araştırma kuyuları hazırlanmıştır. Son zamanlarda gerçekleştirilen sismik çalışmaların sonuçlarına göre, Mahambet ve Böbek açık deniz keşif alanlarında yeni gelecek vaat eden yapılar ve çökeltiler tespit edilmiştir. Ayrıca İsatay, Abay ve Ustyurt projelerinde toprak altı

³⁰⁵ Parkhomchik, "Sovremennye Priority Energeticheskoi Politiki Kazakhstana" (Kazakistan'ın Hazar bölgesindeki Enerji Politikasının Modern Öncelikleri), 2015, s. 41.

kullanım hakkının elde edilmesi için çalışmalar devam etmektedir. Gelecekte KazMunayGaz, Khvalynskoye, Tsentralnaya, Kurmangazy, Zhenis ve I-R-2 projelerinde ortak çalışma alanında Rusya Federasyonu ile işbirliğinin yoğunlaştırılması planlanmaktadır.³⁰⁶

Kazakistan'ın enerji çıkarları şu anda ABD, AB ve Hazar bölgesi ülkeleri arasındaki petrol ve gaz kaynakları için jeopolitik ve jeo-ekonomik rekabet düzleminde yatmaktadır, çünkü hem ABD hem de AB ülkeleri bu kaynakların taşınması için yeni ve güvenilir bir vektör oluşturmaya çalışmaktadırlar.

Bununla birlikte, Hazar bölgesi ülkelerinin çıkarları önemli ölçüde farklılık göstermektedir, özellikle Kazakistan için en önemli görev, dış pazarlara petrol ve gaz ihraç ederek, kendi iç ekonomik sorunlarını çözmektir. Bu sorunu çözmeye ihtiyacından yola çıkan Kazakistan, Rusya'nın bağlı olduğu Hazar bölgesindeki enerji işbirliği stratejisiyle hala çelişen ulusal bir enerji stratejisi inşa etmektedir. 1990'larda, Kazakistan'dan gaz ve petrol geçişinin elverişsiz koşulları, ülkenin ihracat rotalarını çeşitlendirmeye çalışmasına neden olmuş ve bu da özellikle Çin'e bir petrol boru hattının faaliyete geçmesiyle sonuçlanmıştır.³⁰⁷

Kazakistan'ın bölgedeki konumlanmasındaki en önemli faktör, son yıllarda ülkedeki hidrokarbon üretim hacminin önemli ölçüde artmasıdır. Ek olarak, büyük gaz rezervleri (yaklaşık 8-10 milyar ton) Hazar'ın Kazak bölgesinde yoğunlaşmaktadır. Kazakistan'ın hidrokarbon kaynakları sağlama göstergesine bakarsak, 2019 sonunda Kazakistan, Hazar bölgesi ülkeleri arasındaki petrol rezervlerinin %10'unu (1994'te %2,4) oluşturmaktadır.

Bu aşamada Hazar bölgesinin enerji stratejisinde Kazakistan, Hazar'ın deniz tabanını ve onun dibini "orta hat" prensibine dayalı olarak birkaç sektöre ayırma ve önceden kararlaştırılan belirli bir genişlikte kıyı ve balıkçılık bölgeleri kurma hedefine sahiptir. Bu bağlamda, Kazakistan'ın enerji stratejisi diğer ülkelerden farklıdır. Rusya, öncelikle bölgesel ekonomik işbirliğini, Azerbaycan, AB ve ABD

---

³⁰⁶ Parkhomchik, a.g.e. s. 42-43.

³⁰⁷ Armen Safaryan , Rol' Energeticheskoi Diplomatii v Opredelenii Statusa Kaspiyskogo Morya (Hazar Denzinin Durumnu Belirlemede Enerji Diplomasisinin Rölü), (Doktora Tezi), Moskva: Moskovskiy Gosudarstvennyy Universitet Mezhdunarodnykh Otnoshenny MID Rossii Kafedra Mezhdunarodnykh Problem TEK, Politicheskoye Problemy Mezhdunarodnykh Otnosheniy i Global'nogo Razvitiya, 2006, s. 141.

ile birlikte kalkınmayı; Türkmenistan ise hidrokarbon ihracat güzergahlarını çeşitlendirmeyi hedeflemektedir.³⁰⁸

Türkmenistan'ın Hazar'ın statüsü ve bölünmesi konusunda stratejisi özellikle Kazakistan için ciddi sorun olmaya devam etmektedir, ancak son yıllarda Türkmenistan, genellikle Kazakistan'ın ve Rusya'nın enerji stratejisine karşılık gelen mevcut devlet sınırlarını dikkate alarak deniz tabanını bölmeyi kabul etmiştir. Her şeye ek olarak, Kazakistan ve Türkmenistan uzun vadeli enerji işbirliğinin genel ana hatlarını belirlediler. Buna göre, ilk olarak, Kazakistan'ın Türkmenistan için "Kuzey" yönünde gaz ihracatı konusunda bir geçiş ülkesi olduğu kabul edilmiştir.

Kazakistan'ın büyük hidrokarbon rezervlerine sahip olmasına rağmen, ülkenin diğer uluslararası projelere de katılması ülke ekonomisi için önemli olmaktadır. Ülkenin dünya pazarına erişimi hala sınırlıdır, bu nedenle kriz aşamasında ülkenin, Kazakistan'ın Rus boru hatlarına olan bağımlılığını azaltma arzusuyla da desteklenen ABD ile ortaklığı ihmal etmemesi önemlidir.

Kazakistan ve Rusya, Hazar'ın deniz tabanını bölme sorununu tamamen çözen ilk Hazar devletleridir ve bu, bölgenin enerji sektöründe uygulanan yatırım projelerinin istikrar kazanmasına ve çekiciliğinin artmasına yardımcı olmaktadır. Bu arada Kazakistan ABD, Rusya ve Çin arasındaki çelişkilerden kazanç elde etmeye çalışırken kendisini oldukça zor bir durumda bulmuştur.³⁰⁹

Kazakistan'ın ülkede yeni güzergahların oluşturulmasına yönelik kendi çıkarları vardır. Bu nedenle Kazakistan, yabancı petrol şirketlerinin kendi petrol sahalarını geliştirmesine izin vermiştir. Ancak Kazakistan'ın Avrasya Ekonomik Birliği çerçevesinde Rusya ile yakın bağlar kurmuş olmasının yanı sıra ekonomik ve coğrafi konumunun özellikleri nedeniyle, ülkenin alternatif petrol ihracat yolları seçerek Rusya'yı atlatması daha zordur. Aslında şu anda sadece Türkmenistan, yeni ihracat boru hatları düzenlerken Kazakistan ile benzer pozisyonlara bağlı

---

³⁰⁸ S. Mynbayev, Otrasl', ustremennaya v Budushee.(Geleceğe yönelik endüstri) Neftegasovaya veptikal'. № 20, 2009, s.5.

³⁰⁹ Ayvazyan, Kaspiykiy Region v Sisteme Geopoliticheskikh Interesov SSHA, ES, i KNR (ABD, AB VE KNR'nin Jeopolitik Çıkarlar Sisteminde Hazar Bölgesi), 2013, s. 98.

kalmaktadır. Her iki ülke de doğuya (özellikle Kazakistan ve Çin boru hattı) ve güneye (Türkmenistan ve İran arasındaki gaz boru hatları) yönelmiştir.³¹⁰

Kazakistan'ın petrol ve gaz kompleksi, birçok alanın akıllıca geliştirilmesi ile oluşmuştur. Ancak bu kompleksin olumsuz bir yönü, petrol üretimine ilişkin tahmin verilerinin sürekli değişkenlik göstermesidir. Bu koşullar, boru hattının inşası için planlar sürekli olarak revize edilmektedir. Ancak, herşeye rağmen ülkenin Trans-Hazar altında boru hattı fikrine olan ilgisi hiçbir zaman azalmamıştır. Kazakistan, petrolünün tankerlerle Hazar üzerinden ihraç edilmesini amaçlayan Kazakistan Hazar Petrol Taşıma Sistemi (KKST) projesine her zaman özel önem vermiştir. Ayrıca ülkenin Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) projesine katılımının, pratikte Kazak petrolünün dünya pazarına ihraç edilmesine yönelik yöntemlerin seçiminde çok yönlü bir yaklaşımın uygulanmasına katkıda bulunacağı düşünülmektedir.³¹¹

Bu tahminler ve değerlendirmeler temelinde, Kazakistan Hazar bölgesindeki enerji politikasını, BTC boru hattı çerçevesinde Azerbaycan ile işbirliğinin yoğunlaştırılmasıyla sürdürmeye çalışmaktadır. Yeni sahalarında üretim artışının düşük olduğu koşullarda bile, Kazakistan petrol ihracat güzergahlarını çeşitlendirmeye çalışmaktadır.³¹²

Kazakistan'da petrol çıkarmanın zor olduğu yukarıda zaten belirtilmişti, bu da ek bir petrol hacminin 2025'ten önce ortaya çıkmayacağına dair bir hipotez ortaya koymayı mümkün kılmaktadır. Günümüze dek, mevcut üretimin "pompalanması" mevcut boru hatları ile sağlanmıştır. Dolayısıyla kısa vadede, CPC projesi çerçevesinde Kazak petrolünün ihracatı için ana hedef Rusya olacak, dahası, CPC'yi genişletme projesi, kapasitesinin neredeyse iki katına (67 milyon ton'a kadar) artırılmasını sağlamaktadır. Ancak bundan sonra Kazakistan ek ihracat kapasiteleri çekme ve buna göre Hazar bölgesinde yeni boru hattı projeleri uygulama ihtiyacıyla karşı karşıya kalacaktır. Aynı zamanda, Kaşagan sahasında petrol üretimine başlama zamanlaması sürekli olarak ertelendiğinden, Kazakistan'daki petrol yataklarının geliştirilmesine ilişkin neredeyse tüm tahminler, doğası gereği başlangıç niteliğinde

---

³¹⁰ F. Zhongping, China's strategic partnership diplomacy: engaging with a changing world. European Strategic Partnership Observatory Working Paper, 2014, s. 20.

³¹¹ Tagayeva, a.g.e. s. 82.

³¹² Sarkulova "Ispol'zovaniye Resursov Kaspiyskogo Morya Cherez Prizmu Kazakhstanskikh Interesov v 1990-ye i nachale 2000-kh godov", 2019, s. 90.

kalmıştır. Kazakistan, saha geliştirmenin bir dizi karmaşık problemini hesaba katsa bile, petrol üretiminde bir artış beklemektedir ve bu, potansiyel petrol kaynakları için ihracat yönlerini tartışırken belirleyici bir faktördür.³¹³

CPC projesinin Kazak ve Rus enerji stratejileri ile tamamen uyumlu olduğu unutulmamalıdır. Rusya, Kazakistan petrolünün ana geçiş ülkesi olma statüsünü korurken, Kazakistan ek petrol ihraç etme fırsatını elde ederek üretimi kademeli olarak artırmaktadır. şu anda, Kazakistan'ın petrol sahalarını Novorossiysk'teki terminale bağlayan boru hattı 1.5 bin kilometredir, bu terminal, kıyıda önemli bir mesafede bulunsa bile tankerleri güvenli bir şekilde yüklemeye izin veren özel uzaktan güdümlü cihazlara sahiptir. CPC açısından Tengiz-Novorossiysk boru hattı önemli bir role sahiptir. Rusya ve Kazakistan'daki petrol şirketleri hidrokarbonlar için tam ödeme almakta ve nakliye maliyetlerini düşürmektedirler. Ek olarak, CPC projesi dünya düzeyinde en güvenilir ve güvenli projelerden biri olarak kabul edilmektedir.

Başlangıçta Kazakistan, coğrafı konumu nedeniyle Avrupa ülkeleri pazarına erişim imkanını önemli ölçüde azaltan kendi enerji stratejisinin uygulama alanlarında sınırlıydı. Bununla birlikte, Kazakistan'ın petrol ve gaz endüstrisindeki konumunu güçlendirmeye izin vermeyen ana faktör gelişmiş teknolojinin olmamasıydı. Kaşagan sahasında petrol üretiminin başlamasının sürekli ertelenmesi, Hazar'ın kuzey kesimindeki zorlu iklim koşullarında, büyük yatak derinliklerinde, zorlu jeolojik koşullarda petrol üretim teknolojilerinin eksikliğinin sonucuydu. Bu faktörler, sahayı etkili bir şekilde geliştirmeyi zorlaştırmıştır.

Bu tür bir enerji işbirliği bağlamında, Kazakistan, Çin yönünde enerji koridorlarının oluşturulmasına yönelik projelere odaklanmalıdır. Örneğin: 2017'de ülkeler, 30 milyar dolarlık ikili anlaşmaların imzalandığı ve yeni petrol ve gaz sahalarının geliştirilmesinde enerji işbirliğinin derinleştirileceği bir Stratejik Ortaklık Bildirgesi imzalamışlardır. Kazakistan'ın Çin ile coğrafı yakınlığı, altyapı geliştirme maliyetlerinin de tetiklediği temel işbirliği faktörüdür. Çin, bölgedeki etkisini giderek daha fazla güçlendirmeye çalışmaktadır. Büyük Enerji Rotası projesi, hidrokarbon

---

³¹³ Sarkulova, a.g.e. , 2019, s. 91.

ihracatı için seçenekleri genişletmeyi ve Batılı ülkeleri Hazar sahalarından uzak tutmayı hedeflemektedir.³¹⁴

Buna ek olarak, devletin petrol ve gaz şirketleri aracılığıyla bölgesindeki Rus etkisini de mümkün olduğunca azaltmayı hedefleyen Kazakistan, ABD ile bölgede aktif olarak etkileşime geçmiştir. Dolayısıyla, Kazak yataklarının ana kaynakları şimdiden en büyük ABD şirketleri tarafından geliştirilmektedir. Amerikan yatırımları, Kazakistan'a büyük sermaye ve teknoloji sağlamasına rağmen, Rusya ile aktif işbirliği gerektiren petrol ve gaz kaynaklarının taşınması sorununu çözememiştir.

Son olarak, Kazakistan'ın enerji çıkarları alanındaki bir diğer önemli aktör Avrupa Birliği'dir. "Avrupa Birliği'nin Komşuluk Politikası" adlı pan-Avrupa projesinin pratikte uygulanması, pratik aşaması, 1990 yılında BDT ülkelerine yönelik teknik yardım programları çerçevesinde başlatılmıştır. Bununla birlikte, AB'ye petrol ve gaz ithalatı son yıllarda önemsiz boyutlarda artmıştır ve bu, AB'nin şu ana kadar hidrokarbon ithalatı güzergahlarını çeşitlendiremediğini göstermektedir. 2018-2019 döneminde Kazakistan'ın AB'ye petrol ve gaz ithalatındaki payı sadece %15'e yükselmiştir.³¹⁵

Kazakistan'ın Hazar bölgesindeki enerji stratejisi, Hazar'ın kuzey kesimindeki rezerv tahminlerine dayanmaktadır. Bu bölgedeki sahalar büyük hammadde rezervlerine sahiptir. Kazakistan, Hazar'ın bu sektöründeki büyük hacimli potansiyel petrol ve gaz rezervlerine ilişkin bilgilerin yayılmasının ardından, denizin yasal statüsünü tanımak için bir dizi girişimde bulunmuştur. Ülkenin konumu, petrolü mevcut yollardan (Atyrau-Samara üzerinden) ihraç etmektir. Ancak Kazakistan'ın BTC hattına bağlanma olasılığı da düşünülmektedir.

Bölge ülkeleriyle enerji işbirliği çerçevesinde bir strateji geliştirirken de, Rusya'nın ağırlığının dikkate alınması gerekmektedir. Bu bağlamda, Kazakistan için

---

³¹⁴ Mukhtar Bolatkhan, Problemy energeticheskoy bezopasnosti vo vneshney politike Respubliki Kazakhstan (Kazakistan Cumhuriyeti dış politikasında enerji güvenliği sorunları). Kazakhskiy natsional'nyy universitet imeni Al'-Farabi, Mezhdunarodnyye otnosheniya, Almaty: Doktora Tezi, 2017, s. 85.

³¹⁵ Alima Saliyeva, The Central Role Of The Caspian Region in the Development of Eurasian Energy Corridors, (Yüksek Lisans tezi), Almaty: Al-Farabi Kazakh National University Department of International Relations and World Economy, 2019, s. 62.

enerji ticaretinin önceliği Rusya'dan petrol ithalatı, petrol boru hatlarından yararlanmak, Rusya'ya kömür ihracatı ve karşılıklı elektrik ve gaz değiş tokuşu olacaktır. Kazakistan ve Rusya arasında ortak yatırım altyapısı işbirliğinin uygulanmasında kilit unsurlar şunlar olmalıdır: Gazprom ve KazMunaygaz arasında İmaşevskoye alanında daha fazla işbirliği, Lukoil ile birlikte yedi üretim projesine ve CPC'ye katılım, Atyrau-Samara petrol boru hattı ve Asya-Merkez doğalgaz boru hattında CPC bünyesinde çıkacak yol işbirliği, Hazar'daki Khvalynskoye sahasının geliştirilmesi vs. dir. Öte yandan, Kazakistan'daki Rus enerji şirketlerinin varlığını da unutmamak gerekir. Gazpromneft Kazakistan'da 56 dolun istasyonuna sahiptir. Rusya ile Kazakistan arasındaki ikili enerji işbirliğinin temel sorunu, Gümrük Birliği bağlamında gıda dışı/petrol ürünlerinin gümrüksüz ihracatının sağlanmasıyla gidilebilir. Genel olarak, bu ekonomik entegrasyon ve enerji entegrasyonu kriteri, petrol ve gaz sektöründe temel işbirliği yönlerini geliştirirken dikkate alınmalıdır.³¹⁶

3.8. Kazakistan'da Yaşanan Ocak 2022 Olaylarının Enerji Politikası Açısından Değerlendirilmesi

20-24 Aralık 2021 tarihleri arasında e-ticaret sitesinde sıvılaştırılmış hidrokarbon gazı fiyatının arz ve talep bazında belirlendiği 5 seans gerçekleştirilmiştir. Böylece Ocak ayında tüm Kazakistan'da sıvılaştırılmış gaz tedariki için ortalama toptan satış fiyatı 133.126 tenge/ton, yani 78 tenge/litre olmuştur. Enerji Bakanlığı tarafından yapılan açıklamaya göre, 1 Ocak 2022'den itibaren sıvılaştırılmış petrol gazı (sıvılaştırılmış gaz) ticareti borsaların %100'üne aktarılacaktı. Bu, tüm piyasa katılımcıları için gerekli miktarda sıvılaştırılmış petrol gazını doğrudan üreticilerden temin etmelerini sağlayacak düz bir zemin oluşturacaktı.³¹⁷

Ülkede sıvılaştırılmış doğal gaz fiyatının artması (litre başı 120 tenge), Janaözen şehrinde büyük bir protestonun patlak vermesine neden oldu. Janaözen'deki

³¹⁶ Statistics, Trade, European Commission, 2017. <http://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/statistics/> (09.05.2021)

³¹⁷ Timur Batyrshin, Energetika ministri Magzum Mirzagaliyev gaz bagası boyınsha jospardan tis baspasoz maslihatin uyimdistiidi (Enerji Bakanı Magzum Myrzagaliyev, doğalgaz fiyatları konusunda planlanmamış bir basın toplantısı düzenledi). 03.01.2022 <https://sputnik.kz/20220103/energetika-ministr-gaz-video-19041333.html> (11.06.2022)

protestocular sınıvlaştırılmış gaz fiyatının asgari ücrete uygun olarak litre başına 120 tenge'den (0,13\$) yarıya düşürülmesini istemiştir.

Aktau ve Janaozen'deki protestolarla bağlantılı olarak, 3 Ocak 2022'de Kazakistan Enerji Bakanı Magzum Myrzagaliyev, bir basın toplantısında sınıvlaştırılmış gazın fiyatının neden yükseldiğini açıklayarak şu ifadelerde bulunmuştur: “Kazakistan her zaman iç pazarın ihtiyaçlarını karşılayacak kadar sınıvlaştırılmış gaza sahip olmuştur; ülke net gaz ihracatçısıdır. Yerel tüketicileri desteklemek için, gaz fiyatı ton başına 38 bin tengedir (ton başına 100 dolardan az) bu da ihracat fiyatından 5-6 kat daha düşüktür (ton başına yaklaşık 500 dolar). Aynı zamanda, KazGIT'de (Kazak Gaz İşleme Tesisi) sınıvlaştırılmış gaz üretim maliyeti ton başına yaklaşık 100.000 tenge civarındadır.” Bakana göre: “Kazakistan'daki sınıvlaştırılmış gazın fiyatı bölgedeki en düşük seviyededir. Bu, madencilik şirketleri için bir engeldir. Fiyatlar düşükse gaz üretimi gelişmeyecektir. 2020 yılında yurtiçi sınıvlaştırılmış petrol gazı tüketimi 1,4 milyon ton olmuştur. 2021 yılında iç piyasada sınıvlaştırılmış doğal gaz tüketimi 1,6 milyon tona yükselecektir.” Bakan, aynı zamanda gaz üretiminin artmayacağını ve yıpranmış tesislerin sık sık onarılmasının genel sınıvlaştırılmış gaz üretiminde düşüşe yol açacağını ilave ederek, şöyle devam etmiştir: “Şu anda, hammadde üretimini genişletmek için yatırım çekiciliği yok, tüketim istikrarlı bir şekilde artmaktadır, bu da iç piyasada sürekli bir sınıvlaştırılmış doğal gaz sıkıntısına yol açmaktadır. Özellikle 2021'de açığın bozulmasıyla 2019'dan itibaren sınıvlaştırılmış gaza geçen araç sayısı 2021'e kadar iki katına çıkmıştır (2019'da 139.990; 2021'de ise 313.373). Dünya uygulamasında, sınıvlaştırılmış gazın fiyatı petrol fiyatlarına ve benzin fiyatının yaklaşık %70'ine bağlıdır. Örneğin, AI-92 benzin fiyatı litre başına 182 tenge ise, o zaman BDT'deki piyasa fiyatı litre başına 127 tenge olmalıdır”.³¹⁸

Janaözen'de başlayan ve daha sonra diğer şehirlere yayılan protestolara binlerce kişi katıldı. Bu, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, bağımsızlıktan bu yana ülkedeki polis güçleri ve halk arasındaki en büyük ve yıpratıcı çatışma olarak kabul edilmektedir.

---

³¹⁸ Timur Batyrshin, TMD-da Gazdin Nariqtıq Bagasi Litrine 127 tenge Boluga Tiis (BDT'de Gazın Piyasa Fiyatı Litre Başına 127 tenge olmalıdır). 03.01.2022 <https://sputnik.kz/20220103/TMD-gaz-ministr-19041753.html> (11.06.2022)

Bölge uzmanı Stefan Meister, Kazakistan'da yaşanan olaylarla ilgili şunu ifade etmiştir: “Bunlar, Kazakistan'da yıllardan sonra gördüğümüz en güçlü protestolar. Sadece belirli bir bölgeyi değil, ülkenin geniş bir kesimini etkiledi. İnsanlar öfkeli. Halkın biriktirdiği çok şey var. Artan gaz ve enerji fiyatları ise yaşanan hayal kırıklığının bir tetikleyicisi oldu. Protestoların kapsamı ve şiddeti karşısında şaşırılmış görünen iktidar elitlerini ise, nasıl hareket edecekleri konusunda bir yetersizlik içinde görmekteyiz”.³¹⁹

Protestoların hızla şiddete dönüşmesi, tepkinin sadece zamlarla ilgili olmadığını da göstergesiydi. Kazakistan'ın en önemli şehirlerinden biri olan Almatı'da polis, binlerce kişiyi dağıtmak için göz yaşartıcı gaz ve sersemletici el bombası kullandı. Hem protestocular hem de polisler arasında yaralananlar oldu. Güvenlik güçleri protestoculara güçlü bombalarla karşılık vermesine rağmen, protestocular güvenlik birimlerinin araçlarını ve hükümet binalarını yaktı.

Kamu güvenliğini tesis etmek, kanun ve düzeni sağlamak, vatandaşların hak ve özgürlüklerini korumak amacıyla Kazakistan'ın tüm sınırlarında 5 Ocak 2022'den 19 Ocak 2022'ye kadar olan süre boyunca olağanüstü hal ilan edildi.³²⁰

İçişleri Bakanlığı, hükümet binalarını ateşe veren protestolar sırasında en az sekiz polis memurunun öldürüldüğünü ve 2.000'den fazla kişinin gözaltına alındığını açıkladı. Ülkenin birçok yerinde internet iletişimi kesildi. Cumhurbaşkanı Tokayev Kazakistan Ulusal Bankası'nın tüm finans kurumlarını askıya alma kararı verdi. Protestoların daha da gerginleşmesinin sonucunda, Kazakistan Cumhurbaşkanı Tokayev hükümetin istifasını kabul etti.³²¹

Öte yandan Kazakistan Cumhurbaşkanı Tokayev'in, ülkedeki mevcut durumla ilgili olarak Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü (KGAÖ) üye devletlerinin liderlerinden yardım istemesi ve örgütün de buna olumlu yanıtı dikkatle

---

³¹⁹ Olga Sosnytska, Kazaklar neden sokaklara döküldü? (06.01.2022) <https://www.dw.com/tr/kazaklar-neden-sokaklara-d%C3%B6k%C3%BCld%C3%BC/a-60353188> (10.06.2022)

³²⁰ Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanının Resmi sitesi, “O vvedenii chrezvychaynogo polozheniya v gorode Almaty”(Almatı şehrinde olağanüstü hal ilan edilmesi). (05.01.2022) <https://www.akorda.kz/ru/o-vvedenii-chrezvychaynogo-polozheniya-v-gorode-almaty-5098> (10.06.2022)

³²¹ Euronews.com, Kazakistan'da protestoların 3. gününde son durum: Onlarca gösterici öldürüldü. (06.01.2022) <https://tr.euronews.com/2022/01/06/kazakistan-da-protestolar-n-3-gununde-son-durum-onlarca-gosterici-olduruldu> (11.06.2022)

değerlendirmesi gereken bir husustur. KGAÖ, 2002 yılında Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) üyeleri olan Rusya, Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Ermenistan'ın hükümetler arası bir askeri ittifakı olarak kurulmuştur. Nitekim KGAÖ-Güvenlik Konseyi'nin aldığı karar doğrultusunda Kazakistan'a asker gönderildi. Kazakistan'a gelen Rus Hava Kuvveti askeri birimlerinin 2,500 kişiden oluştuğu kaydedilmiştir.³²² Kazakistan hükümeti, Rusya başta olmak üzere komşu ülkelerden askeri yardım alarak protestoları bastırmıştır. Hiç şüphesiz, Rusya'nın bu durumdan yararlanarak veya üs açarak bölgede tutunma girişimleri Kazakistan'da da ciddi sorunlara yol açabilirdi.

Bunun yanında, Başkan Tokayev'in KGAÖ'den yardım talebinde bulunması diğer ülkeler ve halk tarafından eleştirilmiştir. KGAÖ'ya yapılan yardım çağrısı, Kazakistan'ın, askeri alanda kendi güvenlik gereksinimlerini karşılayamadığını ve iç sorunları dışarıdan destek olmadan çözemeyeceğini net olarak göstermiştir. Dahası, Kazakistan'daki protestolar hayat pahalılığından kaynaklansa da olayların seyri ve ölçeği, bunların arkasında bazı dış güçlerin olduğu düşüncesini uyandırdı. Kazakistan'ın istikrarsızlaşması, tüm bölgenin istikrarının yanı sıra Batılı yatırımcıların güvenliğini ve ülkenin enerji güvenliğini de olumsuz etkileyecektir. Bu nedenle Kazakistan'ın istikrarı bölgesel ve küresel istikrar için önemlidir. Öte yandan protestoların arkasındaki "dış güç"ün kim olduğu da net olarak belli değildir. Rusya'ya karşı yeni bir cephe açmak isteyen ABD mi, bölgedeki etkisini artırmak isteyen Çin mi, yoksa 30 yıldır Kazakistan'ın kuzeyini topraklarına katmak isteyen Rusya mı? Fakat protestoların asıl nedenini dış güçlerin müdahalesi olarak nitelemek Kazakistan'ın hiçbir sorununu çözmekte ve geleceğini baltalamaktadır.

KGAÖ üyelerinin Kazakistan'a barış gücü göndermesine ilişkin, ABD Dışişleri Bakanı Anthony Blinken: “Kazak hükümetinin, yasa ve düzeni koruyarak ve protestocuların haklarına saygı göstererek, bu protestolarla başa çıkabileceğine inanmaktayım” demiştir. Rusya'nın Kazakistan'a barış gücü gönderme konusundaki liderliğiyle ilgili olarak ise Blinken, “Sanırım yakın tarihten alınan ders şu ki, Ruslar

---

³²² Mehmet Yuca, “Kazakistan’da Yaşanan Protestoların Düşündürdükleri”. (08.01.2022) <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/perspektif/mehmet-yuca/2022/01/08/kazakistanda-yasanan-protestolarin-dusundurduklari> (11.06.2022)

evinize girdikten sonra onları evinizden uzaklaştırmanız çok zor olacak” uyarısında bulunmuştur.³²³

Protestocuların üç yıl önce cumhurbaşkanlığından istifa eden 81 yaşındaki Nursultan Nazarbayev aleyhine sloganlar atması da dikkat çekici olmuştur. 19 milyonluk bir ülkede protestocular, Nazarbayev ailesini ve müttefiklerini ülkenin zengin kaynaklarını tekellerine almak ve zenginliğin nüfusun geri kalanına yayılmasını engellemekle suçlamaktadır. Protestolar sırasında Nazarbayev anıtının protestocular tarafından yıkılması, Nazarbayev kültürünün sonunu getirdi. Nazarbayev, protestoların başlamasından bu yana kamuoyu önüne çıkmamış ve herhangi bir açıklama da yapmamıştır.

KGAÖ ise, kuruluşundan bu yana ilk kez önemli bir görev üstlenmiştir. Rusya, bölgedeki etkisini sürdürmek için ekonomi alanda Avrasya Ekonomik Birliği'ni, askeri alanda ise KGAÖ'nü kullanmaktadır. Bağımsız Devletler Topluluğu'nun etkisini kaybettiği ve hatta KGAÖ'nu bölgedeki olaylar karşısında pasif kalmakla suçladığı bir dönemde KGAÖ'nün Kazakistan'a asker göndermesi örgütün geleceği açısından Rusya'nın Orta Asya'da gücünü gösteren önemli bir olaydı.

Başkan Tokayev'in devlet televizyonunda yaptığı açıklamada ise, Ocak olaylarında 5.800 kişinin gözaltına alındığı, 1.300'den fazla güvenlik görevlisinin yaralandığı ve 164 kişinin yaşamını yitirdiği bilgisi paylaşılmıştır.³²⁴ Ocak olayları Kazakistan'daki durumu kökten değiştirmiştir. Bu olaylardan sonra Tokayev, artık Kazakistan'ın eskisi gibi olmayacağını ve halk ile birlikte Yeni Kazakistan'ı kuracaklarını ifade etmiştir. Tokayev, ülkedeki borçlu sayısının arttığını ve yaklaşık 1 milyon kişinin maaşının, ancak asgari geçim düzeyine tekabül etmediğini kaydetti ve şöyle dedi: “Yeni hükümeti, nüfusun sosyal refahını iyileştirmek, gelirleri

---

³²³ Euronews.com, Blinken: Ruslar evinize bir kere girdi mi çıkarmak çok zor olabilir. (07.01.2022) <https://tr.euronews.com/2022/01/07/blinken-ruslar-evinize-bir-kere-girdi-mi-c-karmak-cok-zor-olabilir> (11.06.2022)

³²⁴ Euronews.com, Kazakistan'da kontrolü sağlayan hükmet 5 binden fazla göstericiyi gözaltına aldı. (09.01.2022) <https://tr.euronews.com/2022/01/09/kazakistan-da-kontrolu-saglayan-hukmet-5-binden-fazla-gostericiyi-gozalt-na-ald> (11.06.2022)

artırmakla görevlendirildi.”³²⁵ Neticede hükümet, bundan sonra, ülkede yaygın olarak kullanılan sıvılaştırılmış petrol gazı (LPG) ve akaryakıt da dâhil olmak üzere diğer "önemli" ürünlerin fiyatlarını düşürmeye karar verdi. Bu protestoların sonuçları ne olursa olsun Kazakistan'da yeni bir dönem başladı. Bu aşamada eski paradigmalardan yerini yeni paradigmalara alacaktır. Ancak bu durumun ülke istikrarına ve kamu yönetimine etkisi, protestoların nasıl sonuçlanacağına bağlı olacaktır.

---

³²⁵ Yeniakit.com “ Bastırılmış gibi görünse de, Ocak olayları, Kazakistan’da bir çok şeyi değiştirdi”. (08.02.2022) <https://www.yeniakit.com.tr/haber/bastirilmis-gibi-gorunse-de-ocak-olaylari-kazakistanda-bir-cok-seyi-degistirdi-1625497.html> (11.06.2022)

SONUÇ

Tarihin çeşitli dönemlerinde farklı seviyede farklı aktörler arasında gerçekleşen ekonomik süreçler ve fenomenlerdeki siyasi faktörlerin rolü, ekonomi politik alanının odak noktası olmuştur. Antik dönemde bir devletin harcamalarını karşılayacak vergi, daha sonra vatandaşlar ve dernekler arasındaki ekonomik ilişkiler, ekonomik yasaların ve olguların incelenmesi, zenginliğin doğası ve kaynağının incelenmesi gibi birçok farklı işlem ve inceleme konularını kapsayan Ekonomi Politik kavramı, iktisat ve siyaset bilimlerinin ayrı olarak gelişmesi sonucunda 19. yüzyıla kadar ekonomik ilişkiler alanıyla sınırlı kalmıştır. İlerleyen dönemde iktisadi ve siyasi güçler arasındaki etkileşimi inceleyen bir araştırma alanı olarak ortaya çıkan Uluslararası Ekonomi Politik, temel aktör niteliğinde olan devletlerin dünyadaki servetin üretimini ve dağılımını nasıl etkilediğini, piyasaların güç ve zenginliğinin devletler arasındaki dağılımını incelemeye odaklanmıştır. 1970'lerde ekonomik sorunların siyasi ilişkiler alanında daha fazla önem kazanmasıyla birlikte UEP bilim dalı sistematik gelişme sürecine girmiştir. Uluslararası arenada aktörlerin çeşitlenmesi ve dünya ekonomisine sadece devletlerin değil, ulusüstü şirketler ve örgütlerin de etkisinin artması sonucunda bazı ekoller tarafından Küresel Ekonomi Politik kavramı da kullanılmaya başlandı. OPEC gibi örgütlerin petrol piyasasını etkileme araçları geliştirmesi, bağlantısızlar hareketi gibi birçok olgular, siyaset biliminde 'high politics'e öncelik vermekle sınırlı kalınmayacağına bir işareti olarak hem teoride hem de pratikte kendine yer bulmuştur.

21. yüzyılda devletlerin dış politikasını analiz ederken ekonomi alanı, göz ardı edilemeyecek hatta belki en çok yoğunlaşılacak unsur olarak karşımıza çıkmıştır. Çalışmamızın araştırma konusu Kazakistan devletinin Hazar denizi enerji politikası olduğundan yola çıkarak, dış politika kavramının temel aktör sayılan devlet (Kazakistan) ile ilişkin olduğundan dolayı realist Uluslararası Ekonomi Politik yaklaşımının kullanıldığı görülebilir. Araştırmada odak coğrafi nokta olan Hazar bölgesinin en son hukuki statüsünün pekiştirilmiş olduğu 20. yüzyıldaki tarihi arka planı ve 1991'den sonra ortaya çıkan yeni siyasi durumu incelenmektedir. Kazakistan Cumhuriyeti'nin, ulusal çıkar, komşularla ve dünya güçleriyle iyi ilişkiler, denge ve

çok yönlü politika ilkelerine dayalı dış politikası bağlamında, 1991'den itibaren Hazar bölgesi konusunda yürüttüğü diplomasi, aldığı siyasi kararlar, hukuki düzenlemelerin araştırılması neticesinde Kazakistan'ın ekonomi politikası, enerji politikası ve enerji güvenliği politikasının öncelikleri, prensipleri, araçları ve pratikteki sonuçları açıklanmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda genel olarak bölgenin tarihsel arka planı da dikkate alınarak, söz konusu ekonomik ve siyasi çelişkinin temel aktörleri olan beş bölge ülkesinin (Azerbaycan, İran, Kazakistan, Rusya, Türkmenistan) Hazar su kütlesi konusunda uyguladıkları diplomasi ve verdikleri kararlar, giriştikleri iktisadi projelerde yaptıkları işbirlikleri de değerlendirilmiştir. Son olarak, Enerji güvenliğinin, Kazakistan devletinin ulusal güvenlik sisteminde önemli bir unsur olduğu, ülke ekonomisinin ağır payını oluşturduğu ve dış politikayı büyük ölçüde etkilediği sonucuna varılmıştır.

Araştırmanın Enerji Güvenliği kavramına ayrılmış olan bölümünde küreselleşme bağlamında enerji faktörünün uluslararası ilişkiler ve dünya siyasetindeki rolünün giderek artmasının, enerji güvenliği konusunun öne çıkmasına neden olduğu vurgulanmaktadır. Enerji güvenliğinin tıpkı diğer güvenlik alanlarında da olduğu gibi 'çıkart', 'tehdit 've 'koruma 'olarak üç boyutu içermesi söz konusudur. Bugün genel anlamda dünyada enerji güvenliğinden bahsedebilmek için enerji üreten ile enerji tüketen yani ihracatçı ile ithalatçıların karşılıklı sorumluluğu kilit rol oynamaktadır.

Kazakistan Cumhuriyeti'nin 75 milyar tona eşdeğer yakıt miktarındaki tahmini kaynaklarının büyük ölçüde batı bölgelerinde (Hazar, Ustyurt, Bozashinsky ve Mangyshlak) yoğunlaştığı hesap edilmektedir. Bunun içinde tahmin edilen petrol kaynaklarının ise 17,8 milyar ton olarak hesaplandığını ve bunun 10 milyar tonunun Hazar Denizi'nin Kazakistan kesiminde yer aldığını söyleyebiliriz. Aynı zamanda son yıllarda ülkedeki hidrokarbon üretim hacminin önemli ölçüde artması, büyük gaz rezervlerinin (yaklaşık 8-10 milyar ton) Hazar'ın Kazak bölgesinde yoğunlaşması, bugün Kazakistan'ın enerji politikasının şekillenmesinde etkili olmaktadır.

Kazakistan, petrol endüstrisinin tüm segmentlerine sahip olmasına rağmen, endüstrinin katma değerinin %81'inden fazlasının üretildiği hidrokarbon üretimi aşamasında olduğu için petrol ve gaz üretimi en gelişmiş endüstri olmaya devam etmektedir. Orta ve uzun vadede, petrol endüstrisi, ülkenin kaynak tabanını

genişletme ihtiyaçını kabul ederek, Kazakistan ekonomisinin önemli bir sektörü olmaya devam edecektir. Cumhuriyetin petrol ve gaz sahalarının önemli bir kısmı, düşük petrol verimi faktörleri ile karakterizedir ve tükenme aşamasına girmektedir, bu nedenle yeni büyük hidrokarbon sahalarının araştırılması birincil öneme sahiptir.

Bugün çok büyük petrol ve gaz sahaları Atyrau (%72) ve Mangistau'da (%12) yoğunlaşmıştır. Hazar petrol ve gaz havzası, 67 milyar tonluk tahmini kaynaklarla ülkenin en umut verici havzası olmaya devam etmektedir. Belirlenen bölgelerin Hazar Denizi'ne yakın sahalar olduğunu dikkate alırsak, Hazar bölgesinin Kazakistan'ın enerji stratejisinde özel bir yere sahip olduğu sonucuna varmak gerekir.

Hazar bölgesi enerji kaynaklarının yattığı madenlere sahip olmakla beraber geniş bir transit alanıdır. Bugün Kazakistan'ın enerji kaynaklarının büyük miktarda Kazakistan ile Rusya'yı bağlayan en eski hat üzerinden nakledilmekte olduğu vurgulanmalıdır. İki ülkenin Gümrük Birliği ve Avrasya Ekonomik Birliği üyeleri olması diğer kıyıdaş devletlere nazaran her türlü daha fazla ve daha kolay transit prosedürleri sağlamakta olup diğer taraftan, ulusal ekonominin güçlendirilmesi, denge politikasının uygulanması Kazakistan devletinin hedefleri arasındadır. Kıtadaki jeopolitik konumunun özellikleri ve ulusal birlik modelini uygulayan bir ülke olması nedeniyle; geniş maden kaynaklarına sahip bir ülke olarak, petrol, gaz, kömür, uranyum rezervlerinde dünya liderlerinden biri olmasını da hesaba katarak, Kazakistan küresel güçlerin dikkatini çekmiş durumdadır.

Bugün Kazakistan yakıt ve enerji kaynakları açısından dünyanın en büyük potansiyellerinden birine sahiptir. Kazakistan'ın egemen ve bağımsız bir ülke olarak kabul ettiği küresel ilkelerinden oluşan "2050 Stratejisi", enerji güvenliğini devletin önemli bir unsuru olarak tanımlamaktadır. Bu bağlamda, Kazakistan "enerji sektöründe güvenilir stratejik ortaklık ve karşılıklı yarar sağlayan uluslararası işbirliği politikasına" bağlı kalmaya devam edecektir. Kömür, petrol, doğal gaz ve uranyum açısından zengin bir ülke olan Kazakistan'ın ekonomisi, sanayi sektörünün yanı sıra doğal kaynakların çıkarılması ve işlenmesine odaklanmış bir durumdadır.

Kazakistan Cumhuriyeti'nin enerji üretimi konusunda düzenli bir artış yaşadığı göze çarpmaktadır. Devlet bütçesi gelirinin yüzde 45'inin petrolden sağlandığını dikkat alırsak, ulusal ekonominin, sosyo-ekonomik durumunun enerji

alanına çok bağılı olduğu daha kolay anlaşılmalıdır. Kaynaklarının çoğunun da Batı tarafında yer aldığını unutmamak gerekir. Böylece 223 petrol ve 58 gaz rezervlerine sahip olan Hazar coğrafyası şüphesiz Kazakistan için stratejik önem taşıyan bir bölgedir.

1991'den bu yana Kazakistan Cumhuriyeti'nin Hazar bölgesi konusunda takındığı tutum genel olarak, Hazar denizinin "deniz" statüsünün korunması, dolayısıyla kara su alanlarının, ticaret alanlarının belirlenmesi, deniz dibinin 'orta hat' prensibi ile maden sektörlerine bölünmesi, her devletin kendi kara sularındaki kaynaklar üzerinden tüm haklara sahip olmasını öngörmekteydi.

Geniş enerji kaynaklarına sahip bir ülke olarak Kazakistan, dünyadaki diğer ihracatçılara göre bunları çıkarma, işletme ve ulaştırma konusunda daha düşük kapasiteye sahiptir. Dolayısıyla yakın dönemde enerji ticaretinde tek bir devletin (Rusya), Kazakistan için öncelikli olarak kalmaya devam edeceği tahmin edilebilir. Bundan sonra Kazakistan ek ihracat kapasiteleri çekme ve buna göre Hazar bölgesinde yeni boru hatları projeleri uygulama ihtiyacıyla karşı karşıya kalacaktır.

Ancak dünyada yaşanan son olaylardan sonra Rus mahkemesinin Hazar Boru Hattı konsorsiyumunun faaliyetlerini 30 gün boyunca askıya alması ile ilgili karar 5 Temmuz'da Novorossiysk'te bir mahkeme tarafından kabul edildi. Neticede, Kazakistan Cumhurbaşkanı Tokayev, Rusya üzerinden transit geçişlere olan bağımlılığını azaltmak için Kazakistan'ın ihracat için petrol tedarik yollarının çeşitlendirilmesini emretti. Tokayev, Trans-Hazar güzergahını bir öncelik olarak nitelendirdi ve ulusal petrol ve gaz şirketine bunun uygulanması için en iyi seçeneği bulması talimatını verdi. Ayrıca Kazakistan limanlarını Hazar Denizi'nin önde gelen merkezleri haline getirme çağrısında bulundu. Tokayev, Hazar Denizi'nin su alanlarından ve daha sonra Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye'den geçen Trans-Hazar güzergahını öncelik olarak belirledi.

Bu öncelikleri gerçekleştirmek amacıyla Tokayev, Türkiye cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Gürcistan Başbakanı İrakli Garibaşvili ile görüşme yapmıştır. İki görüşmede de ticaret ve ekonomik ilişkilerin perspektifleri ve Çin ile Avrupa ülkelerini Rusya'yı atlayarak birbirine bağlayan Trans-Hazar ulaşım yolunun potansiyeli tartışıldı. Gürcistan Dışişleri Bakanlığı ayrıca müzakereler sırasında odak

noktasının «Trans-Hazar Ulaşım Koridorunun verimliliğini arttırmak» üzerine olduğunu da bildirmektedir.

Bazı uzmanlar, son yıllarda Orta Asya'daki varlığını arttırmaya çalışan Türkiye'nin, Moskova'nın kendi etki alanı olarak gördüğü bölgenin Türkçe konuşan devletleriyle bağlarını güçlendirme fırsatına sahip olduğuna inanmaktadır.

Tokayev'in bahsettiği güzergah, Rusya'yı geçerek Çin'den Avrupa'ya uzanmaktadır. Kazakistan, Hazar Denizi, Azerbaycan, Gürcistan üzerinden Türkiye ve Avrupa ülkelerine uzanan ulaşım koridoru 2017 yılında hizmete açılmıştır. Çin, Rusya üzerinden demiryolu ile taşınan yüklerin büyük bir kısmını tedarik etmeyi tercih ettiği için önemli bir talep görmedi. Ancak durum, Rusya'nın Ukrayna'ya işgali ve Batı'nın yaptırımların uygulanmasından sonra değişmektedir.

Bugün Bağımsız Devletler Topluluğu ülkeleri arasında Rusya'dan sonra ikinci, dünya sıralamasında ise ilk 30'daki petrol üreticisi olan Kazakistan'ın, kara ile çevrili olması nedeniyle, petrol ve gaz ihracat yollarının çeşitlendirilmesi, enerji güvenliği açısından devlet politikasının ana yönlerinden biri olmaya devam edecektir.

KAYNAKLAR

ABISHEV, A., *Kaspiy: neft' i politika*, Nur-Sultan: Tsentr vneshney politiki i analiza, 2002.

ABISHEV A., *Kaspiy: neft' i politika*, Nur-Sultan: Tsentr vneshney politiki i analiza, 2. Baskı, 2004.

ABBASOVA N., “Azerbaijan v Yanvare-Sentyabre Uvelichil Eksport Gaza na 15,7%, Postavki v Turtsiyu Vozrosli na 21,3%”, 17 Ekim 2020. <http://interfax.az/view/816733> (14.03.2021)

ACAR Atakan, Enerji Kaynakları Açısından Hazar Bölgesi'nin Önemi, (Yüksek Lisans Tezi), Tekirdağ: Tekirdağ Namik Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Küreselleşme ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, 2020.

AKÇAPA Mevlüt, Putin Dönemi Rusya'nın Enerji Politikaları Bağlamında Sırbistan ile İlişkileri: Gazprom Örneği, (Doktora Tezi), Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, 2019.

AL Arzu, “Politika-Ekonomi Kesişmesi: Yeni Bir Bilim Dalı Olarak Uluslararası Politik Ekonomi”, *İGÜSBD*. Cilt: 2 Sayı: 1, 2015, ss. 144-159.

ALIYEV N., *Oil And Oil Factor in Azerbaijan's Economics in XXI century*. Baku: Letterpress, 2010.

ANYANOVA Ekaterina, *Problemy Kaspiyskogo Morya v Sovremennom Mezhdunarodnom Prave*, (Doktora Tezi), Moskva: Uchrezhdeniya Rossiyskoy Akademii Nauk Institut Gosudarstva i Prava RAN, 2010.

ARDOV V.M., “Kaspiy Kak Kompleksnaya Problema”, *Kaspiyskiy region: politika, ekonomika, kul'tura*, No.1, 2002, ss. 15-19.

ASTROV Vasily, *Austria: Relations with Russia and Implications for the EU Eastern Partnership*. Institute for World Economics of the Hungarian Academy of Sciences. East European Studies No. 1. EU- Russian Relations and the Eastern Partnership. Central-East European member-state interests and positions. Edited by Gabor Foti and zszusa Ludvig. Budapest, 2009, ss. 165-183.

ATAMAN Muhittin, Uluslararası Ekonomi Politik: Kavramları, Dinamikler ve Son Gelişmeler. M. Ataman (Ed.) Küresel Güç ve Refah: Uluslararası Ekonomi Politik Teorileri ve Alanları içinde. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2007, ss. 3-11.

ATEŞ Davut, Gülizar Samur Gökmen, “Bir Akademik Disiplin Olarak Uluslararası Politik Ekonominin Sınırları”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 15, Sayı 1, 2013, ss. 45-71.

AYAGAN B., ABZHANOV H., SELIVIRSTOV S., BEKENOVA M., *Sovremennaya İstoriya Kazakhstana*, Almaty: Raritet, 2010.

AYDIN Mustafa, “Uluslararası İlişkilerin “Gerçekçi” Teorisi: Kökeni, Kapsamı, Kritisği”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt:1 Sayı:1, Bahar 2004, ss. 33-60.

AYVAZYAN Diana, Kaspiykiy Region v Sisteme Geopoliticheskikh Interesov SSHA, ES, i KNR, (Doktora Tezi), Moskva: Natsional’nyi Issledovatel’skiy Universitet “Vysshaya Shkola Ekonomiki”, Politicheskkiye Problemy Mezhdunarodnykh Otnosheniy, Global’nogo i Regional’nogo Razvitiya, 2013.

BAGMAN Agai Dıba, *The Law and Politics of the Caspian Sea in the Twenty- First Century: The Positions and Views of Russia, Kazakhstan, Azerbaijan, Turkmenistan with Special Reference to İran*, Bersheda: IBEX Publishers, 2003.

BAIZAKOVA Kuralai, BOLATKHAN Mukhtar, “Osnovnyye Podkhody k Opredeleniyu Ponyatiya Energeticheskoy Bezopasnosti i Ee Harakteristik: Skhodstva i Razlichiya; Razvitiye nauki v 21 veke”, *19 Mezhdunarodnaya Mul’tinauchnaya konferentsia*, 2016, ss. 127-135.

BALAAM David N., DILLMAN Bradford, *Uluslararası Ekonomi Politigē Giriş*. çev. Nasuh Uslu, Ankara: Adres Yayınları, 2015.

BAYCAUNOVA Saule, “Kazakistan Petrol ve Gazının Türk ve Rus Dış Politikalarındaki Yeri ve Önemi”, *Avrasya Dosyası: ABD Özel*, Cilt: 6, Sayı: 2, 2000, ss. 252-276.

BAYRAMOV Gadir, Hazar Bölgesi ve Azerbaycan: Enerji Kaynakları ve Sorunlar (Doktora Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı, 2002.

BELOVA N., ZAITSEV V., *Novaya istoriya Irana. Khrestomatiya*. Moskva: Nauka, 1988.

BEZNYUK Olga, “Mezhdunarodnaya Politicheskaya Ekonomiya i Globalizatsiya”. *Sotsial'no-Politicheskiye Nauki*, No: 4, 2014, ss. 82-90.

BOLATKHAN Mukhtar., Problemy Energeticheskoy Bezopasnosti vo Vneshney Politike Respubliki Kazakhstan, (Doktora Tezi), Almaty: Kazakhskiy natsional'nyy universitet imeni Al'-Farabi Mezhdunarodnyye otnosheniya, 2017.

BORISSOV G., “Merkantilizm Kak Teoriya Dlitel'nogo Perioda”. *Vestnik Sankt-Peterburgskogo Universiteta* No:5, 2007, ss. 68-78.

BOYRAZ Cemil, “Küresel Üretim, Ticaret ve Finans”, *İçinde: Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler*, (edt.) Evren Balta, İstanbul: İletişim Yay, 2014.

BREWER Anthony, *Marxist Theories of Imperialism: A Critical Survey*, London-New York: Routledge, 2001.

BUYAROV D., *Vzaimosvyaz' Natsional'noy i Vneshney Politiki Kitaya. Sovremennyy Kitay v Sisteme Mezhdunarodnykh Otnosheniy*, Moskva: KRASAND, 2012.

CANTAŞ Azime, KOLUAÇIK İhsan, “Bir Film Çözümleme Yöntemi Olarak Oyun Teorisi: Kara Şövalye Filmi Örneği”, *SineFilozofi Dergisi*, 2020, ss. 411-436.

CERNAKAS Giedrius, “Energy Resources In Foreign Policy: A Theoretical Approach”, *Baltic Journal Of Law and Politics* , 2010, ss. 30-52.

CIDDI Onur, Hazar'ın Hukuki Statüsü Belirlenme Sorunu (Yüksek Lisans Tezi), Lefkoşa: Yakın Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku (Uluslararası Hukuk) Anabilim Dalı, 2017.

COHEN Benjamin, *International Political Economy: Intellectual History*, 1st Edition, New Jersey: Princeton University Press, 2008.

ÇELİKPALA, Mitat, “Enerji Güvenliği: NATO’nun Yeni Tehdit Algısı”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 2014, ss. 15-99.

ÇOLAKOĞLU S., “Uluslararası Hukukta Hazar’ın Statüsü Sorunu”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 53, No: 1-4, 1998, ss. 109-122.

DELLECKER Adrian, “Kaspiyskiy Truboprovodnyy Konsortsium Barometr Investitsionnogo Klimata v Rossii”, *Russie. Net. Visions No.31*, 2008, ss. 1-30.

DENISOV Evgeniy, *Enrgeticheskaya Sostavlyayushchaya Mezhdunarodnykh Otnosheniy v Sovremennoi Tsentral’noi Azii*, (Dissertatsiya na Soiskaniye Uchenoi Stepeni Kandidata Istoricheskikh Nauk), Moskva: Federal’noe Gosudarstvennoe Byudzhetnoe Uchrezhdeniye Nauki Institut Vostokovedeniya RAN, 2013.

DROBOT Galina, “Realizm v Teorii Mezhdunarodnykh Otnosheniy: İstoriya, Zarubezhnaya i Otechestvennaya Shkoly”, *Sotsial’no-Gumanitarnyye Znaniya*, 2014, ss. 1-13.

DUMAN Mehmet, “Hegemonya ve Güçler Dengesi Bağlamında Uluslararası Siyaset ve İktisat İlişkileri”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:4 Sayı: 2, 2002, ss. 1-16.

DULEBA A., *Slovakia's Relations with Russia and Eastern Neighbours*. Institute for World Economics of the Hungarian Academy of Sciences East European Studies No.1. Eu-Russian Relations and the Eastern Partnership. Central-East European member-state interests and positions. (Edt) Gabor Foti and Zsuzsa Ludvig. Budapest, 2009, ss. 7-61.

DYACHENKO S., “Problema Pravovogo Statusa Kaspiyskogo Morya”, *Moskovskiy zhurnal mezhdunarodnogo prava* No:3 1995, ss. 68-84.

ENTIN M., “Truboprovodnyy Transport: Politika i Pravo”, *Moskovskiy zhurnal mezhdunarodnogo prava. Spets. Vypusk*, 2006, ss. 151-176

FILIPINKO Anton, "Politekonomiya Mirovogo Hozyaistva", *Zhurnal Evropeiskoi Ekonomiki*, No: 1, 2012, ss. 1-14.

FLYNN James J., *Çağdaş İktisatçılar*,cev. Ergün Tuncalı. İstanbul: Milliyet Kültür, 1967.

GADJIEV K., *Geopolitika Kavkaza*, Moskva: Mezhdunarodnye Otnosheniya, 2001.

GAWDAT Bahgat, "Pipeline Diplomacy: The Geopolitics of the Caspian Region". *International Studies Perspectives*, Vol.3, 2002, ss. 310-327.

GAZIZULLIN Nail, VEDIN Nikolai, "Ontologicheskiye, Gnoseologicheskiye i Aksiologicheskiye Kontury Yevraziyskoy Politicheskoy Ekonomii", *Problemy sovremennoy ekonomiki*, 2017, ss. 41-45.

GEGELASHVILI N., Kaspiyskiy Region v Rossiysko-Amerikanskikh Otnosheniyakh: Nauchnyy doklad. *RAN, Institut Soyedinennykh shtatov Ameriki i Kanady. ISKRAN*, 2009.

GEDEN O., MARCELIS C., MAURER A., Perspectives for the European Union's External Energy Policy: Discourse, Ideas and Interests in Germany, the UK, Poland and France. Working Paper FG 1, *Stiftung Wissenschaft und Politik*, 2006, ss. 1-31.

GILPIN, Robert, *War and Change in World Politics*. New York: Cambridge University Press, 1981.

GILPIN, Robert, *Uluslararası İlişkilerin Ekonomi Politiği*, çev. M. Duran, S. Oktay, M. K. Ceylan ve G. Polat Ankara: Kripto Kitaplar (orijinal baskı tarihi 2008), 2015.

GILPIN Robert, *The Political Economy of International Relation*. New Jersey: Princeton University Press. 1987.

GILPIN Robert, *The Nature of Political Economy*. (eds) Art R.J., Jervis R., New York: International Politics. Enduring Concepts and Contemporary Issues, 1996.

GILPIN, R., *Global Political Economy: Understanding Theinternational Economic Order*. New Jersey: Princeton University Press, 2001.

GIOVANNI Arrighi, *Sermayenin Dolambaçlı Yolları*, Çev. Osman Akınhay, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2009.

GRIB Natal'ya, "Evropa Poshla s Protyanutom Rukoy. Azerbajjan i Turkmeniyu Ubezhdayut Pustit' Svoi Uglevodorody v Obkhod RF", *Kommersant* No: 6, 2011, ss.1- 6.

GRISHIN Ya, GALIULIN M., "Sovetsko-iranskiye otnosheniya nakanune Velikoy Otechestvennoy voyny (1940- nachalo 1941 g.)" *Nauka. Obshchestvo. Oborona (noo-journal.ru). № 1 (14)*, 2018, ss. 1-14.

GUMBATOV Fuad, "K Voprosu o Primenimosti Printsipa "Uti Possidetis Juris" v Razgranichenii Kaspiyskogo Morya Mezhdue Pribrezhnymi Gosudarstvami". *Tsenral'naya Aziya I Kavkaz* No: 5, 2009, ss. 157-163.

HARUNOĞULLARI Muazzez, "Hazar'ın Hukuki Statüsü ve Enerji Kaynaklarının Paylaşımı: Kıyıdaş Ülkeler Arasındaki Anlaşmazlık ve Mücadele", *International Journal of Geography and Geography Education (IGGE)*, 2018, ss. 202-217.

HARVEY David, *A Brief History of Neoliberalizm*, New York: Oxford University Press, 2005.

HERZIG Edmund. *Iran and the Former Soviet South (The Former Soviet South Project)*, Londres: The Royal Institute of International Affaires, 1995.

HIDAYATOVA Sevil. "Rol' Energeticheskogo Potentsiala Azerbajjana i Kazakhstana v Sisteme Geopoliticheskikh i Energeticheskikh Interesov SSHA v Kaspiyskom Regione", *Bakinskiy gosudarstvennyy universitet*, 2017, ss. 1-11.

ISMAILOV Ch., *Prikaspiyskiy Region: Arena Sotrudnichestva ili Sopernichestva? Faktor Sosedstva v Ekonomicheskom Razvitii Prigranichnykh Regionov Stran SNG*, Pod obshch. red. prof. L.B. Vardomskogo. Moskva: MGIMO, 2017.

ISMAYILOV Elnur, BUDAK Türkan, “Bağımsızlık Sonrası Kazakistan’ın Enerji Politikası”, *Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi (BİLGESAM) Analiz/ Enerji Sayı 1189*, 2015, ss. 1-8.

JAKSTAS Tadas, “*What Does Energy Security Mean?*” *Energy Transformation Towards Sustainability*, eds. Manuela Tvaronaviciene and Beata Slusarczyk, Vilnius: Elsevier, 2019, ss. 99-112.

JANUSZ, B. “The Caspian Sea Legal Status and Regime Problems”, *Stiftung Wissenschaft und Politik*, 2005, ss. 1-8.

KAHRAMAN Firdes Şeyda, MERDAN Ali Samir, “Hazar Denizi’nin Hukuki Statüsü”, *KAÜİİBFD*, 11(21), 2020, ss. 434-468.

KALYUZHNYVYI V., “Nefit’ Rossii”. *Mezhdunarodnaya Zhizn’*, No: 5, 2003, ss. 75-84.

KANAPIYANOVA Zhuldyz, “History of the Energy Sector Development and Kazakhstan’s Energy Potencial”, *Eurasian Research Journal*, Vol. 1, No. 2, July 2019, ss. 25-38.

KARABULUT Bilal, “Enerji Güvenliğine Küresel Ölçekte Bir Bakış”, *Savunma Bilimleri Dergisi*, Mayıs 2016, ss. 31-54.

KARATAYEV Marat, CLARKE, Michèle L., “Current Energy Resources in Kazakhstan and The Future Potential of Renewables: A Review”. *Energy Procedia* 59, 2014, ss. 97-104.

KASENOV O., *The Institutions and Conduct of the Foreign Policy of Postcommunist Kazakhstan. The Making of Foreign Policy in Russia and the New States of Eurasia*. Armonk: New York, 1995, ss. 263-285.

KASENOV U., *Bezopasnost’ Tsentral’noy Azii: Natsional’nyye, Regional’nyye i Global’nyye problemy* (Orta Asya Güvenliği: Ulusal, Bölgesel ve Küresel sorunlar), Almaty: Universitet Kainar, 1998.

KAZGAN Gülten, *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2000

KEOHANE Robert O., *After Hegemony Cooperation and Discord in the World Political Economy*. New Jersey: Princeton University Press, 1984.

KEPBANOV A., “Pravovoy Status Kaspiyskogo Morya i Regional'naya Bezopasnost'”, *Moskovskiy Zhurnal Mezhdunarodnogo Prava*, 2005, ss.64-82.

KHORINA G.P., “Globalizm Kak Ideologiya”, *Globalizatsiya i Gumanitarnoye Znaniye*, No. 1, 2005.ss. 71-78.

KHOSSEYNĪ KHORAMĪ Seyyed Khamid, “Kaspiyskiy Resurs i Interesy Irana v Etom Regione”, *Theories and Problems of Political Studies*, Vol. 6, Is. 4A, 2017, ss. 101-112.

KLISTORIN Vladimir, “Karl Marx i Marksistskaya Politicheskaya Ekonomiya”, *Vestnik NGU. Sotsial'no Ekonomicheskie Nauki*, Cilt 14, Sayı 3, 2014, ss. 138-149.

KLISTORIN Vladimir, “Imperializm Kak Poslednyaya Stadiya”, *Vserossiyskiy Ekonomicheskiy Zhurnal EKO*, No. 5, 2016, ss. 134-149.

KOCAMAN Muhammed Emin, “Hazar Havzasının Hukuki Statüsü” *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 9 Sayı:1, 2018, ss. 99-114.

KOLOKOLOV Alexey, *Pravovoye obespecheniye rezhima ekspluatatsii prirodnikh resursov kontinental'nogo shel'fa Rossiyskoy Federatsii*. Saratov: Liga, 2004.

KOKOSHIN A., *Mezhdunarodnaya Energeticheskaya Bezopasnost'*, Moskva: Yevropa, 2006.

KONYROVA K., “Skol'ko Nam Otkrytiy Chudnykh Gotovit Prosveshchen'ya Dukh”, *KAZENERGY* No:2 (69),2020, ss. 18-21.

KUZ'MIN E., KAGRAMANOV A., *Global'naya Energeticheskaya Bezopasnost' i Truboprovodnyy Transport. Politiko Pravovoy Aspekt*. Moskva: Nauchnaya Kniga, 2009.

LARUELLE M., PEYROUSE S., *China as a Neighbor: Central Asian Perspectives and Strategies*, Wash: Stockholm, 2009.

LEBEDEVA M., *Mirovaya Politika*, Moskva: Tridj, 2003.

LENIN V. I., *Imperializm, Kak Vysshaya Stadiya Kapitalizma*, PSS, izd. 5. T. 27. Moskva: Gosudarstvennoye Izdatel'stvo Politicheskoy Literatury, 1962.

LEMESHCHENKO P., AVRUKHINA I., “Global'naya Politekonomiya Kak Nauka”. *Ekonomicheskaya Nauka Segodnya*, 2020, ss. 5-18.

LUKOYANOV A., “Sammit v Tegerane, ili Vizit Prezidenta Rossii v Iran”. *Tsentral'naya Aziya i Kavkaz*, No.1 (55), 2008, ss. 81-91.

MALOV N., “Zhan-Batist Kol'ber - Reformator 17. Veka”. *Novaya i Noveyshaya Istoriya*, No:3,2000, ss. 100-109.

MAMEDOV R., “International Legal Status of the Caspian sea: Issues of Theory and Practice”, *Turkish Year-book of International Relations*, 32, 2001, ss. 217-259.

MAMEDOV R., “Sovremennyy Mezhdunarodno-Pravovoy Status Kaspiyskogo Morya: Politika, Diplomatiya, Pravo”, *Pravo i Politika No: 3*, 2001, ss. 135-140.

MAMEDOV R., “Mezhdunarodno-Pravovaya Delimitatsiya Kaspiyskogo Morya”, *Pravo i Politika*, 2001, ss.78-89.

MAKAROVA S., “Ro' Nefti i Gaza vo Vneshney Politike Kazakhstana: Smotret' na Vostok ili na Zapad?”, *Sotsial'nyye i Gumanitarnyye Nauki. Otechestvennaya i Zarubezhnaya Literatura. Ser. 9, Vostokovedeniye i Afrikanistika: Referativnyy Zhurnal*, 2009, ss. 79-85.

MAKAROVA S., “Neft' i Strany Kaspiyskogo Regiona”, *Tsentral'naya Aziya: desyat' let nezavisimosti*, 2001, ss. 269-291.

MAKHAMBETOVA M., Postroyeniye gidrodinamicheskoy modeli 3 bloka 18 gorizonta mestorozhdeniy Uzen', (Yüksek Lisans Tezi), Almaty: Al-Farabi Kazakh National University, Kafedra matematicheskogo i komp'yuternogo modelirovaniya, 2018.

MARX Karl, *Capital*, cev. İ. Skvortsova. Moskva: Gosudarstvennoe İzdatel'stvo Politecheskoi Literatury, 1960.

MANSSON Andre, BENGT Johansson, NILSSON Lars J., “Assessing Energy Security: An Overview of Commonly Used”, ELSEVIER, 2014, ss. 1-14.

MCCONELL Campbell R., BRUE Stanley L., *Ekonomiks*. Moskva: Infra-M, 2000.

MELNIK D., “Rubin i Proekt Sozdaniya Sovetskoy Politekonomii” *Istoriya Ekonomicheskoi Mysli*, No. 4, 2012, ss. 82-90.

MORGENTHAU Hans J., *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*, New York: Knopf, 1985.

MOROZOV Vladimir, *Strategicheskoye Innovatsionnoye Upravleniye v Elektroenergetike*. Moskva: Alfa-M, 2004.

MOSASHVILI Gia, “Caspian Diplomacy: Political Interests and Special Legal Status”. *Grigol Robaqidze University*, 2019, ss. 1-19.

MYNBAYEV S., “Otrasl', Ustremlennaya v Budushee”, *Neftegasovaya veptikal'*. No: 20, 2009, ss. 1-6.

NAZARBAYEV Nursultan, *Kriticheskoye Desyatiletie*, Almaty: Atamura, 2003.

NAZARBAYEV Nursultan, *The Kazakhstan Way*, London: Stacey International, 2008.

NAZARBAYEV Nursultan, “Traditsiy Slavnykh Prodolzhen'ye”, *Kazakhstansjaya Pravda*, 2007, ss. 5-8.

NAZARBAYEV Nursultan, *Strategiya Stanovleniya i Razvitiya Kazakhstana Kak Suverennoego Gosudarstva. Pyat' let nezavisimosti, Iz dokladov, vystupleniy i stately Prezidenta Respubliki Kazakhstan*. Almaty, 1996, ss. 92–125.

NAZARBAYEV Nursultan, *Na poroge XXI veka*, Almaty: Atamura Yayınları, 1996.

NURGALIYEV B., *Narashchivaniye Ekonomicheskogo i Investitsionnogo Sotrudnichestva – Prioritetnoye Napravleniye Kazakhstansko-Amerikanskogo Vzaimodeystviya, Prioritety Kazakhstanskoy Diplomatii na Rubezhe Vekov*. Moskva, 2000. ss. 201–211.

NURGALIYEV B., “Kazakhstansko-Amerikanskiye Otnosheniya: Ot Vzaimoponimaniya k Sotrudnichestvu. Aktual'nyye Problemy Vneshney Politiki Kazakhstana”, Moskva: Sbornik Statei, 1998, ss. 232-240.

NURSHA Askar, *Diplomaticheskaya Bor'ba Vokrug Kaspiyskoy Nefti v Kontse 20 – Nachale 21 veka*. (Yüksek Lisans Tezi), Almaty: Al - Farabi Kazak Ulusal Üniversitesi, Uluslararası ilişkiler ve dış politika tarihi 2002,

NUREEV R., “Genezis Kapitalizma: Rol' Institutov, Blagopriyatnykh Dlya Razvitiya”, *Terra Economicus*, Cilt 9, Sayı:4, 2011, s.s. 122-141.

NOVOSELOV S., “Kaspiyskiy Sammit v Astrakhani - Budet li Postavlena Tochka v Opredelenii Statusa”, *Rossiya i musul'manskiy mir*, 2015, ss. 108-115.

OLEINOV A., “Mezhdunarodnaya Politekonomiya: Predmet I Metod”, *Mirovaya Ekonomika i Mezhdunarodnye Otnosheniya*, No. 2,2017, ss. 55-65.

OLCOTT Brill Martha, *Kazakhstan: Unfulfilled Promise*, Washington: Carnegie Endowment for International Peace, 2002.

ONGAROVA Yerkinay, *Kazakistan Dış Politikasında Hazar Enerji Kaynaklarının Rölü*, (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, 2015.

ONGAROVA Yerkinay, “Kazakistan’ın Çok Yönlü Enerji Politikası ve Hazar Denizi”, *Alinteri Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 2 Sayı 3,2018, ss. 1-21.

ORUÇ, T.Ç., “Kıyıdaş Devletlerin Talepleri Çerçevesinde Hazar’ın Hukuki Statüsü ve Paylaşılması Sorunu: Asya’da Güvenlik Sorunları ve Yansımaları”, *Sosyoekonomi*, 12(12), 2010, ss. 83-102.

ÖZDEMİR Ali Murat, “*Uluslararası Ekonomi Politika Marksist Yaklaşımlar*”, *Küresel Güç ve Refah: Uluslararası Ekonomi Politik Teorileri ve Alanları*, ed. Muhittin Ataman, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2007.

ÖZDAHAN Mücahit, “Realizm ve Neorealizm Bağlamında Soğuk Savaş Sonrası Güvenlik Anlayışının Değerlendirilmesi”, *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, Cilt:8 Sayı:1, 2019, ss. 1-24.

ÖZSOY Bahar, “Hazar Denizi Meselesi Bağlamında Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Siyasi ve Ekonomik İlişkiler”, *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 8 Sayı: 1, 2019, ss. 461-478.

ÖZSAVAŞ Atay Sibel, “Klasik Jeopolitik Yaklaşımlar ve Eleştirel Jeopolitik Söylem”, *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 8 (2), 2016, ss. 144-155.

PARKHOMCHIK L., “Sovremennye Priority Energeticheskoi Politiki Kazakhstana”, *Post-Soviet Issues*. 2015, ss. 34-52.

PARVIZI Amineh Mehdi, HENK Houweling, “Global Energy Security and Its Geopolitical Impediments - The Case of the Caspian Region”, *Webster University, University of Amsterdam PGDT*, Vol.6, 2007, ss. 365-388.

PASCUAL Carlos, ELKIND Jonathan, *Energy Security: Economics, Politics, Strategies, and Implications*. . Washington: DC: Brookings Institution Press, 2010.

PAVLOV M., “Potentsiyal Klassicheskoi Politicheskoi Ekonomii v Analize Ekonomiki 21 veka”, *Terra Economicus*, No.1 2011, ss.123-145.

PAUL Viotti R., KAUPPI Mark V., *International Relations Theory: Realism, Pluralism, Globalism*, New York: Macmillan Publishing Cooperation, 1993.

PERCHIK A., “Sovremennyye Tendentsii Razvitiya Truboprovodnogo Prava v Rossii. *Moskovskiy Zhurnal Mezhdunarodnogo Prava. Spets. vypusk.* 2006, ss. 13-27.

PERSITS M., *Zastenchivaya Interventsiya. O Sovetskom Vtorzhenii v Iran i Bukharu v 1920-1921 gg*, Moskva: Muravey-Gayd, 1999.

POSTOL E., “Modifikatsiya Ideologicheskoy Arkhitektoniki Globalizma i Al'ternativnyye Paradigmy Preodoleniya Krizisa Kapitalizma”, *PolitBook*, No. 2, 2013, ss. 142-154.

POSHTICH Mina, “Sravnitelnyi Analiz Energeticheskoy Strategii KNR v Otnoshenii Stran Tsentral'noi Azii”, *Sravnitel'naya Politika* 3 (20), 2015, ss. 85-103.

POLUBAYARINOVA L.N., “Ponyatiye Realizma v İstorii Literatury”, *Vestnik Sankt-Peterburgskogo Universiteta, Politologiya. Mezhdunarodnyye Otnosheniya*, Cilt 6, Sayı 3, 2007, ss. 57-62.

PRITCHIN Stanislav. “Pozitsiya Rossii po Mezhdunarodno-Pravovomu Statusu Kaspiyskogo Morya i IV Kaspiyskiy Sammit v Astrakhani”, *Vestnik Moskovskogo Universiteta. Ser. 25, No: 1, Mezhdunarodnyye otnosheniya i mirovaya politika*, 2015, ss. 44-65.

PRITCHIN Stanislav, “Chetvertyi Kaspiyskiy Sammit: Mozhno li Ozhdat' Proryva?” *Vostochnaya analitika*, 2012, ss. 59-62.

PROKHOROV A.M., *Sovetskiy Entsiklopedicheskiy Slovar'* . Moskva: Izdatel'stvo Sovetskaya entsiklopediya, 1981.

ROY Smith, EL-ANIS Imadö FARRANDS Christopher, *International Political Economy in the 21st Century: Contemporary Issues and Analyses*, New York: Routledge, 2011.

ROZHKOVA Ilya, “Retrospektiva Kaspiyskikh Sammitov: Ot Stabil'nosti k Progressu”. *Mezhdunarodnyye Otnosheniya*, 4(3), 2017, ss.210-220.

SAFARYAN Armen, Rol' Energeticheskoi Diplomatii v Opredelenii Statusa Kaspiyskogo Morya, (Doktora Tezi), Moskva: Moskovskiy Gosudarstvennyy Universitet Mezhdunarodnykh Otnoshenny MID Rossii Kafedra Mezhdunarodnykh Problem TEK, Politicheskoye Problemy Mezhdunarodnykh Otnosheniy i Global'nogo Razvitiya, 2006.

SANDER Oral, *Siyasi Tarih - İlk Çağlardan 1918'e*. İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları, 2015.

SALIMGEREI, A. *Pravovyye Problemy Uchastiya Respubliki Kazakhstan v Osvoyenii Resursov Akvatorii Kaspiya*. Nur- Sultan: Natsional'nyy Nauchnyy Portal Respubliki Kazakhstan , 2004.

SALIYEVA Alima, The Central Role Of The Caspian Region in the Development of Eurasian Energy Corridors, (Yüksek Lisans tezi), Almaty: Al-Farabi Kazakh National University Department of International Relations and World Economy, 2019.

SAL'GİN Valeriy, KAVESHNIKOV Nikolai, “Gazprom na Rynke Yevrosoyuza: Neobhodim Balans Printsipov Konkurentsii i Energeticheskoi Bezopasnosti”, *Vestnik MGIMO Universiteta*, 2014, ss. 45-53.

SARKULOVA G., “Ispol'zovaniye Resursov Kaspiyskogo Morya Cherez Prizmu Kazakhstanskikh Interesov v 1990-ye i Nachale 2000-kh godov”. *Izvestiya Saratovskogo Universiteta. Novaya seriya. Seriya Istoriya. Mezhdunarodnyye otnosheniya*, 2019, ss. 87-92.

SEYIDOĞLU Halil, *Uluslararası Finans*, 4. Baskı. İstanbul: Güzem Can Yayınları, 2003.

SHABAGA Andrei, “Esse o Neoliberalizme”, *Vestnik Rossiyskogo Universiteta Druzhby Narodov. Seriya: Sotsiologiya*, Vol. 19 No. 3, 2019, ss. 553—562.

SHIN D., Stanovleniye i Razvitiye Osnov Pravovogo Regulirovaniya Statusa Kaspiyskogo Morya v Rossiyskom Zakonodatel'stve: İstoriko-Pravovoy aspekt, (Doktora Tezi), Sankt-Peterburg: Sankt-Peterburgskii Universitet, 2006.

SKOUSEN M., *İktisadi Düşünce Tarihi Modern İktisadın İnşası*, Çev. M. Acar ve E. Erdem, Ankara: Adres Yayınları (orijinal baskı tarihi 2001),2014.

SOVACOOOL B.K., *Climate Change and Global Energy Security: Technology and Policy Options*, Cambridge: MIT Press, 2011.

STEPANOV A., BURNASOV A., KOVALEV Yu., BAYSALBEKOVA M., NYUSUPOVA G., “Vzaimodeistvie Rossiyskoy Federatsii i Respubliki Kazakhstan v Sfere Transportirovki Nefti, (na primere nefteprovoda «Atyrau–Samara»)”, *Vostochnaya analitika*, 2019, ss. 42-47.

SULEIMENOV T., *Voprosy Ekonomiki v Kazakhstansko-Amerikanskikh Otnosheniakh. Vneshnyaya politika Kazakhstana*. Almaty; Moskva, 1995, ss. 161-166.

SUROVIKINA A., “Osnovnye Etapy Razvitiya Ekonomicheskoi Teorii”. *Innovatsionnaya Nauka*, No: 12-1, 2016, ss. 187-190.

ŞAYLAN Gencay, *Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni işlevi*, 2. Baskı. Ankara: İmge Yayınları, 2003.

TAGAYEVA Zhanel, *Kaspiyskiy Truboprovodnyi Konsortsium i Voprosy Energeticheskoi Bezopasnosti Kazakhstana*, (Yüksek Lisans Tezi), Almaty: Al - Farabi Kazak Ulusal Üniversitesi, 2015.

TELEGINA E. “Novoe Izmereniye Global'noy Energeticheskoi Bezopasnosti”, *Mirovaya Ekonomika i Mezhdunarodnye Otnosheniya*, 2015, ss. 5-16.

TERZİOĞLU S.S., “Hazar’ın Statüsü Hakkında Kıyıdaş Devletlerin Hukuksal Görüşleri”, *Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu*, Cilt: 3 Sayı: 5, 2008, ss. 26-47.

TİMOR Ayşe Nur, “Hazar Denizi Bölgesel Petrol ve Doğal Gaz Kaynakları”. *Coğrafya Dergisi*, Sayı 8, 2000, ss.213-236.

TITOV A. “K Voprosu o Vozniknovenii i Razvitiu Kontseptsii Importozameshcheniya v Teorii i Praktike Merkantilistov 17–18 vv”, *Ekonomika i Upravlenie*, Sayı: 2\5, 2009, ss. 126-129.

TITOV Evgeny, “Kontsepciya Opredeleniya Kategorii- Energeticheskaya Bezopasnost’ v Bazovykh Normativnykh Dokumentah Strategicheskogo Razvitiya Natsionalnoi Ekonomiki” *Krymskiy Nauchnyi Vestnik*, 2015, ss. 309-318.

TKACHENKO Stanislav, “Mezhdunarodnaya Politekonomiya - Rossiyskaya Shkola”, *Vestnik Sankt-Peterburgskogo Universiteta. Politologiya. Mezhdunarodnyye Otnosheniya*, Vol 6, No. 4, 2015, ss.106-118.

TOKAYEV Kassym-Zhomart, *Ocherki Diplomata. Pod Styagom Nezavisimosti*, Almaty: ID “Zhibek Zholy”, 2007.

TOKAYEV K., *Vneshnopoliticheskiye Prioritety Respubliki Kazakhstan*, Moskva: Vostok – Zapad: 2011.

TROITSKIY Evgeniy, “Vneshnyaya Politika Kazakhstana: 1992-2000 gg.”, *Vestnik Tomskogo Gosudarstvennogo Universiteta*, 2010, ss. 96- 99.

VALIAHMETOVA Gulnara, “Problemy Energeticheskoy Bezopasnosti v Azii”, *Problemy Vostokovedeniya*, 2015, ss. 16-21.

VEDUTA E., *Gosudarstvennyye Ekonomicheskiye Strategii*, Moskva: REA Imeni Plekhanova, 1998.

VINOGRADOV Sergey, WOUTERS Patricia, “The Caspian Sea: Current Legal Problems”, *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht*, 55, 1995, ss. 604-623.

VOEIKOV M. , “K Voprosu o Kontse Klassicheskoy Politicheskoy Ekonomii”, *Vestnik Instituta Ekonomiki RAN*, 2008, ss. 1-22.

VOEIKOV M. “M. I. Tugan-Baranovskiy i Metodologicheskiye Problemy Politicheskoy Ekonomii”, *Vestnik Instituta Ekonomiki RAN*, No: 5, 2016, ss. 7-24.

VOVK I., IVANOV P., “Respublika Kazakistan: Poisk Resheniya Problemy Pravovogo Statusa Kaspiiskogo Morya v Poslednee Desyatiletie 20 veka”, *Vestnik Orenburgskogo Gosudarstvennogo Universiteta* , No. 5 (154), 2013, ss. 30-35.

WALZENBACH Gunter, “Global Political Economy”, *E-International Relations*, 2016, s. 1-7.

WALLERSTEIN Immanuel, “Dünya Sistemleri Kavramına Karşı Dünya-Sistemi Kavramı: Bir Eleştiri”, *Dünya Sistemi: Beş Yüzyıllık mı, Beş Binyıllık mı?* Çev. Esin Soğancılar, Ankara, İmge Kitabevi, 2003.

WALLERSTEIN Immanuel, *Dünya Sistemleri Analizi: Bir Giriş*. Çev. Ender Abadoğlu ve Nuri Ersoy, İstanbul: Aram Yayıncılık, 2005.

WALLERSTEIN Immanuel, *Konets Znakomogo Mira: Sotsiologiya 21 veka*. Çev. V.Inozemtseva. Moskva: Logos, 2004.

WILLRICH Mason, “International Energy Issues and Options” Annual Review of Energy, 1976, ss. 743-772.

YALVAÇ Faruk, *Marksizm ve Uluslararası İlişkiler Kuramları*, Ankara: İmge Kitapevi Yayınları, 2017, ss. 9-66.

YELYUBAYEV Zhumageldy, *Problemy Pravovogo Regulirovaniya Nedropol'zovaniya: Otechestvennyy Opyt i Zarubezhnaya Praktika*. Almaty: Pechatnyy Dom Koleso, 2010.

YOLCU Tuğba, “Hazar Bölgesinin Hukuki Statüsü Sorunu ve Türkiye'nin Bölgeye Yönelik Siyaseti”, *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi* , Sayı: 2, 2014, ss. 11-30.

YUSSUPOVA Bahrama, *Mezhdunarodno-Pravovoy Status Kaspiyskogo Morya*. (Yüksek lisans tezi), Saint Petersburg: Saint Petersburg Eyalet Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 2017.

YÜCE Ç.K., *Kafkasya ve Orta Asya Enerji Kaynakları Üzerinde Mücadele*. İstanbul: Ötüken yayımları, 2006.

ZHAXYGLOVA Gülzira, MYRZABEKOVA Maiya, “Boru Hattı Lojistiği: Kazakistan –Türkiye İşbirliği İmkanların Değerlendirilmesi”, *The International New Issues In Social Sciences, Volume 3, No:3*, 2016, ss. 7-23.

ZHANBULATOVA Raikhan, “Priority Vneshnei Politiki Kazakhstana: Istoricheskiye Traditsii i Sovremennost””, *Concorde*, No: 5, 2015, ss. 77-80.

ZHİL'TSOV S, “ Energeticheskaya Politika Prikaspiyskikh Gosudarstv: Itogi i Novyye Vyvody””, *Geoekonomika Energetiki*, No: 4 (12), 2020, ss. 25–39.

ZHİL'TSOV Sergey, ZONN Igor', *Kaspiyskiy Region. Politika, Ekonomika, Sotrudnichestvo*. Moskva: Aspekt Press, 2017.

ZHİL'TSOV S., ZONN I., *SSHA v Pogone za Kaspiyem*, Moskva: Mezhdunarodnyye Otnosheniya, 2009.

ZHİL'TSOV S., ZONN I., *Kaspiyskaya Truboprovodnaya Geopolitika: Sostoyaniye i Realizatsiya*. Moskva: Vostok-zapad, 2011.

ZHONGPING F., China's Strategic Partnership Diplomacy: Engaging With a Changing World. *European Strategic Partnership Observatory Working Paper*, 2014, ss. 1-24.

ZONN, I., KOSTYANOİ A., KOSAREV A., ZHILTSOV S., *Kaspiyskoye More*. Moskva: Vostochnaya Kniga, 2013.

ZAINULLINA Nurgul, Political and Legal Status of the Caspian Sea: The Position of the Republic of Kazakhstan in Regard tı the Caspian Sea, (Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, 2020.

ZIMANOV S., *Gosudarstvo v Kontraktnykh Otnosheniyakh v Neftegazovoy Otrastli. Kaspiyskoye More: Pravovoy Status i Rezhim, Bezopasnost' Regiona i Okhrana Okruzhayushchey Sredy*. Almaty: Baza Materialov Mezhdunarodnoi nauchnoi konferentsii, 2016.

ZVIAGELSKAYA Irina, *The Russian Policy Debate on Central Asia*. London:Chatham House, 1995.

Diğer kaynaklar

ABAYEV Sayan, Aqtau Sammitinde Qazaqstan Qanday Tarihi Manızdı Şeşimge Qol Jetkizdi, 15 Tamız 2018. <https://inbusiness.kz/kz/news/aktau-sammitinde-kazakistan-kandaj-tarihi-manyzdy-sheshimge-kol-zhetkizdi> (18.02.2021)

ADAMS Debo , IEA Clean Coal Centre, UK, Provides an Overview of the Kazakh Coal Industry and Notes the Commodity's Continuing Importance to the Nation's Economy. October 2019. <https://www.iea-coal.org/wp-content/uploads/2019/10/Debo-Adams-Kazakhstans-beating-heart.pdf> (17.04.2021)

Address by the President of the Republic of Kazakhstan, Leader of the Nation, N.Nazarbayev “Strategy Kazakhstan-2050”: New Political Course of the Established State”. 14 December 2012

https://www.akorda.kz/en/events/astana_kazakhstan/participation_in_events/address-by-the-president-of-the-republic-of-kazakhstan-leader-of-the-nation-nnazarbayev-strategy-kazakhstan-2050-new-political-course-of-the-established-state-1

(20.04.2021)

AFONINA, Yelena. Kak Podelit' More. 1 Ekim 2019. <https://tass.ru/politika/6949435> (28.01.2021)

Annual Report of KazTransGas JSC 2019 https://www.kaztransgas.kz/images/01_reports/annual-2019-eng.pdf (14.04.2021)

Azertag.az, “Gosudarstvenyi Vizit Prezidenta Azerbajjanskoi Respubliki Geydara Alieva v Rossiskuyu Federatsiyu”, (28.01.2000)

https://azertag.az/ru/xeber/GOSUDARSTVENNYI_VIZIT_PREZIDENTA_AZERBAIDZHANSKOI_RESPUBLIKI_GEIDARA_ALIEVA_V_ROSSIISKUYU_FEDE RACIYU-972960 (20.08.2021)

BATYRSHIN Timur, TMD-da Gazdin Nariqtiq Bagasi Litrine 127 tenge Boluga Tiis. 03.01.2022 <https://sputnik.kz/20220103/TMD-gaz-ministr-19041753.html> (11.06.2022)

BATYRSHIN Timur, Energetika mīnīstri Magzum Mirzagaliev gaz bagası boyınsha jospardan tis baspasoz maslihatin uyimdastııdı. 03.01.2022 <https://sputnik.kz/20220103/energetika-ministr-gaz-video-19041333.html> (11.06.2022)

Beuneu Shymkent Şirketinin Resmi Web Sitesi https://bsgp.kz/ru_RU/ (09.07.2021)

North Caspian Operating Company Şirketinin Resmi Web Sitesi <https://www.ncoc.kz/en/ncoc/about> (16.04.2021)

BLAGOV Sergei. “Russian and Kazakhstan Pursue Energy Partnership,” The Jamestown Foundation, Eurasia Daily Monitor, April 4, 2007, http://www.jamestown.org/edm/article.php?article_id=2372074 (06.05.2021)

Caspian Pipeline Consortium, “General Information,” <http://www.cpc.ru/portal/alias!press/lang!en-us/tabID!3357/DesktopDefault.aspx> (08.05.2021).

Chevron şirketinin Şirketinin Resmi Web Sitesi <https://www.chevron.com/worldwide/kazakhstan> (07.07.2021)

Dokumenty vneshney politiki SSSR. T. I. 7 noyabrya 1917 g.-31 dekabrya 1918 g. <http://docs.historyrussia.org/ru/nodes/278555-dokumenty-vneshney-politiki-sssr-t-i-7-noyabrya-1917-g-31-dekabrya-1918-g> (04.05.2021)

Dokumenty vneshney politiki SSSR. Dogovor mezhdru Rossiyskoy Sotsialisticheskoy Federativnoy Sovetskoy Respublikoy i Iranom (Persiye). Moskva, 26 fevralya 1921 g. (Izvlcheniye) <http://docs.historyrussia.org/ru/nodes/183678> (04.05.2021)

Deklaratsiya mezhdru Respublikoy Kazakhstan i Rossiyskoy Federatsiyey o sotrudnichestve na Kaspiyskom more 9 oktyabrya 2000. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/O0000000006> (15.07.2021)

Edward L. Morse, James Richard, “The Battle for Energy Dominance,” Foreign Affairs, March-April 2002, <https://www.foreignaffairs.com/articles/saudi-arabia/2002-03-01/battle-energy-dominance> (05.05.2021)

Elektronnyy fond Pravovykh Normativno-Tekhnicheskikh Dokumentov, “Sovmestnoye Zayavleniye Prezidentov Respubliki Kazakhstan i Rossiyskoy Federatsii” <https://docs.cntd.ru/document/901794854> (15.07.2021)

Euronews.com, Kazakistan'da protestoların 3. gününde son durum: Onlarca gösterici öldürüldü. (06.01.2022) <https://tr.euronews.com/2022/01/06/kazakistan-da-protestolar-n-3-gununde-son-durum-onlarca-gosterici-olduruldu> (11.06.2022)

Euronews.com, Blinken: Ruslar evinize bir kere girdi mi çıkarmak çok zor olabilir. (07.01.2022) <https://tr.euronews.com/2022/01/07/blinken-ruslar-evinize-bir-kere-girdi-mi-c-karmak-cok-zor-olabilir> (11.06.2022)

Euronews.com, Kazakistan'da kontrolü sağlayan hükmet 5 binden fazla göstericiyi gözaltına aldı. (09.01.2022)

<https://tr.euronews.com/2022/01/09/kazakistan-da-kontrolu-saglayan-hukmet-5-binden-fazla-gostericiyi-gozalt-na-ald> (11.06.2022)

FEYZULLAYEV Akper. "Gas Hydrates in Submarine Mud Volcanoes, the Southern Caspian Sea," The American Association of Petroleum Geologists, <http://aapg.confex.com/aapg/da2004/techprogram/A86662.htm> (05.05.2021)

Forbes.kz Uvelichena Moshchnost' Gazoprovoda Kazakhstan – Kitai. 30 Noyabr' 2017.

https://forbes.kz//process/energetics/uvelichena_moschnost_gazoprovoda_kazahstan_kitay/ (09.07.2021)

Gazovyie magistrali Kazakhstana – Marshruty Geoekonomicheskogo Razvitiya. 25 Maya 2016. <http://nasledie.ru/?q=node/6254> (16.04.2021)

Gaz Sektörüne İlişkin Temmuz 2019 tarihli raporu. https://kase.kz/files/presentations/ru/KASE_OilGas_industry_2019.pdf (15.04.2021)

Geologorazvedka Rasshiryayet Resursnuyu Bazu Kazakhstana. Komitet Geologii i Nedropol'zovaniya. 15 nisan 2015. <http://geology.gov.kz/ru/news/803-geologorazvedka-rasshiryayetresursnuyu-bazu-kazakhstana> (09.05.2021)

JILPING Zhou. "Hand in Hand for Brighter Future of China-Kazakhstan Cooperation." Zhou Jiping, Hand in Hand for Brighter Future of China-Kazakhstan Cooperation www.cnpc.com.cn/english/xwygg/speeches/200507220003.htm (08.05.2021)

JSC "CNPC-Aktobemunaigas" Şirketinin Resmi Web Sitesi. <http://www.cnpc-amg.kz/?p=onas> (16.04.2021)

JUBATKANOV Kerimsal. Vneshnyaya Politika Kazakhstana ot Khana Abulkhaira do Nazarbayeva. 27 Ocak 2021. <http://realtribune.ru/news-world-5801> (20.04.2021)

Konstitutsiya Azerbaydzhanskoy Respubliki ot 12 noyabrya 1995 goda, Bakü, 1997. http://continent-online.com/Document/?doc_id=30420395#pos=8;-144 (02.01.2020)

KASKABAYEVA, Dana. Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü. 16 Şubat 2016. <http://sahipkiran.org/2016/02/10/hazar-denizinin-hukuki-statusu/> (13.03.2021)

KASENOV Umirseirik. "Kaspiyskaya Neft' i Mezhdunarodnaya Bezopasnost", 1997. https://www.ca-c.org/journal/11-1997/st_07_kasenov.shtml (15.01.2021)

Kazakistan Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığının Resmi Sitesi .Pravovoi Status Kaspiiskogo Morya, <http://mfa.gov.kz/index.php/ru/vneshnyaya-politika/aktualnye-voprosy-vneshnej-politiki-kazakhstana/pravovoj-status-kaspijskogo-morya>

Kazakistan Cumhuriyeti Enerji Bakanlığı'nın 31 Aralık 2019 tarih ve 445 sayılı Kararı ile onaylanan Kazakistan Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı'nın 2020-2024 dönemi stratejik planı (bundan sonra "Enerji Bakanlığı'nın 2020-2024 Stratejik Planı" olarak anılacaktır), <https://www.gov.kz/memleket/entities/energo/documents/details/68779?lang=ru> (13.04.2021)

Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın Resmi sitesi, "O vvedenii chrezvychaynogo polozheniya v gorode Almaty". (05.01.2022) <https://www.akorda.kz/ru/o-vvedenii-chrezvychaynogo-polozheniya-v-gorode-almaty-5098> (10.06.2022)

Kazakistan.kz Kazakistan Enerji Sektöründe Faaliyet Gösteren Şirketler. 13 Nisan 2016. <https://www.kazakistan.kz/kazakistan-enerji-sektorunde-faaliyet-gosteren-sirketler/> (07.07.2021)

KazTransGas şirketinin resmi web sitesi <https://kaztransgas.kz/index.php/ru/press-tsentr/publikatsii/763-otkrytie-novoj-nitki-gazoprovoda-kazakhstan-kitaj-polnostyu-isklyuchaet-zavisimost-yuzhnykh-regionov-ot-importa-gaza> (09.07.2021)

KazTransGas. Magistral'nomu Gazoprovodu "Srednyaya Aziya- Tsentr" - 50 Let. <https://kaztransgas.kz/index.php/ru/press-tsentr/novosti-kompanii/1269-magistralnomu-gazoprovodu-srednyaya-aziya-tsentr-50-let> (09.07.2021)

Karachaganak Petroleum Operating Şirketinin Resmi Web Sitesi
<https://www.kpo.kz/ru/about-kpo.html> (08.07.2021)

KMG Kashagan B.V. Şirketinin Resmi Web Sitesi
<https://www.kbv.kz/project/> (08.07.2021)

Kremlin.ru. Vladimir Putin Vysoko Otsenil Zavershivshiy Sammit Prikaspiyskikh Gosudarstv, 24 Aprel' 2002.
<http://www.kremlin.ru/events/president/news/27008/photos> (10.02.2021)

KUCHMA Viktoriya. Uranovyye Ambitsii Kazakhstana. 02 Haziran 2016.
<https://kapital.kz/gosudarstvo/50797/uranovyye-ambitsii-kazakhstana.html>
(17.04.2021)

Letter dated 30 September 1998 from the Permanent Representatives of the Islamic Republic of Iran and Turkmenistan to the United Nations addressed to the Secretary-General. Joint Statement of the President of the Islamic Republic of Iran, and the President of Turkmenistan, on Issues Relating to the Caspian Sea, Signed at Tehran on 8 July 1998. UN document. A/53/453.
<https://undocs.org/pdf?symbol=en/A/53/453> (05.02.2021)

MAMED-ZADE Nargiz, "Vzaimotnosheniya Azerbajjanskoi Respubliki So Slovyanskimi Stranami SNG I Vostochnoy Evropy" , Bakü,2006.
https://www.ebooks.az/book_fltphjIW.html (10.06.2021)

Natsional'nyy Energeticheskiy Otchet-2019 Assotsiatsii KAZENERGY, Glava 4. Rynok Prirodnogo Gaza Kazakhstana i Budushchiye Problemy Gazifikatsii, ss. 1-204.
https://www.kazenergy.com/upload/document/energy-report/NationalReport19_ru.pdf (12.04.2021)

Neftegaz.ru <https://neftegaz.ru/tech-library/mestorozhdeniya/651101-mestorozhdenie-uzen/> (08.07.2021)

Nuclear Power Rises With Shifting Political Tides. 13 November 2020.
<https://stockhead.com.au/resources/nuclear-power-rises-with-shifting-political-tides/>
(17.04.2021)

Oil Capital.ru 21 Ocak 2021. <https://oilcapital.ru/news/export/21-01-2020/pochti-11-mln-tonn-nefti-poluchil-kitay-iz-kazahstana-v-2019-godu>

(13.04.2021)

Osushchestvleniya Suverennykh Prav na Nedropol'zovaniye, 5 Aprel' 2003 god . <http://docs.cntd.ru/document/901889338> (30.01.2021)

OzenMunayGaz Şirketinin Resmi Web Sitesi <http://ozen.kz/rus/about/istoriya/> (08.07.2021)

Pis'mo Postoyannykh Predstavitelei Kazahstana i Turkmenistana Pri OON ot 14 Marta 1997 goda na Imya General'nogo Sekretarya. BM belgesi. A/52/93 https://digitallibrary.un.org/record/232325/files/A_52_93-RU.pdf. (25.01.2021)

Pis'mo Postoyannykh Predstavitelei Azerbaydzhana i Kazakhstana pri OON ot 15 aprelya 2002 g. na Imya General'nogo Sekretarya. A/56/927. <https://undocs.org/pdf?symbol=ru/A/56/927> (09.02.2021)

Postanovleniye Prezidenta Respubliki Kazakhstan ot 30 maya 2013 g. № 577 «O Kontseptsii Perekhoda Respubliki Kazakhstan k "Zelenoy Ekonomike. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31399596#pos=224;-45 (14.04.2021)

Postanovleniye Pravitel'stva Respubliki Kazakhstan ot 4 noyabrya 2014 goda № 1171 "Ob utverzhdenii General'noy skhemy Gazifikatsii Respubliki Kazakhstan na 2015-2030 gody". https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31631561#pos=5;-108 (15.04.2021)

Press-reliz fraktsii "Yabloko". Vitse-spiker Gosdumy RF Vladimir Lukin Pozitivno Otsenivayet İtogi Vizita Putina v Azerbaydzhan. 11 Yanvary 2001. <https://www.yabloko.ru/Press/2001/010111.html> (08.01.2021)

Saryarka Gaz Boru Hattının Resmi Web Sitesi <https://saryarqa.kmg.kz/about> (09.07.2021)

Sovmestnoye Zayavleniye Rossiyskoy Federatsii i Islamskoy Respubliki Iran po Pravovomu Statusu Kspiyskogo Morya. 12 Mart 2001. <http://kremlin.ru/supplement/3289> (08.01.2021)

Sovmestnoye rossiysko-turkmenskoye kommyunike ot 21 yanvaryaya 2002g.
http://businesspravo.ru/Docum/DocumShow_DocumID_32655.html (18.07.2021)

Soglasheniye Mezhdru Rossiyskoy Federatsiyey i Respublikoy Kazakhstan o Razgranichenii Dna Severnoy Chasti Kaspiyskogo Morya v Tselyakh Osushchestvleniya Suverennykh Prav na Nedropol'zovaniye, 5 Aprel' 2003 god (Rusya Federasyonu ile Kazakistan Cumhuriyeti Arasında, Toprak Altı Kullanımının Egemenlik Haklarını Kullanmak İçin Hazar Denizi'nin Kuzey Kesiminin Tabanının Sınırlandırılmasına İlişkin Anlaşma. 5 Nisan 2003)
<http://docs.cntd.ru/document/901889338> (30.01.2021)

SOSNYTSKA Olga, Kazaklar neden sokaklara döküldü? (06.01.2022)
<https://www.dw.com/tr/kazaklar-neden-sokaklara-d%C3%B6k%C3%BCld%C3%BC/a-60353188> (10.06.2022)

SOCOR Vladimir. "Moscow Pressuring Kazakhstan to Frustrate Westbound Energy Transport Projects," The Jamestown Foundation, Eurasia Daily Monitor, April 5, 2007, http://www.jamestown.org/edm/article.php?article_id=2372078 (07.05.2021)

Statisticheskiy obzor mirovoy energetiki British Petroleum 2020.
<https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-statsreview-2020-full-report.pdf> (14.04.2021)

Statistics, Trade, European Commission, 2017.
<http://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/statistics/> (09.05.2021)

Shirokomasshtabnoye Razvitiye Vozobnovlyayemykh Istochnikov Energii i Ego Vliyaniye na Rynok Elektroenergii i Setevuyu Infrastrukturu. 14 Noyabr' 2020
https://unece.org/sites/default/files/2021-01/RUSUNECE_14.11.20.pdf (15.04.2021)

Tengrinews.kz Gazoprovod "Saryarka" Dovedut do Stolitsy v Oktyabre. 23 Ağustos 2019. https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/gazoprovod-saryiarka-dovedut-do-stolitsyi-v-oktyabre-377307/ (09.07.2021)

The Warsaw Institute Special Report . Caspian Summit: Consequences for the Region, 14 September 2018. <https://warsawinstitute.org/caspian-summit-consequences-region/> (27.03.2021)

The White House, Office of the Press Secretary, “Caspian Pipeline Consortium Fact Sheet,” November 13, 2001, at <http://www.whitehouse.gov/news/releases/2001/11/20011113-17.html> (07.05.2021).

United States Energy Information Administration (EIA). January 7,2019. https://www.eia.gov/international/content/analysis/countries_long/Kazakhstan/pdf/kazakhstan_bkgd.pdf (14.02.2021)

YERMUKANOV Marat. “Amid Mounting Criticism in Kazakhstan, Beijing and Astana Seal New Deals,” The Jamestown Foundation, Eurasia Daily Monitor, 9 January 2007. <https://jamestown.org/program/amid-mounting-criticism-in-kazakhstan-beijing-and-astana-seal-new-deals/> (06.05.2021)

YELYUBAYEVA Ainagul. Rost VVP Kazakhstana v 2017 godu Prognoziruyetsya na Urovne 1,9%. 9 Kasım,2016. <https://kapital.kz/economic/55084/rost-vvp-kazakhstana-v-2017-godu-prognoziruyetsya-na-urovne-1-9.html> (13.04.2021)

Yeniakit.com “ Bastırılmış gibi görünse de, Ocak olayları, Kazakistan’da bir çok şeyi değiştirdi”. (08.02.2022) <https://www.yeniakit.com.tr/haber/bastirilmis-gibi-gorunse-de-ocak-olaylari-kazakistanda-bir-cok-seyi-degistirdi-1625497.html> (11.06.2022)

YUCE Mehmet, “Kazakistan’da Yaşanan Protestoların Düşündürdükleri”. (08.01.2022) <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/perspektif/mehmet-yuce/2022/01/08/kazakistanda-yasanan-protestolarin-dusundurduklari> (11.06.2022)

Zakon Respubliki Kazahstan. O Nedrakh i Nedropol'zovanii (s Izmeneniyami i Dopolneniyami po Sostoyaniyu na 24.05.2018g https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30770874 (10.04.2021)

18 Ekim 1996 tarihli Azerbaycan ve Kazakistan Daimi Temsilcilerinden Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliğine gönderdiği mektup. BM belgesi, A/51/529. <https://undocs.org/pdf?symbol=ru/A/51/529> (21.01.2021)

11 Aralık 1998 tarihli Azerbaycan Daimi Temsilcisinin Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliğine gönderdiği mektup. BM belgesi. A / 53/741. <https://undocs.org/pdf?symbol=ru/A/53/741> (05.01.2021)

2019'da Kazak doğal gazının ana alıcıları,% 36 (1,1 milyar metreküp), Rusya -% 16 (888,1 milyon metreküp) ve Ukrayna -% 18 (566,9 milyon metreküp) ile Çin olmaktadır. Kazakistan Menkul Kıymetler Borsası'nın (KASE) Kazakistan Petrol ve Gaz Sektörüne İlişkin Temmuz 2019 tarihli raporu. https://kase.kz/files/presentations/ru/KASE_OilGas_industry_2019.pdf (15.04.2021)